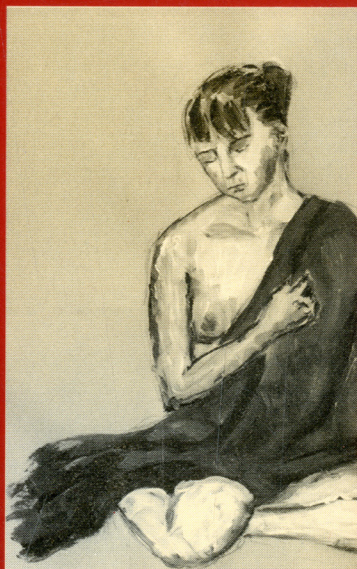

HÍD

irodalom

művészet

társadalomtudomány

2013. JANUÁR
1. SZÁM

Tartalom

BENCSIK Orsolya: Szükös szó	3
NÉMETH István: Fogadalom ■ Egy négy soros ■ Boldogságfogyatékos ■ Egy nyakas Éhen Kórász (kisprózák, versek)	5
JÓDAL Kálmán: Marcang (kispróza)	7
ANTALOVICS Péter: Árnyékhus ■ Valami több ■ Dilemma (versek)	8
VÁRADY Tibor: Ki a magyar? (dokumentumpróza)	10
HANDÓ Péter: Munkaterápián (regényrészlet)	50

*

JUNG Károly: Partizánok élén vágat... (tanulmány)	69
---	----

REFLEXÍV TEREK

BÁNYAI János: Az irodalmi író rövid története (Barlog Károly: <i>Maxim</i>)	93
SÁGI VARGA Kinga: Posztmodern habarcs hagyománnyal (Barlog Károly: <i>Maxim</i>)	97
BERÉNYI Emőke: Nekrológ Termann sírja fölött (Térey János: <i>Termann hagyatéka</i>)	100
MÉSZÁROS Krisztina: Az emlék(ezet) identitáskonstruáló lehetőségei (Finy Petra: <i>Madárasszony</i>)	104
FEHÉR Dorottya: Miért épp a Dacia? (Szabó Róbert Csaba: <i>Fekete Dacia</i>)	111
BRENNER János: Pass-port – a trilógia (A Kosztolányi Dezső Színház előadásairól)	115
OROSZ Ildikó: Útleve az ismeretlenbe (A Kosztolányi Dezső Színház előadásairól)	121
MAGÓ Attila: A sors hálójában (Újvidéki Színház: <i>Leonce és Léna</i>)	126

A számban Szalma Gábor alkotásait közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2013. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2013-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Szűkös szó

Könnyebb lenne az *Akció* szövegterében, szöveguniverzumában maradni, onnan kiszólni, harmincas, kevésbé szép, kevésbé okos férfiakkal Rádió Asst hallgatni, sört bontani, miközben a pincér feje fölött a légyapírról a pultra, a ragadós, lakkozott felületre legyek potyognak. És gazdaságosabb is lenne bent maradni, nem kiszólni, két falu közt biciklizni, forróságban és fagyban, miközben anyám, apám, a nővérem, a szomszéd az arany fecskében, a tőlem két évvel fiatalabb felesége az arany fukszokkal, a menhelyes, a menhelyes nője a porcelán Szűz Mária-szoborral, a Béla, a Vizes Feri, a mama, a tata onnan, minden igyekezetem ellenére, kimenekül. Ide menekül, Verbászra. Előlem. Meg Önök elől. Beülnek a Kulturni centarba, a Bačka Szállodával szemben, szóval itt ülnek, velünk, közöttünk, itt, a központban. Ide jönnek, azt hiszik, nem látom, látjuk őket. Elővigyázatos vagyok, erre nevelt az anyám, itt mosolyog Önök között (Szia, anya!), büszke a neveltetésemre. Az elővigyázatosság, ez a legfontosabb. Meg a tisztelet, hallják, ezt mondja az apám (Kösz, apa!), itt ül, ő anyámmal szemben leghátul, jobbról a harmadik széken. Így neveltek, elővigyázatosságra és tiszteletre, ezért kaptam a díjat, így gondolom, így gondolja a narrátorom az *Akció*ban, de biztos valamiféle válság miatt, néha megfélekedezik erről. Az egyik szegedi ismerősöm azt mondja, olyan vagyok, mint a sátoros cigányok. Meg hogy két ország között összevissza rohangálok. (Haza-válság.) A háború elől menekült szomszédom meg azt mondja, nem vagyok tisztában a nyelvekkel. Nem érti, hogy mit beszélek, de akkor se ért, ha szerbül beszélek. (Nyelv-válság.) A bosnyák író barátom meg, aki mindössze harmincöt éves, átélte a háborút, és amikor apám az élményeiről faggatta, kimenekült a konyhából, elmenekült Topolyáról, és már csak e-mailen keresztül hajlandó velem értekezni (Bocs, apa.), azt

mondta, nem tudom eldönteni, ki szeret. (Szeretet-válság.) A tata meg, ha még élne, hallgatna, akárcsak Önök. Csak nézne engem, a hosszú, szőke hajam, ezt az eléggé rövid ruhát (Nem tudom, mit gondolnak, át lehet venni ilyen rövid ruhában egy Szirmai-díjat?), szóval, nézné ezt a rövid ruhát meg a hajam, a hajam és a ruhám, a ruhámon a cipzárt, és azt hiszem, arra gondolna, elég könnyen felszakítható vagyok, itt, a cipzár mentén. Ilyen könnyen lehet egyébként Önöket is felszakítani meg az anyámat és az apámat, pláne őket, és ugye, a szomszédot, a feleségét, a nővéremet, a Patinkát, a szegedi ismerősömet meg a bosnyák íróbarátomat, aki kimenekült a konyhából. És ilyen könnyű felszakítani az elővigyázatosságot is meg a tiszteletet is. Ennyi csak, egy másodperc, a Kulturni centar tere is szétválik, döngenek a legyek, a Bačka Szállodában már várnak rám, ez Verbász, ez az *Akcio* meg egy köszönőbeszéd, az Önök közt integető anyámnak és apámnak, a nővéremnek, aki pedig sohasem hagyja el a falut, mégis eljött ide, meg köszönőbeszéd a szomszédnak, aki Horvátországból menekült és a feleségének, aki feszt krémezi magát meg a Vizes Ferinek, aki egyébként a szőrös mellkasa miatt olyan érzékenyen érint engem, meg a mamának és a tatának, a mama csipkerongyikájának, a tata pikkelysömörös lábának, mely olyan, mint egy súrolás előtti, rücskös uborka, és köszönőbeszéd a Gerold Lászlónak, a Csorba Bélának meg a Bányai Jánosnak és a Bordás Győzőnek, és köszönőbeszéd a bosnyák íróbarátomnak is, a kevésbé szép, kevésbé okos, szerb, harmincas férfiaknak, a szomszéd falunak és a menhelyesnek, a *Magyar Szónak*, ahol kistudósító lehettem, a szegedi tanáraimnak meg a Tolnai Ottónak és a vajdasági magyar irodalomnak meg annak az irodalomnak is, amibe bele is tartozunk meg nem is, és végül, mert ez a legfontosabb, köszönöm a narrátoromnak, aki nélkül sohasem *Akcióztam* volna, noha ezt élveztem az utóbbi két évben a leginkább, ezt és semmi mást: köszönöm, pedig milyen nehéz, pontatlan, szűkös szó ez.

*Elhangzott 2012. december 21-én Verbászon a Szirmai Károly Irodalmi Díj át-
vételekor.*

Fogadalom

Apó egy kora reggel azzal ébredt, hogy itt a végső ideje, amikor tennie kéne valamit a még előtte álló napok, hónapok, s ha a jóisten megtartja évekig erőben, egészségben, tehát a még neki szánt időben mit kéne tennie ezen idő boldogabb, szelídebb, derűsebb, nyugodtabb – önelégültebb? – megélése érdekében.

Mi legyen az a valami?

Ráncolta a homlokát s bámulta a szelíden világosodó mennyezetet mint minden ébredés után, mintha onnan várta volna az óhajtott megvilágosodást. A lélek megvilágosodását.

De hiszen oly egyszerű, mosolyodott el, oly kézenfekvő.

Ezentúl minden reggel, az ébredés pillanatában, ahogy kinyitja a szemét a való világra, tehát hálósobájának a mennyezetére, ablakára, falára, az első szava, ami elhagyja az ajkát, szállják a Teremtőhöz.

És minden este, miután álomra hajtja a fejét, mielőtt lehunyná a szemét, ismételtlen egy belső vágytól indítva, utolsó szava, ami elhagyja az ajkát, szállják az Úrhoz. Csupán ennyi...

Mától kezdve ez legyen minden áldott nap első s utolsó sóhajtása, a Hála szava. Amiért még mindig annak a nagy, ismeretlen Úrnak a vendége lehet és lehetett, akiről a Költő szólt talán a legmagasztosabb énekében.

Egy négysoros

Az, ami otthon volt!...

Régen...

Ne!!!

Akkor mi maradna?

Boldogságfogyatékos

Az a mindig helyét kereső, minduntalan fogadkozó ember, aki esküvésre esküket halmoz, de aki eleve tudja, hogy adott szavát sohase tartja be, akinek fogadott szava fabatkát sem ér, az a tekerdő nem más, mint egy fecsegő bohóc, közönséges senki.

Szánnivaló.

Boldogságfogyatékos.

Egy nyakas Éhen Kórász

Kószál a kórász.

Lába előtt két szem

Dió.

Arrébb egy alma.

Éhes.

Hiszen ezért

Éhen Kórász.

Mégse, egy istenért

Se

Le nem hajolna.

Annál nyakasabb.

Új Vidéken, 2012

Marcang

Irdatlan, mélybíberszín, lágy tapintású bársonyrózsákat igazgatok a kínai porcelán vázában. Mellettük diszkréten lihegő angol, drótszőrű robotvizslák. Pici, lüktető papírmásészügyük seppelve reszket.

PVC-kézfejemmel megsimítom mindahányat.

Már tudom, a mai este menthetetlenül unalomban fulladozva téblábol majd pirkadatig.

Ekkor kibújik belőlem szörnyeteg-énem, és azt tanácsolja, készítsek mind a rózsákból, mind az ebekből természetazonos, kiadós és fűszeres libamájkrémet, a vázát pedig törjem szét előre megfontolt szándékkal valakinek a buksiján.

Ezt követően megjelenik Agitpop, a nyakörvembe markolva felemel egy percre, és leordít:

– Ez neked unalom? – és egy nagy darab megláncolt lámahúst dob elém: – Marcangolva hancúrozz, rabszolga!

Az ajtó felé indulok.

Agitpop kiesik a szerepéből.

– Hová indultál?

– Nem tudom.

– Csak gyere vissza.

– Kétlem.

– Fájna.

– Nekem is.

Kisomfordálok a konyhába, és az „unalom” szócskát ismételve ki nyitom a gázcsapot, azon morfondírozva, ki nem rabszolga, és ki nem kényszer-hancúrozik valamilyen változatban, aztán volt-nincs, pá, integetek immár a köztes zónából, mely éppoly természetazonos, mint amilyen irdatlan.

De a bársonyrózsáimat, a robotvizsláimat akkor sem adom.

Árnyékhús

most ettem
a kaja nem volt
teljesen átmelegítve
de nem számít
majd belül
persze utána
kezet kell mosni
nézem a fejem a tükörben
néhány helyen megvágtam magam
a legutóbbi borotválkozásakor
na de ez sem számít
a hús beheged
nézem a kezem
szappanos víz folyik róla
aztán meg csak tiszta hideg víz
nem volt teljesen átmelegítve a kaja
most érzem csak
biztos az is egészen hideg lehetett
valójában nem tudom
mit ettem egyáltalán
végig árnyékban maradt
most érzem csak
minden belső szervem fázik
vagy a bőröm fázik belül
az előbb ettem valamit
de éhes maradtam
nézem magam a tükörben
egyik vágás szebb
mint a másik
nézem magam a tükörben
nem hasonlítok rá
arcom árnyékhúst játszik

Valami több

hova menekülhetsz a baj elől.
élvezeted gátol, hiszen jó az egész.
valami ősi jó. valami ősi egész.

megfigyeltem a tökéletességet.
a természet keresi kiteljesülését.
beteljesülését. állat állatnak istene.

nem hazudnád el, ha nem ismernéd.
nem lopnád meg, ha nem őrijítene.
megcsókolnád, mert nem engedi.

Dilemma

még mindig találok
fekete, hosszú, erős
hajszálakat az ágyon.

két lehetőségem van:
ágyat cserélek, vagy
megeszem az összeset.

Ki a magyar?

Amíg különböző iratsomókból válogattam jogeseteket, melyeket ebben a fejezetben szándékozom egymás mellé helyezni, több irat is eszembe juttatott egy könyvcímet. Sok könyv maradt meg az emlékezetemben, melyeket gyermekkoromban (vagy később) nézegettem könyvespolcokon; megjegyeztem a helyüket, a színüket, a címüket. Ezek között van Szekfű Gyula *Mi a magyar?* című könyve is. Az apám dolgozószobájában állt egy középső polcon, a legfelső sorban. Emlékeztem, hogy világosszürke és elég vaskos kötet, így a vörös betűs cím vízszintesen is ráfért a könyv gerincére.

Az évek során – különösen, ha nem kevés évről van szó – az ember néha egy kicsit elbizonytalanodik, amikor szembesül a kérdéssel, hogy a könyv az ismert vagy az el is olvasott könyvek közé tartozik-e. Amikor nemrég Becksereken utánanéztem, Szekfű Gyula könyvét pontosan ott találtam, ahol az emlékeim szerint állnia kellett. Amikor elővettem és belapoztam, az is világossá vált, hogy nem olvastam. Most olvasva látom – amit rég tudnom kellett volna –, hogy Szekfű Gyula nem írója, hanem szerkesztője a kötetnek (és az egyik tanulmány szerzője).

Kodály Zoltán tanulmányával kezdtem, majd Babits szövegét olvastam el (*A magyar jellemről*). Babits írásában az első alcím megismétli a kötet címét: *Mi a magyar?* A szöveget indítva, Babits kerületi, tapintgatja a kérdést: „*Különös kérdés, látszólag egészen egyszerű, valójában nagyon is bonyolult. Őszintén szólva, megérteni is nehéz, nem hogy felelni rá.*” Aztán néhány mondat után Babits így folytatja: „*Mi a magyar? Mit jelent ez a mi? Mit jelent a magyar, és mit jelent itt a kérdőjel? Próbáljuk elemezni. Nem azt kérdezzük, ki a magyar, hanem hogy mi a magyar. Hogy ki a magyar azt tudjuk magunkról, hisz mi vagyunk a magyarok. De mi az a magyar ami vagyunk?*”

A „mi a magyar?” kérdéssel összehasonlítva, Babits könnyen megválaszolhatóan tartotta a „ki a magyar?” kérdést. Voltak azonban évek események, melyek megzavarták azt az egyszerű választ, hogy „*tudjuk [...] hisz mi vagyunk a magyarok*”.

A Bánáti magyar történeteket folytatva, néhány jogesetről írnék, melyeknek a középpontjában – vagy esetleg a háttérben – ott lüktet a kérdés, hogy ki a magyar.

BAKSA ÁRPÁD SAJTÓPERE – A 12 106. SZÁMÚ AKTA

Levelek, névjegyek hátlapjára írt üzenetek
a német megszállás első éveiben

A Baksa-ügy 1942 szeptemberében indul. Bánát ekkor már több mint egy éve német megszállás alatt van. Ezalatt átrendeződnek a nemzetek és az emberek közötti viszonyok. A hovatartozás sorsokat határozhat és határoz meg. Vannak, akik rögtön célkeresztbe kerülnek, bár egy darabig nem világos, hogy hátrányokról vagy az életről van-e szó. De vannak félreeső közösségek is, melyeket – legalább egy darabig – elkerülnek a drámai történések. Ilyen környezetekben a rádió közlései még csak távoli hírek, továbbra is a helyi viszonyok vannak előtérben, és az emberek ezeknek a mozgását, változását látják inkább, mint a nagy történelmet. Találgatják, mondjuk, hogy kik is most a bánáti magyarok; és az egyik ismétlődő konkrét kérdés, hogy hogyan viszonyuljanak a helyi magyarok az új helyzetbe kerülő helyi németekhez. Nagypám irataiban sok levelet találok, melyek felvetik ezt a kérdést. Egy levél fénymásolatát csatolom a szöveghez. A levelet Kiss István írta 1940. december 14-én, tolmácsolva a Banatska Topola-i Gazdakör kérelmét, hogy kapjanak „egy kis felvilágosítást”. (Ma hivatalosan használható Banatska Topola magyar megfelelője, Töröktopolya. 1940 decemberében ez nem így volt. Kiss István a helyi szóhasználatot követi, mely magyar irányba fordul ugyan, de nem jut messzire. Így lesz „Banátcka Topola”.)

Banatcha Topola. 1940. XII. 14.

Tek Dr. Várady Imre Szenátor urak!

Petrovgrad

Tek. Szenátor ur: Ha nem lenne sértve egy pár ügyben önhöz mind a Jugoszlávi Magyarországi legfőbb bírósághoz fordulunk egy kis fölvilágosításért minék után itt Banatcha Topolyán nem sikerült a Gruffy Laro segéd jert meg választani. Jertönek az iteni Németseg egy akciót indított hogy öh kérnek ide hozáink egy Német jertöt mert nekik joguk van rái. De úgy köcök hogy mégis ráinkis vannak utalva mert mostmár felhírték benüket hogy támogassuk öhet hogy kapkassunk egy Német jertöt is egy magyar segéd jertöt. De mi jobszeretnek ért meg fordultva csinálni ha lehetne is vane egyáltalán jogunkra is volna ahi pajárnna ere or alásra. Mert mi vagyunk 51. százalék magyarok is öh 49. százalék a németseg. Tehát fel kéjük a Tek. Szenátor urat hogy legyen síves nekün eben az ügyben teljes utbrán igazítást is fölvilágosítást adni hogy mit csináljunk és hogy egy általán paktáljunk a németsegel eben az ügyben vagyne.

Teljes tisztelettel és magyar szeretettel
Kün István: garda-höri elnök

12 Nem tudom, mit válaszolhatott a nagyapám. Kerestem, de nem találtam választ az iratok között. Idéznék még egy levelet, melyet Gergely Boriska írt a nagyapámhoz 1941. március 5-én. Ezúttal a levél hátlapján ott van nagyapám válasza is, 1941. március 6-i keltezéssel. Kézzel van írva a levél és a válasz is. Nagyapám akkor hetvenöt éves volt. Írógépet nemigen használt. Az a szokása alakult ki, hogy a válaszait leírja a levél hátlapjára – vagy esetleg külön papírra –, hogy az iratcsomóban megmaradjon a levél és a válasz is. Ez azt is jelentette, hogy kétszer írt le egy-egy levelet. Gergely Boriska íróő Észak-Bánátból (Törökkanizsáról) írja a levelét, és közli a nagyapámmal, hogy elkészült a Szobor című könyvének kézírata, mely „községünk forradalom utáni éveit tükrözi”. Kéri nagyapámat, hogy segítsen abban, hogy minél többen vásárolják meg a könyvet. Nagyapám válaszában gratulál a könyvhöz, és ezt írja: „Tudom előre is, hogy úgy a jelzett

téma, mint az író ismert tolla nagyélményű olvasmányt jelent mindannyiunk számára”. Ezután kéri, hogy az előfizetők sorába „rajtam kívül vegyék fel az elnökletem alatt működő Petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesületet” is.

Gergely Boriska levelében van három mondat, melyet külön idéznék. Ezekben a mondatokban azt magyarázza, hogy magyar-e. „Arra nem akarok gondolni, hogy a vallásom akadály legyen. Magyar író vagyok az is maradok amíg élek még akkor is ha megcsúfolnak, megtagadnak. Letagadni nem lehet. Ehhez már túl sokat voltam magyar író, szerzett jogaim vannak.”

E levél egy barna iratcsomóban van, melynek a fedőlapjára a nagyapám azt írta: „Magyar Ügyek”. Ugyanebben az iratcsomóban van – sok más irat és levél mellett – Borsodi Lajos két névjegye és a névjegyek hátoldalára ceruzával írt üzenetek. Borsodi Lajos is bánáti magyar író. Nagyapámnak barátja volt, fia, Borsodi Ferenc az apámnak osztálytársa és közeli barátja. A kézírás nehezen olvasható, ezért a fénymásolat mellett közlöm a gépelt szöveget is.

DR. BORSODI LAJOS

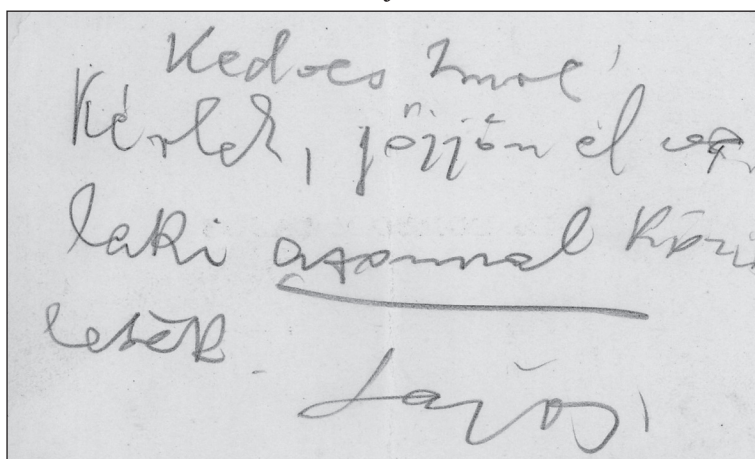
Kedves Imre!
Lejtsz meg, ha lehet, tedd meg Gizi képműveit amit él, mert először lement nekem tenel mi senejed vele. Otal Lajos

Az első névjegy hátoldalán ez áll:

„Kedves Imrém!

Légy szívés, ha lehet, tedd meg Gizi húgomnak, amit kér, mert közvetlenül nekem teszel szívességet vele.

**Ölel
Lajos”**

És a másik névjegyen:

„Kedves Imre!

Kérlek, jöjjön el valaki azonnal közületek.

Lajos”

Valószínű, hogy ezeket az üzeneteket Borsodi Lajos már a fogolytáborból írta a kabátzsebében maradt névjegyekre, mert nem volt mi másra írjon. Az üzeneteken nincsen dátum. A szövegek rövidek, és ezt valószínűleg nem csak a névjegy mérete magyarázza. Mindkét szöveg inkább jelzés mint közlés. Lehet, hogy egy látogató csempészte ki ezeket az üzeneteket, nem lehetett biztosra venni, hogy nem kerül az örök kezébe. A feszültség néhány szóban is kifejezésre jut. Nem hiszem, hogy korábbi levelezésük során, akár Borsodi Lajos, akár a nagyapám használták volna az „azonnal” szót – különösen nem aláhúzva. Az üzenetek lényege tulajdonképpen segélykérés. A „valaki közületek” természetesen a nagyapám lehetett, vagy a (szintén ügyvéd) apám. Nem tudom, hogy Borsodi húga pontosan mit is kérhetett. Családi beszélgetések során többször hallottam Borsodiék sorsáról, hogy nagyapám és az apám is segíteni próbáltak, részsikerek is voltak (szabadon bocsátás egy időre), de a végén Borsodi Lajos és Ferenc is elkerültek Becskerekről, és zsidótáborban veszítették életüket. Így végezte életét Gergely Boriska is.

Bori Imre könyvei – és más irodalomtörténeti tanulmányok is – bánáti (vagy vajdasági, vagy jugoszláviai) magyar íróként tarják számon Borsodi Lajost és Gergely Boriskát is. Ehhez nem kell és nem is lehet sokat hozzátenni. Talán azt mondanám csak, hogy mint kisebbségnek nem volt és nincsen elemibb problémánk annál, hogy kevesen vagyunk. Ezt a problémát nem lehet kirekesztéssel megoldani.

És közben a sajtóper...

Baksa Árpád és Dániel Gy. László sajtópere tükrözi a negyvenes évek első felének hevültségeit, bár valójában nem kötődik az új sorsfordulathoz. A történelmi vihar sok mindent felkap és továbbvisz, így a jog látókörébe és hatáskörébe is sok minden sodródik, nem csak létfontosságú igazságok és igazságtalanságok. A hevület szimbólumai pedig nemcsak főterekre kerülnek, hanem eljutnak ebédlők almáriumaiába is (vagy azért, mert a háziak értették, hogy miről volt szó, vagy azért, mert nem értették).

A mindenre kiterjedő jelképek színezetet adnak hagyományos szóváltásoknak is. Emlékszem egy jelenetre az ötvenes években a becskerekai Kereskedelmi Középiskola tánctermeiben. Egy ismerősöm felkért egy sokak által (engem is beleértve) csinosnak tartott lányt, akinek koromfekete haja volt (festette?), de a lány visszautasította. Erre az ismerősöm lekurvázta, a lány pedig úgy tromfolt vissza, hogy lefasisztázta az elégedetlen kezdeményezőt.

1942. szeptember 15-én Dániel Gy. László cikket jelentetett meg a *Torontálban*, *Névelemző magyar* címen. Az iratcsomóban ott van a cikk magyar eredetiben és szerb fordításban is. A bevezető mondatok után az író közli, hogy egy „bánáti lelki nyomorultat” kíván bemutatni. Dániel Gy. László lendületesen ír. Ezt mondja: *„A magyar nemzet egy ezeréven át bizonyította be, hogy nagy és legyőzhetetlen harcos, mi bánáti magyarok is vitézül és méltóan a magyar nemzet hírnevéhez kell, hogy védelmezzük ezt a frontot.”* Előtte leírja: *„A nagy történelemcsináló úgy rendelte, hogy huszonhárom éves trianoni rabság után népcsoportunk nagy szövetségesünk védelme alatt várja meg a háború végét, és sorsunk, jövődönk végleges elrendezését.”* Ezt követi egy szintén lendületes, de óvatosabb mondat, mely szerint a bánáti magyarok esetében a Mindenható úgy rendelte, *„hogy mi ne puskával a kezünkben, hanem ásóval-kapával és tollal harcolunk a magyar nemzet feltámadásáért...”*. A bevezető bekezdések után következik a sajtópert serkentő vád, mely egy „informátor” közlésén alapul. Az informátor nem lett megnevezve, és nem lett megnevezve a vád célpontja sem, de sokan felismerték, hogy kire vonatkozhat az állítás. A cikk szerint: *„Informátorunk elmondotta, hogy*

Dél-Bánátban akadt egy elfajzott magát még mindig magyarnak merészelní mondó, lelki nyomorult, aki nem azokat a magyarokat akarja egy táborba gyűjteni, akik úgy érzik, hogy magyarok! Akinek nincs szüksége mindazokra, akik könnyhullajtva éneklík

*Áldjon vagy verjen a sors keze
Itt élned s meghalnod kell.*

Hanem neki csak olyan magyarokra van szüksége, akiknek magyar neve van. Hogy melyik a magyar név, azt ez a lelki torzszülött akarja megállapítani, mert olyan magyar nyelvtant még nem írtak, melyben erre szabály volna!”

Az írása végén Dániel Gy. László követeli, hogy az illetékes DMKSZ-fiók elnöke vegyen fel jegyzőkönyvet, hallgasson ki minden fültanút, és utána pedig „*ha beigazolódott a vád, közösítsük ki sorainkból és keressünk számára egy helyet a tébolydában, hogy beteg lelke gyógyulást nyerjen*”.

Dániel Gy. László radikális személyisége volt a becskereki újságírásnak. Gimnazistakoromban még sokszor hallottam a nevét (idősebbek társaságában). Volt, aki „heves”-nek tartotta, volt, aki inkább a „mértéktelen” vagy „kötekedő” jelzővel illette. A szüleim egyik ismerősnoje, eljátszadozva a középső Gy-vel, Dániel Gyanús Lászlóként emlegette. A *Torontál*ban megjelent írás kíméletlen hangvétele elsősorban az írón múltott, de hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy abban az időben semmi sem volt túl hangos.

A sajtópert Baksa Árpád református lelkész indította az apám ügyvédi segédletével. Baksa Árpád akkor harminchárom éves volt, az apám harminc. Amint az iratokból látom, az apám egyezség felé próbálta irányítani a feleket. Annak is van nyoma, hogy Dániel Gy. László is tett egy kísérletet. Miután megjelent a cikk – és miután a visszhangok is ismertté lettek – Dániel Gy. László levelet ír Baksa Árpádnak „Mélyentisztelt Baksa Úr” címezzel. Ebben a levélben négyszemközti találkozáot javasol, és azt írja: „*Mindent el lehet intézni ha az ember akarja.*” Hozzáteszi, hogy családi nehézségek miatt nem tud rögtön elutazni Pancsovára, de kész oda utazni. Ezt a levelet Baksa Árpád 1942. október 25-én továbbította az apámnak, hozzáírva, hogy a levél egy héttel korábban érkezett, és hogy Dániel Gy. László azóta nem jelentkezett. Kísérlet történt arra is, hogy egy helyreigazítás oldja meg a dolgot. Ez meg is íródott, de a *Torontál* nem közölte, azzal a magyarázattal, hogy egyrészt Dániel Gy. László cikkében nem említi Baksa Árpád nevét, másrészt elfogadhatatlan a helyreigazítás hangneme. (A helyreigazítás szövege nincs az iratok között. Így nem lehetek benne egészen biztos, hogy ki írta. Vélhetően Baksa Árpád fogalmazta és küldte közvetlenül a *Torontálnak*.) Ezután eljárás indul a *Torontál* ellen is.

A magánvád keltezése 1942. november 6. Ebben fel vannak sorolva Dániel Gy. László állításai. Baksa szerint világos, hogy – bár név szerint nem említi – a szerző rá célzott. Ezt bizonyítja a hivatkozás Dél-Bánátra, és továbbá a szerző nem is tagadja, hogy róla írt. A magánvád felhossa, hogy Baksa 1942. június 6-án tartott egy előadást az asszimilációról, de sem ebben az előadásban, sem máskor nem mondta, hogy nem ismeri el magyaroknak azokat, akiknek idegen nevük van. A vádirat megnevezi a rágalom vélt indítékát is. 1942 nyarán egy ellenzék alakult a DMKSZ vezetőségével szemben. Baksa Árpád ehhez az ellenzékhez csatlakozott, és ezért akarják őt lejártni.

1942. november 6-án lett beadva a *Torontál* elleni kereset is. Ebben Baksa Árpád a helyreigazítás közlését és a perköltségek megtérítését kéri Mara Jenőnéől, a *Torontál* felelős szerkesztőjétől.

Egy előrettekintés – Mara Jenőné és a *Torontál* két és fél évvel később

Mara Jenőné nevét több más iratban is látom, de ezekben az apám őt képviselte, és nem az ellenfelét. Több eljárás a GLOBUS nyomdához kötődik, melynek Mara Jenőné társtulajdonosa volt. Irodánk sokáig vásárolt a GLOBUS nyomdától papírkészletet.

Štamparija
»GLOBUS«
Petrovgrad

Petrovgrad, 17. decembra 1945.

DR. VÁRADI JÓZSEF ügyvéd

RAČUN Petrovgrad

	DINAR
500 drb 8 ^o és 500 drb 4 ^o levélpapír	400.--
2250 " irodai nyomtatvány	250.--
500 " levélpapír és 500 drb boríték	295.--
2 " bélyegző	100.--
4 " könyv kötese	200.--
Összesen dinár	1245.--

ТАКШНА МАРКА

ОДОБРЕНО ШТАМПАРИЈА GLOBUS PETROVGRAD

Van egy büntetőper is, mely Mara Jenőné ellen indult 1945-ben, és ennek komolyabb a tétje, mint Baksa Árpád sajtóperének. A két per között csupán két és fél év telt el.

Mara Jenőné 1945 januárjában tartóztatták le. Január 21-én, vasárnap, még csak találgattak. Nagypám naplója szerint: „*Hírlík, hogy Maránét is Újvidékre vitték volna.*” Aztán egy nappal később, 1945. január 22-én, már ezt jegyzi fel a nagypám: „*Maráné sorsa iránt városszerte általános a részvét. Magyaréknál vendégségben volt, onnét vitték el, könnyebb látogató ruhában s így otthonról takarót, meleg ruhát nem vihettek magával.*” 1945. április 23-án a Bánáti Katonai Körzet Katonai Bírósága ítéletet hoz. Mara Jenőné, a *Torontál* társtulajdonosát és felelős szerkesztőjét három év kényszermunkára ítélték, emellett tíz évre megvonták a „polgári becsületét”, és elkobozták minden vagyonát.

Az ítélet szerint a vádlott bevallotta, hogy elkövette, amivel terhelték. Az indoklás azzal indul, hogy Mara Jenőné bevallotta, hogy a megszállás kezdetén az újság megváltoztatta a nevét, és *Híradóból Torontál* lett. Nem tudom, hogyan helyezzem el ezt a megállapítást. A *Torontál* a leghosszabb életű napilapunk. 1871-ben indult, 1930-ig a *Torontál* nevet viselte, 1930-ban megváltoztatta a nevét, és *Híradó* lett. A szerkesztőség és szerkesztőségi politika nemigen változott. Aztán 1941-ben visszatért az eredeti elnevezéshez. Egyik elnevezésben sem érzek semmilyen fasiszta vagy antifasiszta mellékzöngét. Vajon irredentizmust érezhetett-e az ügyész egy olyan földrajzi régió elnevezése mögött, mely az első világháború óta már nem közigazgatási egység? Ez is erőltetettnek tűnik, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a jugoszláv/szerb államban, 1930-ig, szintén *Torontál* volt az újság neve. Egyébként, a családi iroda iratait böngészve, kezembe került a *Torontál* (azaz akkor *Híradó*) egy rendkívüli kiadása. Ezt is Mara Jenőné jegyzi (Kelemen Jánossal együtt). A kis formátumú különszám 1933. május 19-én, pénteken jelenik meg, Borsodi Lajos 50. születésnapja alkalmából. A címe „Borsodi Lajos jubileumi szám”.

A becskereki történetek gyakran összetalálkoznak. Arról a Borsodi Lajosról van szó, aki tíz évvel később gyűjtőtáborból juttat el a nagypámnak üzeneteket névjegyek hátlapjára írva. A különkiadás újra közli Borsodi Lajos első versét, mely 1903. december 30-án jelent meg a *Torontál*-ban. Az

ünnepeltet köszöntő szöveg ezzel a mondattal zárul: „*Engedjék meg ennek az újságnak – amelynek hasábjain elindult – hogy elsőnek üdvözzölje a jubiláns és szívvel kívánja, hogy e lapban valaha ugyanolyan, boldogságtól túlárado szívvel olvashassa unokája első versét, amelyen izgalommal olvasta saját ifjúi »eltévélyedésének« rímbe fakadását harminc évvel ezelőtt.*”

A különkiadás hátlapján a következő reklámondattal áll:

„**Nem az a kérdés**

Mi lesz a világ sorsa

Hanem, hogy előfizetője-e a **HIRADÓ**-nak

És nyomtatványait a **GLOBUS** nyomdában rendeli-e.”

A dolgok másként alakultak. Brutális módon lett megakadályozva, hogy teljesüljön a köszöntőszöveg zárókívánása. Borsodi Lajossal együtt fiát, Ferencet is halálba hurcolták, unoka nem született. A filozofikus reklámondattal pedig nem igazolták a későbbi események.

Visszatérve a Mara Jenőné elleni ítélet indoklására, a bíróság elmondja még, hogy a *Torontál* fasiszta lap volt, tudósított hivatalos fasiszta eseményekről, ellenségesen viszonyult a népfelszabadító mozgalomhoz, és a német propagandára támaszkodott. Az indoklásban csak egy konkrét példa van. Eszerint a *Torontál* „félrevezette a tájékozatlan nyilvánosságot a német gonoszítottakkal kapcsolatban, mint például a kátyúi erdőben elkövetett gyilkosságokkal kapcsolatban, azon igyekezve, hogy ezeket a testvéri Szovjetunió számlájára írja...”.

A *Torontál* nem volt antifasiszta lap. Azt hiszem, fasiszta lapnak sem mondható. Ahhoz, hogy pontosabban jellemezzük, több számot kellene elolvasni, mint amennyit én ismerek. A kátyúi erdő ügyében viszont ma már nem vitás, hogy nem az ügyésznek és nem a bíróságnak volt igaza.

Az iratsomóban van egy papírlap, kék ceruzával írt szöveggel mindkét oldalán. Nincsen rajta sem címzés, sem dátum, az sem biztos, hogy a teljes szöveg maradt-e meg, vagy volt még egy oldal. A szövegből egyértelműen kitűnik, hogy Mara Jenőné írta, és világos az is, hogy fogságban volt, amikor a szöveget fogalmazta. Ha nem levélnek, talán feljegyzésnek nevezhetném, melyet az apámnak továbbított, és melyben leírja azt is, amit az OZNA [Odeljenje za zaštitu naroda, azaz Népvédelmi Osztály – gyakorlatilag titkosrendőrség] előtt mondott a kihallgatás alatt. A szöveg ezzel a mondattal indul: „*A felelősséget az újság miatt minden áron rám akarják tolni.*” Ezzel kapcsolatban tudni kell, hogy Mara (Mayer) Jenő neves újságíró volt, csakúgy mint az apja, Mara (Mayer) Rudolf. Mara Jenő társtulajdonosa volt a *Torontálnak*. 1917-ben felelős szerkesztője is lett, és ezen a poszton maradt 1931-ig, amikor is negyvenhárom éves korában tüdőbajban elhunyt. Ezután több felelős szerkesztő váltotta

egymást, a háború küszöbén újabb váltásra volt szükség, de mivel nem találtak megoldást, Mara Jenőné vette át ideiglenesen a posztot. Ez az ideiglenesség eltartott. Mara Jenőné nem volt újságíró, és nem is vált azzá, amikor megörökölte a férje tulajdonrészét – akkor sem, amikor ő lett a felelős szerkesztő. A feljegyzésben ezt írja: „*Én személy szerint soha újságíró nem voltam, soha egy szót nem írtam a lapban – semmiféle újságíró szövetségbe nem voltam...*”. Magyarázza még, hogy: „*A nevem azért van a lapon, mert Sebort a németek nem engedélyezték, mert nem volt idevaló állampolgár.*” Leírja, hogy felmerült mint lehetőség Dániel Gy. László is, de ő „*a lapnak erkölcsileg is ártott volna*”. Mara Jenőné leírja, hogy ezt Újvidéken az OZNA-n is elmondta, mint ahogy elmondta azt is, hogy a *Torontál* inkább a helyi dolgokkal foglalkozott, mint a „nagy politikával”; politikai cikkeket csak Dániel Gy. László írt. Benne van a szövegben az is, hogy „*a lap mindig a kormány után járt – másképp nem lehetett volna fenntartani*”. A feljegyzés említi, hogy miután Újvidékről visszahozták (feltehetően Becskerekre), egy „*Zemba nevű islednik*” [nyomozó] csak az OZNA előtt rögzített adatok iránt érdeklődött. Nem hallgatták ki. Feljegyzésében Mara Jenőné javasolja azt is, hogy jó lenne, ha a magatartásáról nyilatkoznának az alkalmazottai.

Ezt az apám meg is szervezte. Az iratcsomóban ott van egy nyilatkozat fogalmazványa magyarul és szerb fordításban, rajta egy piros ceruzával írt megjegyzés, hogy a nyilatkozat aláírásgyűjtés céljából 1945. március 16-án lett kiküldve. Feltételezem, hogy sikerült az aláírásokat összeszedni. Az egyszerű és időálló megjegyzések mellett, melyek szerint Mara Jenőné „*korrekt és baráti magatartást tanúsított munkásaival szemben*”, és „*tiszteletben tartotta a kollektív szerződéseket*”, a nyilatkozatban ott áll az is, hogy a munkásaival együtt „*szociális munkaközösségben dolgoztak*”. Nem hiszem, hogy annak idején a *Torontál*-ban bárki is „szociális munkaközösséget” látott volna. Inkább arról lehet szó, hogy a nyilatkozat szövege igyekszik az új pozitív képletek nyelvére lefordítani azt a tényt, hogy Mara Jenőné rendszeresen bánt az alkalmazottaival. A végén persze ott áll az S.F.S.N. is, azaz halál a fasizmusra, szabadság a népeknek.

Nagyon nehéz átjárót találni az ítélet és Mara Jenőné elmondása között. Persze normális körülmények között az ítélet érdemel hitelt és nem a vádlott valóságlátása. De a hitelességnek az is feltétele, hogy az ítélet szerves kapcsolatban legyen a világgal, melyben a jogsértést (vagy vélt jogsértést) elkövették.

A Baksza-perben a tények és vélemények egy azonos világon belül alakulnak, és kontextusban maradnak a fondorlatok és az ostobaságok is. A büntetőper időben nincsen igazán távol a vélt bűncselekménytől, de köz-

ben korszakváltás történt, korábbi epizódok, mondatok, magatartások más keretekbe kerülnek. Nemcsak arról van szó, hogy bűnné válik, ami korábban nem volt az – mert az természetes, hogy büntessenek olyan gonoszteket, melyeket a fasiszta hatalom nem tartott büntetendőnek. Viszont az érdeklődést, elemzést nem helyettesítheti elhatárolódás. Ha arról van szó, hogy kapjon-e börtönbüntetést Saci néni, akkor nem maradhat látóköron kívül, hogy ki is volt a Saci néni. Attól, hogy a fasizmus elítélendő, még nem válik feleslegessé annak a megállapítása, hogy mi is történt pontosan, és kinek róható fel, ami történt. Egy felelős szerkesztő nem csak lelkes (fasiszta vagy antifasiszta) újságalkotó lehet. Akkor is, ha elvetendő múltként van osztályozva a polgári világ, a büntetőbíróság látóköron belül kellene hogy maradjon az a tény, hogy egy családi üzlet folytatásáról van szó, és ez érdekelte Saci nénit, nem az újságírás. Az ítélet figyelembe vette ezt a védekezést, de nem tartotta relevánsnak. Igaz, Mara Jenőné felelős szerkesztő volt, és a felelős szerkesztő felel. De ha büntetőjogi felelősségről van szó, akkor fontos a felelősség mértéke is (feltéve, hogy van miért felelni). Ha a fő vétek az, amit a *Torontál* Katyínról írt, akkor esélyt kellene adni, hogy arról is folyjon vita, hogy mi is történt Katyínbán. Ez persze elképzelhetetlen volt 1945-ben a Katonai Bíróság előtt; ez nem ténykérdés volt, hanem az igaz hit próbaköve. (Igaz, valószínűleg a *Torontál* újságírója is inkább hitekhez és előítéletekhez igazodott.)

Az ítéletben megemlítik, hogy a *Torontál* „bandának” nevezte a népfelszabadító mozgalmat, valamint „lealacsonyította” Sztálin marsallt, Rooseveltet és Churchillt, de nem azonosították a mondatot, sőt a cikket sem, ahol ezek a minősítések előfordulnak – így például azt sem tudni, hogy milyen szavakkal történt a „lealacsonyítás”. A Baksa-sajtóper irataiban olvasom azt a *Torontál*-ban megjelenő mondatot (Dániel Gy. László írásában), mely szerint: „*A nagy történelemcsináló úgy rendelte, hogy huszonhárom éves trianoni rabság után népcsoportunk nagy szövetségünk védelme alatt várja meg a háború végét, és sorsunk, jövőnk végleges elrendezését.*” Ezt valóban „megszállóbarát” mondatnak nevezhetnénk. Nem tudom, hogy ez a mondat szerepelt-e azok között a mondatok között, melyek a „fasiszta propaganda” minősítést indokolták. Kissé talán enyhíti a dolgok életét, hogy ugyanabban a szövegben a cikkíró (ismét az Istenre hivatkozva) arról is értesít, hogy mi, bánáti magyarok „*nem puskával a kezünkben, hanem ásóval-kapával és tollal harcolunk a magyar nemzet feltámadásáért...*” Az ítéletben egyetlen mondat sincs idézve, sőt konkrét cikkekre sincs hivatkozás, kivéve a Katyínról szóló cikket. Feltételezem, hogy Zemba és a többi nyomozó nem tudott magyarul. Lefordítottak egyáltalán néhány cikket? A Baksa-sajtóperben látom, hogy igen, de a

Mara Jenőné ellen folytatott büntetőperben ennek nem látom nyomát sem az ítéletben, sem más iratokban. Fel lehetne tenni a kérdést, hogy a „nagy szövetséges”-t dicsérő mondat az adott szövegben fasiszta propagandának minősíthető-e, vagy csak fontoskodó hőzöngésről van szó. De az ítélet nem foglalkozik konkrét mondatokkal.

Míg írom ezt a szöveget, felmerül bennem, hogy nem vagyok-e részrehajló (Saci néni javára). Nem tudom, milyen lenne a véleményem, ha nem ítélik el három év börtönre és kényszermunkára. Egyébként személyesen nem emlékszem rá. Igaz, hogy többször volt a házukban névnapokon, születésnapokon, amikor már én is ott voltam, talán üdvözölt is, mint kisunokát, de ezeket a (valószínű) találkozásokat nem tudom felidézni. Emlékszem viszont, hogy gimnazistakoromban többször és rokonszenvvel emlegették magyar és szerb társaságokban is. Ezt megjegyeztem. Sok szeretettel beszélt róla Öcsi fia és fiának amerikai felesége is, amikor kezdő jogász koromban találkoztam velük Londonban. A Saci néniről alkotott képet nemigen tudom az ítélet keretei közé illeszteni. Itt van az a mozzanat is, hogy mással nem vádolták, csak felelős szerkesztői mulasztásokkal, és ezen a ponton az ítélet inkább minősítéseket tartalmaz, mint ténymegállapításokat. Igaz viszont, hogy feljegyzésében Mara Jenőné ezt is leírja: *„a lap mindig a kormány után járt – másképp nem lehetett volna fenntartani”*. El lehetne gondolkodni a szólásszabadság mellett az alkalmazkodás szabadságáról is. Valamennyire (de csak nagyon kevésbé) lehet alkalmazkodni a hatalomhoz úgy, hogy tisztességes maradjon a szabad gondolkodásnak, és anélkül, hogy ez a lap besorolásán számottevően változtatna. Aztán van ennél messzebb menő alkalmazkodás, melynek eredményeképp esetleg fenntartható az újság, de annak a jó hírneve már nem – de ez sem indokol még szükségszerűen börtönbüntetést. A német megszállás nem volt hajlékony. A *Torontál* nyilván figyelembe vette a cenzúrát. Hagyományai szerint nem volt németbarát lap, de feltehetően közölt a megszállás alatt írásokat, melyek a német megszállók álláspontját tükrözték. Biztosan voltak kommunistaellenes írások is, és ezúttal nem csak alkalmazkodásról lehetett szó. Közben tény, hogy Jugoszláviában éppen a kommunisták voltak a fasiszmus legfőbb ellenfelei. Ügyvédi ingert követve leírnám, hogy az Amerikai Egyesült Államok is támogatta a fasiszta Francót a kommunizmussal szemben. (Viszont, ha a másik oldalról is folytatjuk az ügyvédi fonalat, az is igaz, hogy az Egyesült Államok harcolt Hitler ellen – és a *Torontál* nem.) A Saci néniket jóval nehezebb elhelyezni a történelemben, mint mondjuk egy Rooseveltet vagy egy Hitlert.

22 Az ítéletről az apám 1945. április 28-án írt levelében számol be Mara Öcsinek. A levelet Londonba küldi. Az iratcsomóban ott van a levél gé-

pelt másolata. (Mara Öcsi és Miki – azaz Jenő és Miklós – Mara Jenőné fiai voltak, és Mayer Rudolf unokái. Ők már korábban úgy látták, hogy Londonban nagyobb biztonságban lehetnek. Előtte egynéhány évig Pesten éltek.) A levél így indul: *„Kedves Öcsim! Három nappal ezelőtt meghozták az ítéletet Édesanyád ügyében. Az ügyész a vádat arra alapította, hogy a lap, melyet Édesanyád mint felelős szerkesztő jegyzett, fasiszta propaganda szolgálatában állt.”* Az apám arról is ír, hogy milyen állapotban is van a Saci néni: *„Édesanyáddal az ítélet kihirdetése után beszélhettem. Súlyos napokat élt át, idegileg megviselte az eljárás lefolytatása, – de határozottan az volt az impresszióm, hogy a lelki krízisen túl van.”* A folytatásban az apám közli, hogy *„Édesanyádat az egész idő alatt kivételes bánásmódban részesítették. Szeretetreméltó kedves modora mindenütt barátokat szerzett.”* (Úgy látszik, a börtönőrök között is.) A levél utolsó bekezdésében ez áll: *„Édesanyád külön lelkemre kötötte, hogy értesítselek, hogy se Te, se Miki, ne jöjjetek most haza.”*

Az iratcsomóban ott van még egy nagy boríték, benne egy kézzel írt vagyoni leltár, és ennek géppel írt szerb fordítása. Feltételezem, hogy a vagyonekbozás kapcsán készült a leltár. A lista végére írt megjegyzésekből ki lehet következtetni, hogy a listát Mara Jenőné édesanyja, Milassin Kálmánné (Náni néni) állította össze, aki közös háztartásban élt a lányával. A cél az lehetett, hogy felsorolja azokat a vagyontárgyakat, melyek az ő tulajdonát képezik, és melyekre nem terjed ki az elkobzási parancs. Leírta például, hogy a nagy kredenc, a kis kredenc, a bennük lévő felsorolt dísz tárgyak, a szervizasztal és a székek az ebédlőben Mara Jenőné tulajdonát képezik, de ezzel szemben a kétajtós szekrény és egy sor más bútortárgy a Náni nénié – amit „sok barát és ismerős is bizonyítani tud”. Illusztrációként a kézzel írt listának azt az oldalát közlöm, amelyik a legolvashatóbbnak tűnik. Ennek a címe: *Ruhák*. (Feltehetően a Náni néni ruháiról van szó.)

ülte meg. Elítélték nemzetbecsület elleni vétségért 3 évre. Elvitték Mitroviczára, onnét meglepetésszerűen valamiképp hazakerült, s most itthon rója le büntetését olyképp, hogy a Messinger intézet tanító osztályában irodában van elfogatva, de étkezni és aludni haza mehet özvegy anyjához Nánihoz. A közben kibocsátott kegyelmi rendelet büntetése felét elengedte, úgy hogy még ½ évig kell kényszermunkára járni.”

Tehát a kényszermunkának egy emberségesebb változata jutott Saci néninek osztályrészül. A Messingerben dolgozott (feltehetően takarítónőként), olyanok közt, akik valószínűleg kímélték. Haza is járhatott. Lehet, hogy Todor Manojlović szerb író és a nagyapám otthon látogatták meg. A *Napló*ból az is kiderül, hogy a megjósolt további fél év kissé elhúzódott. (Az eredetileg kirótt három évet sikerült azonban két évre csökkenteni.) Egy másik (szintén vasárnapi és szintén névnapközeli) bejegyzés dátuma azt mutatja, hogy Todor Manojlović és a nagyapám látogatása után körülbelül egy évig tartott még a kényszermunka.

„1947.I.19 Vasárnap. Délben Józsival, Lórival meglátogattuk Maráné Saczit. Névnapja és emellett abból az alkalomból köszöntöttük, hogy a tegnapelőtti nappal kitöltve, felszabadult a két évi kényszermunka büntetésének hatálya alól, amelyre őt mint a Torontál napilap szerkesztőjét elítélte volt a népbírótság.”

Utána Saci néni neve megjelenik a *napló*ban azok között, akik 1947. november 5-én eljöttek a nagyapám névnapjára. 1947. november 5-e után is rendszeresen ott van a neve a látogatók listáján. 1955-ben hagyta el Becskereket. A *napló* 1955. október 17-i bejegyzése szerint: *„E hét elején vett Becskerektől végleg búcsút Mara Jenőné.”* Öcsi (Jenő) fiához költözött Londonba.

Belgrádi egyetemi éveim alatt Bencze Tibor szobatársam egyszer csomagot kapott Saci nénitől. Volt benne egy papírzacskó, melyen ez állt: Flying Bird (repülő madár). Sárga por volt benne, és találgattuk, hogy mire szolgálhat. A szobatársam szerint pudingpor lehetett. Ellenérveim nem voltak. A végén díszként használtuk a zacskót. Voltak egyértelműbb dolgok is a csomagban, ezeknek hasznát vettük. Évekkel később Londonban találkoztam Saci néni fiával, Mara Öcsivel, de nem kérdeztem meg, hogy mi is lehetett az a Flying Bird. (Lehet, hogy ő sem tudta.)

Vissza a sajtóperhez – nagy nehezen megoldás, a Magyar Tudományos Akadémia bevonása nélkül is

Mara Jenőné 1945 januárjában tartóztatták le. Alig több mint két évvel korábban még teljes lendülettel folyik a sajtóper és a vita, melyet Dániel Gy. László „nagy vita”-ként minősít. Ezt egy újabb írásában mondja, melyet

a vádirat kézhezvétele után, 1942. november 15-én közöl a *Torontál*ban. (Az iratok közé egy kefelevonat lett eltéve; azé az oldalé, melyen az írás megjelent. Nem egészen világos, hogy a dátum november 15-e vagy 16-a. Az írás mellett jobbra ott van egy értesítés a DMKSZ tagjainak, hogy hét-főn kolbászkiosztás lesz azoknak, akiknek a tagsági száma 1401 és 2100 között van.)

TORONTÁI Lg

**Nyílt levél Baksa Árpád
pancsovai református lelkészhez**

A „Torontál” szeptember 15-iki számában „Névelemző magyar” címen vezércikkem jelent meg. A cikkben arra célztam, hogy Dél-Bánátban akadt egy magát magyarnak merészelní mondó ember, aki arra vetemedett, hogy vegyelemezze a magyarok nevét.

Sokat beszéltek és sokat vitáztak a cikk fölött. Ki mondta a beszé-

ellen — még gondolatban sem — hanem kizárólag felsorolása azoknak az okoknak, melyek cikkem megírására készítettek.

Mélyen tisztelt Tiszteletes Ur! Ön engem beperelt rágalalmazásért és becsületsértésért. Azonban nem ezen van a hangsúly. Ebben a nagy vitában nem a cikk megírása a legfontosabb, a cikk kizárólag azért

D. M. K. Sz.
Beszerzési és Fogyasztási Szövetkezet
Nagybecskerek

Értesítés!
Hétfőn
kolbászkiosztás
1401—2100 tag. számig.
Szövetkezet nyitva van naponja
8—12 és 14—17 óráig.

Dániel Gy. László új szövegének címe: „Nyílt levél Baksa Árpád pancsovai református lelkészhez”. Lehet, hogy egyezségi kísérletről volt szó, de az írás nem hoz megnyugvást, nem igazán békés a hangvétele sem. A korábban megnyergelt érvek tovább ágaskodnak. Dániel Gy. László többek között ezt írja: *„Nem bántam meg, és sohasem fogom megbánni, hogy lelkiszegénynek bélyegeztem és bélyegzem ma is azt az embert, aki magát magyarnak merészeli mondani és névvegyelemzi a magyart. Ismét leszögezem, hogy ha van ilyen magát magyarnak merészelní mondó ember, úgy az vagy örült, vagy idegen zsoldban álló nemzetét árúbabocsátó sehonnani ember.”* Figyelmesen olvasva, észrevehetjük, hogy Dániel Gy. László most már nem állítja, hogy tényleg van valaki, aki ilyet mondott Dél-Bánátban, hanem feltételes módban beszél („ha van ilyen [...] ember”). Ez azonban nem igazán a megbékélés, még kevésbé a bocsánatkérés hangja. Nem hoz feloldást az sem, amit a szöveg folytatásában ír: *„Ön engem beperelt rágalalmazásért és becsületsértésért. Azonban nem ezen van a hangsúly. Ebben a nagy vitában nem a cikk megírása a legfontosabb, a cikk kizárólag azért íródott, hogy kiprovokáljam ki az igaz ember.”*

Sajtóperekben és egyéb szövegírói pengeváltásokban a szemben álló felek gyakran a „legfontosabb” vagy a „lényeg” mögött keresnek fedezéket – és a „legfontosabb”-ként, illetve „lényeg”-ként persze azt tételezik, ami nekik fedezéket nyújt. Dániel Gy. László szerint nem az „elfajzott lelki nyomorék” minősítés a vita lényege, nem is maga a cikk megírása a legfontosabb, mert ő ezt csupán azért írta, hogy kiprovokálja, ki az igaz ember. Ez a legfontosabb, és „ezen van a hangsúly”.

Elgondolkodva azon, hogy hogyan is alakulhattak a dolgok, Tom Stoppard angol drámaíró mondata jut eszembe, mely szerint „*amióta csak élek, azokra a kérdésekre várok, melyekre már előkészítettem a választ.*” (My whole life is waiting for the questions to which I have prepared answers.) A helyzet az, hogy voltak és lesznek újságírók, írók, politikusok és mások is, akiknek nincsen annyi türelmük, mint Stoppardnak. Ha valakivel az ihlet már közölte, hogy hogyan lehetne diadalmasan leleplezni egy magatartást, akkor nehéz kivárni, hogy ez a magatartás fel is bukkanjon. Valóban látványosan lehet cáfolni azt az álláspontot, hogy névelemzésre van szükség, és csak az a magyar, akinek magyar neve van. Ezt cáfolva, pazar módon lehet vegyíteni bölcseséget és maró iróniát, a poénok szinte maguktól alakulnak, a taps biztosított. De mit tegyünk, ha nem hangzik el az állítás, melynek ragyogó cáfolatát őrizzük a tarsolyunkban. Baksa Árpád talán mondhatott olyan mondatokat, melyek félreérthetőek voltak (különösen, ha másodkézből tolmácsolva halljuk őket egy „informátor” jóvoltából). Lehetett-e tovább várni?

Van egy olyan része is az 1942. november 15-én közölt szövegnek, mellyel nehéz nem egyetérteni. Dániel Gy. László szerint: „*A sajtópör csak arra lesz jó, hogy megállapítást nyerjen megsértettem-e Önt vagy sem és arra is jó lesz, hogy idegenek mulassanak rajtunk mert nem díszmagyarban, hanem szennyes lengemagyarban fognak látni bennünket.*”

Nem tudom, kit értett a cikkíró az „idegenek” alatt, de az bizonyos, hogy ez a sajtópör (és az általa felvert hullámok) nem öregbítették a magyarság tekintélyét a bánáti szerb és német polgártársak között.

Egy napra rá, hogy megjelent Dániel Gy. László második írása, 1946. október 16-án a vádlott ügyvédje, Evgenije Jocić egy válasziratot is bead. Ebben két fonalat követ. Az egyik fonal kiindulópontja az, hogy a rágalom és sértés a Sajtótörvény 52. szakasza alapján **szándékot** feltételez, márpedig Dániel Gy. Lászlónak nem volt és nem is lehetett szándéka rágalmazni és megsérteni Baksa Árpádot. Azért nem lehetett, mert amikor a cikkét megírta, még nem tudta, ki tartotta a beszédet Dél-Bánátban, csak később tudta meg Ambrózy Károlytól.

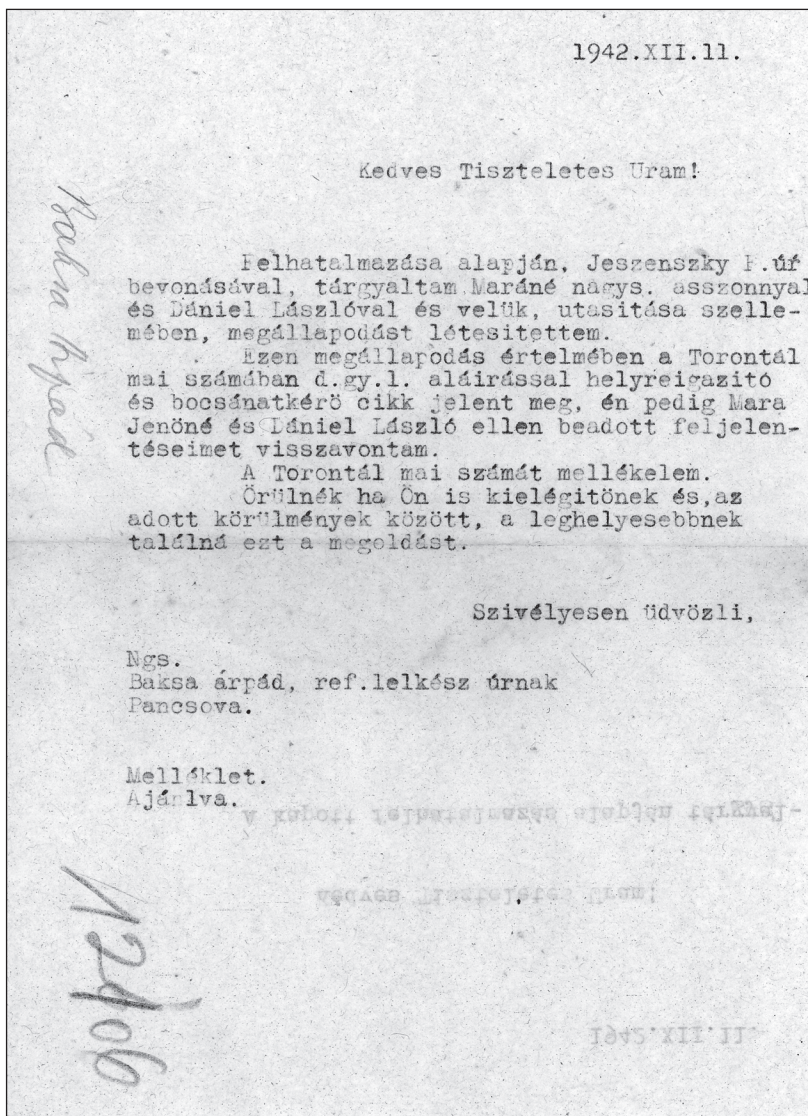
A gimnáziumban Ambrózy Károly némettanárom volt. Korábban neves sportoló is volt, 1924-ben részt vett a párizsi olimpiai játékokon mint diszkoszvető. Magunk között Öreg Ambrózynak hívtuk. Azért is, mert volt egy (akkor) fiatalabb Ambrózy tornatanárunk, de azért is, mert amikor az Öreg Ambrózy minket tanított, már nyugdíjban is lehetett volna. Úgy tudtuk, hogy megtagadták tőle a nyugdíjat, de engedték, hogy tovább tanítson. Megtörtént, hogy elkalandoztak a gondolatai, az is előfordult, hogy elbóbiskolt. Tekintélye volt, és a tekintély néha a jelenlétet is pótolja. Emlékszem, egyszer írásbeli dolgozatot írtunk, Ambrózy tanár úr pedig

csak ült a katedra mögött, nem sétált közöttünk, hogy ellenőrizzen, nem is nagyon nézett felénk. Ez persze esély is volt. Mellettem ült Bencze Tibor, aki szóról szóra lemásolta, amit írtam, tőle pedig Kaslik Péter másolt le mindent szóról szóra. Amikor Ambrózy tanár úr eredményt hirdetett, kiderült, hogy én ötöst kaptam, Bencze négyest, Kaslik pedig hármast. Bencze úgy érezte, hogy súlyos igazságtalanság történt, és – kissé óvatlanul – feltette Ambrózy tanár úrnak a kérdést, hogy hogyan lehet, hogy a Várady ötöst kapott, a Bencze négyest, a Kaslik pedig hármast, amikor szóról szóra ugyanazt a dolgozatot adták be. Ez kockázatos is lehetett, mert – ha csak nem puskáztunk, vagy másoltunk – nem tudhattuk, hogy a másik mit írt. Ambrózy tanár úr azonban nem ragadta meg ezt az alkalmat, hogy a konspiráció leleplezésével vágjon vissza. Valószínűleg fáradtság is lett volna egy szabálysértési eljárás dolgozatom másolás kapcsán. Ehelyett elmélázott, majd ezt mondta: „Tudom én, hogy ki mit tud...” Ebben maradtunk. Azóta majdnem minden megváltozott, beleértve a viszonylagos némettudásunkat is. Bencze évtizedek óta Németországban él, és ma sokkal jobban tud németül, mint én. Kaslik Kanadában él.

Visszatérve a sajtóperre, Jocić ügyvéd állítása szerint, amikor megjelent a cikk, Dániel Gy. László nem tudta, ki ellen irányul, így nem lehetett szándéka egy konkrét ember (Baksa Árpád) rágalmozása és megsértése. Nem old meg minden problémát, de nem érdektelen ez a jogi piruett. Evgenije Jocić büszke lehetett rá. A másik érvelési fonal azt igyekszik előtérbe helyezni, ami könnyen védhető. A válaszirat felteszi a kérdést, hogy helyes-e a névelemzés, valóban csak az-e magyar, akinek magyar neve van. Ha ez a kérdés, akkor persze Dániel Gy. Lászlónak van igaza. Nem ilyen egyszerű a helyzet, ha az a kérdés, hogy hibázott-e Dániel Gy. László, amikor egy „magát magyarnak merészelné mondó lelki nyomorulttról és torzszülöttről” írt, és ezt a személyt úgy írta körül, hogy Baksa Árpádra lehetett ismerni. Dániel Gy. László és Evgenije Jocić igyekeznek minél több hangsúlyt, teret és méltóságot adni annak a kérdésnek, hogy csak az-e magyar, akinek magyar neve van. Azt javasolják, hogy a bíróság diplomáciai úton tegye fel ezt a kérdést a Magyar Királyi Tudományos Akadémiának, valamint a pécsi Tudományos Intézetnek, mely kisebbségi kérdéseket tanulmányoz.

Ezeket a bizonyítási indítványokat a bíróság 1942. december 9-én elvetette. A tárgyalás 1942. december 11-ére lett kitűzve, de az utolsó pillanatban mégiscsak peren kívüli egyezség született. Az egyezség létrehozásában az apámat Jeszenszky Ferenc is segítette, aki 1943-tól a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség vezetője volt. Dániel Gy. László bocsánatkérő írást közölt a *Torontál*ban.

A szöveget most az apám levelével folytatom, melyben az eredményről tájékoztatja Baksa Árpádot:

Levelét apám azzal fejezi be, hogy reméli, Baksa Árpád is helyesnek találja az egyezséget. Az iratokban nincsen válasz. Feltehetően Baksa Árpád is úgy látta, hogy itt meg kellene állni. Az iratsomó barna borítólapjára ez van írva: Befejezve 1942. XII. 11.

Befejezésül megemlítem, hogy az eljárás, melyben azt feszegették, hogy ki is az igazi magyar, szerbül folyt. Német megszállás alatt.

2. ÉS MOST PONTOSABBAN: KI IS A MAGYAR, ÉS EBBŐL MI KÖVETKEZIK?

a) Lehet-e nem magyar névvel magyar iskolába járni?

Baksa Árpád (vélt) mondatai a névelemzésről, vagy „névvegyelemzésről” a per folyamán egy heves vita központjába sodródtak, annak ellenére, hogy senki sem állt ki a névelemzés mellett. Baksa Árpád egyértelműen cáfolta, hogy csak azt tartaná magyarnak, akinek magyar neve van. Dániel Gy. László szerint viszont, ha valakinek ez lenne a véleménye, az csak „elfajzott lelki nyomorult” lehet. Ennek a vitának volt egy háttere, mely 1942-ben még ott volt az emberek tudatában, indulatokat gerjesztett, és kihathatott a per heveségére is; ma ez gyakorlatilag eltűnt a köztudatból. Érzések maradtak. A sérelmek által gerjesztett indulatok – és előítéletek is – gyakran túléltek az emlékezést a konkrét sérelemre. Kollégáim és ismerőseim, akiknek most elmeséltem a sajtóper történetét, úgy látták, hogy a (hipotetikus) vita tulajdonképpeni tárgya magyarkodás. Létezik azonban egy azóta elfelejtett másik vetület is. A két világháború között Szerbiában (csakúgy mint Romániában) létezett egy szabály, mely „névelemzés”-ként híresült el. A jogszabálynak az volt a lényege, hogy nem járhat kisebbségi iskolába az, akinek a nevéből nem következik, hogy az adott kisebbséghez tartozik. Ez a szabály sok magyar család számára lehetetlenné tette, hogy magyar iskolába járassák a gyerekeiket.

Nagyapám iratai között több kérvényt, beadványt találok, melyekben a nagyapám és más kisebbségi vezetők (amint ez kötelességük is volt) kérték a hatóságoktól ennek a szabálynak az eltörlését. Ez végül valamilyen sikerrel is járt. De látok az iratok között leveleket, melyek azt mutatják, hogy a gyakorlatban a rendelet módosítása után sem szűnt meg a névelemzés. 1940. november 19-én Kiskároly János ír Topolyáról egy levelet a nagyapámnak, melyben a méltánytalan elbánás példáit sorolja. Leírja, hogy sehogyan sem ér véget a hatósági huzavona a topolyai Magyar Közművelődési Egyesület engedélyezése körül. Ugyanakkor, noha Topolyán csak tizenegy német él, „azoknak már régen meg lehetett alakítani [...] a Kulturbundot, pedig később kérték az engedélyt rá”. Hozzáteszi, hogy meg akarnak szüntetni egy magyar osztályt, arra hivatkozva, hogy kevés a magyar, pedig Topolyán „99% a magyar”. Kiskároly János szerint annak ellenére, hogy megszületett, nem tartják be a rendeletet, mely kimondja, hogy nem a névelemzés a döntő, hanem „az a magyar aki magyarul beszél az otthonában”. Sőt, „most a tanítók tízszeresen szigorúbban vegyelemeznek, sőt nem csak vegyelemeznek, hanem fenyegetnek...”

Nem tudom, ki volt Kiskároly János. Levelében valószínűleg keverednek a tények és az indulatok. Látok azonban az iratok között egy ügyet, mely konkrétan is mutatja, hogy a szabály eltörlése után is hoztak a hatóságok névelemzésre alapozott döntéseket.

1940 októberében Marecskó József (vagy Marečko József, vagy Josip Marečko – attól függ, hogy ki írja le a nevet) feketicsi polgár fordul a nagyapámhoz mint szenátorhoz azzal a panasszal, hogy a hatóságok nem engedélyezték, hogy a lánya magyar iskolába járjon. A Marecskó (vagy Marečko) szlovák név. Ez különösebb mélyreható névelemzés nélkül is kiderül. Mint ahogy nem igazán nehéz felfedezni, hogy a zágrábi jogi kar két híres és markánsan horvát érzelmű volt tanárának a neve milyen eredetű: az apát és a (szintén tanár) fiát is Andrassynak hívták. A nevüket két „ss”-sel és „y”-nal írták, éppen csak az „a” felett hiányzott az ékezet.

1940. október 9-én a bácstopolyai hatóságok eldöntik, hogy Marecskó József lánya, Marecskó Mária, nem járhat magyar nyelvű iskolába (harmadik osztályba). Marecskó József köteles a lányát szerb iskolába adni. Az indoklás igen rövid: *„Marečko Josip úr szlovák nemzetiségű, tehát gyermeke Mária nem járhat olyan osztályba melyben más nemzetiség nyelvén tanítanak.*

A kérvényen lévő 30 dináros okmánybélyeg szabályosan meg lett semmisítve.”

A megfogalmazás egy cseppet azt is sugallja, hogy a szlovák nemzetiség védelme a tét, mert az lesz tiltva, hogy Mária **más** (más mint szlovák) nemzetiség nyelvén tanuljon. Az adott esetben azonban nem valamilyen kisebbség védelméről volt szó. Nem tudom, hogy Marecskóék beszéltek-e szlovákul, viszont tény, hogy Feketicsen nem volt szlovák iskola. Így az ítélet rendelkező része meg sem lebegteti a szlovák alternatívát, hanem egyszerűen azt mondja, hogy Marecskó úr köteles szerb iskolába adni a lányát.

A topolyai döntés így nézett ki:

Načelstvo sreza Bačkotopolskog

Pr.Br. 1480/1940.

Na molbu Marečko Josifa iz
Feketića da dete: Mariju uč.III.
razr. osn. škole u Feketiću pohađa
odelenje s mađjarskim nast. jezi-
kom, donosim sledeću :

ODLUKU

G. Marečko Josif iz Feketića
odbija se od svog zahteva na osnovu
§-a 46, a u vezi § 117, t.16 Zak. o
nar. školama, te je dužan da svoje
dete Mariju Marečko uč. III. razr.
osn. škole u Feketiću šalje redovno
u odelenje sa srpskim nast. jezikom.

Protiv ove odluke ima pravo žalbe
na Kr.Bansku upravu Prosv. odelenje
i to u roku od 8 dana putem ovog
zvanja.

OBRAZLOŽENJE :

G. Marečko Josip je po narodnosti
slovak te njegovo dete Marija ne može
da pohađa odelenje u kom se predaje
na jeziku druge narodnosti.

Taksena marka od 30 dinara propisno je poništena na molbi.

O prednjoj odluci se izveštavaju:

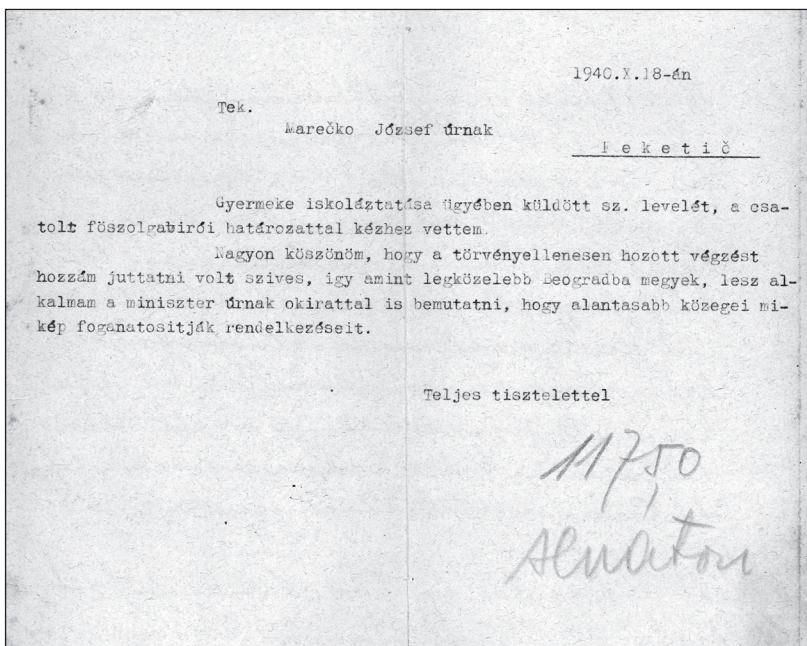
- 1., Marečko Josip u Feketiću
- 2., Upravitelj narodne škole u Feketiću,
- 3., Arhiva ovog zvanja.

Bačka Topola 9- okt. 1940 god.

/M.P./ Sreski načelnik:

Nečitak pētpis s.r.

Ezek után Marecskó József (magyar nyelven) levelet ír a nagyapámnak, és kéri, hogy járjon közbe és tegye lehetővé, hogy a lánya mégis magyar nyelven tanulhasson. Nagyapám 1940. október 18-án válaszol. Ennek a levélnek a másolata megmaradt, és csatolom a szöveghez.

Míg olvasgatom az elfeledett méretű papírokat, és rálátást keresek a történetekre, úgy érzem, mintha árterületen keresztül próbálnék valahogy közelíteni a másik parthoz, az események valamikori színhelyéhez. Segítenek a kövekként kiálló felismerhető és folytatódó problémák, kifejezések, nevek és az azokra rakódó jelzések; ezeken a köveken egyensúlyozva egy kicsit közelíteni tudok a másik oldalhoz. Megállnék a levél címzésénél. A címzett „Marečko József”, a helység neve „Feketič”. Nemigen volt és van család Vajdaságban, melynek nevét több generáción át egy módon írták volna. A „Várady” is volt „Varadi”. Emlékszem, amikor először utaztam tizenhat éves koromban külföldre (Hollandiába), valamilyen úti okmányra kézzel és cirill betűvel írták a nevemet: „Варады”. Vonattal mentem, és az osztrák határnál összeszedték az úti okmányokat, majd egyenként szólították az utasokat. Nem sokan utaztak külföldre akkoriban, akik velem ültek a vonatban, leginkább szlovénok voltak; nekik latin betűs okmányaik voltak. Már jó ideje hangoztak a nevek, de az enyém sehogyan sem került sorra. Hallottam viszont, hogy egy vámos (vagy határőr) többször is kiabálja, hogy „bapagú”. Szerencsére (bár korántsem azonnal) rájöttem, hogy ez Várady lehet, mert a nevemet jelző, kézzel írt cirill betűk mindegyike olvasható latin betűként is, és így lesz a Váradyból „bapagu”. Nevek tekintetében (is) állandóan résen kell lenni.

Nagyapám azért ír „Marečko”-t, de Józsefet, mert nem akart más helyett dönteni. A kisebbségi érdekérvényesítés egyik sarkköve a szabad vá-

lasztás. Ha ettől az elvtől elszakadunk, sokkal több esetben módosulnak a dolgok a kárunkra, mint a javunkra. Ezt a megrögződést követve, nagyapám úgy írja a nevet, ahogyan az írta, aki hozzá fordult. A „Feketiç”-et az magyarázza, hogy a borítékokra az irodatisztviselő (a Göttel bácsi) írta a címeket, és úgy, ahogyan az a nagyapám levelén fel volt tüntetve. A posta pedig „Feketiç”-et követelt a borítékon. A hatóság elnevezése tekintetében (mivel az nem kerül a borítékra) nagyapám a hagyományos magyar elnevezést használja, és így „főszolgabírói határozat”-ról beszél (és nem a sresko načelništvo döntéséről). Főszolgabírót említ a levelében Kiskároly János is. Nagyapám esetében az I. világháború előtti magyar elnevezésekre való emlékezés irányította a „sresko načelništvo” magyar megfelelőjének kiválasztását. Ma már nincsenek a köztudatban ilyen iránymutatók. Más módon kell keresnünk (és más módon keressük) a szerb jogi és közigazgatási kifejezések magyar fordítását.

Tovább nézve a Marecskó úrnak írt levelet és annak nyelvét, látok olyan írásmódot vagy kifejezéseket is, melyek nem maradtak a felszínen. A levél jobb oldalán, az iratcsomó száma (11750) alatt ott áll a „senátori” besorolás is. Ezt még követni tudom. Amikor a nagyapám középiskolába járt és jogot tanult, a latin nyelv tekintélye még valósabb és parancsolóbb volt. Tiszteletlennek tűnhetett a „z”-t is hozzátenni – bár akkor is nyilván „szenátor”-t ejtettek. Így megmaradt az „s”. Sok iratban látom, hogy a nagyapám kitartott a „cz” mellett is az egyszerű „c” helyett. Zavaróbb volt számomra a hivatkozás a miniszter úr „alantasabb” közegeire. A mai becsmérő jelentés nem illik a levél szöveggörnyezetébe. Megkérdeztem jogászokat is, nyelvészeket is, és az derült ki, hogy ez is archaizmus, az „alantas közeg”-nek korábban nem volt pejoratív jelzése, egyszerűen azt jelentette, hogy alacsonyabb fokozatú hatóságról van szó. Míg magyarázatot kerestem, előbukkant Vörösmarty *Liszt Ferenchez* című verse is. A vers első két sorában ez áll:

*„Hírhedett zenésze a világnak,
Bárhová juss, mindig hű rokon!”*

Nyilván módosult a „hírhedett” (vagy „hírhedt”) szó jelentéstartalma is. Nyelvészeknek ez természetesen nem újdonság. Számomra, ha nem is logikátlan, de mégis különös feltenni a kérdést, hogy mit is érthetett egyes szavak alatt valaki, akinek a házában nőttem fel, és akivel ugyanazt a nyelvet beszéltük. (Persze, valószínűleg fel kell tenni ilyen kérdéseket ahhoz, hogy valaki jobban megismerje a nagyapját.)

De mi lett Marecskó Máriával? Az iratokban sajnos nem találtam bizonyítékát, hogy sikerült-e végül magyar nyelvű harmadik elemibe iratkoznia. Emlékszem azonban, hogy nagyapám egyszer elmesélte, hogy a

névelemzés hivatalos megszüntetése után is voltak névelemző határozatok, de egy szlovák nevű ember esetében sikerült a dolgot megfordítani, és a gyerek mégis magyar iskolába iratkozott. Nevet – ha jól emlékszem – nem mondott. Nagyon valószínű, hogy Marecskóékról beszélt. Az iratokra ötven évvel a nagyapám halála után akadtam rá. Nem tudom, hogy a dolgoknak egyáltalán utána lehet-e még járni. A mindennapok történelme egy darabig hitelesebben tud fennmaradni, mint a nagy történelem, de képes nyomtalanul el is tűnni. Én most már annál maradnék, hogy Marecskó Máriának sikerült magyar harmadik osztályba iratkoznia Feketicse.

Visszatérve Baksa Mihály sajtóperére, a Marecskó-ügy tükrében világosabb, hogy Dániel Gy. László mit igyekszik ostromozni. Nemcsak egy vélt magyar purizmussal szemben igyekezett magát egy ésszerűbb magyarság szószólójának feltüntetni, hanem egyszersmind annak a csatának is a helyes oldalára állítja magát, melyben az a tét, hogy járhatnak-e magyar iskolába olyan gyerekek, akiknek a neve nem egyértelműen magyar eredetű. A „névelemzés”, „vegyelemzés”, vagy „névvegyelemzés” kifejezések, melyek ismétlődnek Dániel Gy. László írásaiban, jól ismert, és igencsak áldatlan szavak lehettek akkoriban a magyar köztudatban. Felbukkannak Kiskároly János levelében is. Ennek tudatában még valószínűtlenebbnek tűnik, hogy Baksa Árpád (akinek szintén tudnia kellett a Marecskó-típusú esetekről) valóban kiállt volna a névelemzés mellett. Baksa Árpáddal egyébként találkoztam egyetemistakoromban. Belgrádban ingyen biztosított tisztességes lakást elsősorban református magyar egyetemistáknak. A Dobračina utca 33-ban volt a szállás, ahol többször meglátogattam Sepsey István volt gimnáziumi osztálytársamat. Úgy tudom, hogy svájci és német adományokból sikerült ezt Baksa Árpádnak fenntartania. Az egyetemisták az alagsorban laktak, ezért egymás közt játékosan „alvilág”-nak nevezték a Dobračina 33-at. Ma Vojislav Koštunica volt jugoszláv köztársasági elnök és volt szerbiai kormányfő lakik arrafelé.

b) Járhatnak-e zentai lányok szabadkai magyar fiúiskolába?

A névelemzés értelmetlenségét nem nehéz bizonyítani. Vegyes házasságok, költözések, nyelvváltások nemcsak Vajdaságban képezik a mindennapi valóság részét. A név gyakran egy több generációval korábban elhagyott identitás emléke. Vannak olyan nevek is, melyeket eredetileg nem szabadon választottak; vagy pedig szabadon választották évszázadokkal ezelőtt, de a mai hordozója talán nem is ismeri már az eredeti kötődést. A szabály nyilván arra jó, hogy egy megtúrt kisebbség, egy etnikai vagy vallási csoport minél szűkebb területre legyen szorítva. Ez egy gyakran

isméltődő képlet sok országban. A történelem során a magyarok sem csak áldozatai voltak hasonló hozzáállásoknak.

Elmondanék itt egy névelemzéssel rokonítható történetet. Vékás Lajos jogász kollégámtól és barátomtól hallottam, hogy amikor a Rákosi-korszakban gimnáziumba indult volna, a szüleiben felmerült az a gondolat, hogy a pannonhalmi katolikus gimnáziumba íratják, mert ennek igen jó híre volt, és közel is laktak hozzá. Ezt az akkori hivatalos rendeletek azonban nem engedték, mert Vékás Lajos református. Volt tehát még katolikus iskola, de ennek a szerepkörét igyekeztek minél szűkebb keretek között tartani. Van azonban különbség is a két eset között. Vékás Lajos tényleg református volt, annak is tartotta magát, a névelemzés által kirostált emberek viszont magyarnak tartották magukat.

Nem volt nehéz kritikusan írni a névelemzésről. Azoknak sem, akik ezt bátran és okkal bírálták, azoknak sem, akik mást akartak lejáratni azal, hogy a névelemzés oldalán láttatták őket. Most utólag még egy érvt javasolnék mai távlatból. Tegyük fel, hogy Sárközy volt francia elnök unokája Algériában vagy Belgiumban szeretne francia iskolába járni. Algériában a többségi nyelv az arab, de vannak francia iskolák is. Belgiumban elsősorban flamand és francia iskolák vannak; a német határ mellett vannak német iskolák is. Ha névelemzés alapján dőlné el, ki iratkozhat olyan iskolába, amilyenbe szeretne, a kis Sárközy nem járhatna francia iskolába, mert nem francia, hanem magyar neve van.

Voltak más problémái is a magyar iskoláknak. Sokáig nem volt magyar tanítóképző, majd 1937-ben mégis megalakult, de Belgrádban. Fogytán a magyar tanerő is. Ennek egyik oka az, hogy szerb tannyelvű iskolákba helyeznek (Vajdaságon kívül is) magyar oktatókat – egy másik ok az, hogy több magyar tanár elhagyta az országot. Több levelet és kérvényt találtam az iratokban, melyek ezt a helyzetet tükrözik. Példaként idézném Deák Leó levelét, melyet 1940. február 8-án írt a nagyapámhoz, „Kedves Imre Bátyám!” megszólítással. A levélben leírja, hogy *„éppen most neveztek ki Délszerbiába három tanítót, akik már a magyar tanítóképzőben Belgrádban nyertek képzést”*. Ír egy konkrét esetről is. A problémát így fogalmazza meg: *„A szabadkai magyar gimnáziumnál Petényi elhalálása következtében megüresedett a magyar irodalmi tanszék. Ennek pótlása nagyon nehéz s csak a régi képzésű tanárok valamelyikével pótolhatjuk.”* Úgy tűnt, hogy csak az hozhat megoldást, ha a Vajdaságon kívül elhelyezett oktatók közül hoznak vissza egy magyartanárt. Ehhez pedig miniszteri beavatkozásra volt szükség. Deák Leó így folytatja levelét: *„Csincsák András jelenleg a sabaci gimnáziumnál tanárkodik, bár magyar és latin szakos, azaz éppen olyan képzettséggel rendelkezik, mint amilyenre a szabadkai magyar szakasznál szükség van. [...]*

Miután Beslics olyan készséggel áll rendelkezésünkre, alig hiszem, hogy nebeségbe ütközne Csincsáknak Sabacról Szabadkára helyezése.”

Az iratokban sajnos nincsen nyoma annak, hogyan folytatódott Csincsák András áthelyezésének ügye. Vannak azonban levelek, melyek arról tanúskodnak, hogy egyes áthelyezési kérelmek sikerrel jártak. Ezt bizonyítja egy 1940. szeptember 13-án írt – mai stílusérzékkel mérve talán kissé túlzottan is lelkes – köszönőlevél. Kovács Sztrikó Zoltán szülei írják a nagyapámnak. (Később, az ötvenes–hatvanas években Kovács Sztrikó Zoltán írta a sokáig népszerű *Fizi Karcsi kalandjait*.)

Méltóságos Szenátor Úr!

Engedje meg, hogy sorainkkal fölkereshessük.

Hálás szívvel mondunk össze, szívvel-
ből jövő" köszönetet Margit kedvünk és Zoltán
fiunk áthelyezése ügyében tett szíves fáradozá-
sáért. Áldja meg a Mindenható minden lé-
pését s számtalan évön át öröke meg mind-
annyiunk öröme.

Hálás megismerés mellett vagyunk
Méltózkodnak

Szabolcs, 1940-IX-13

Legmélyebb tiszteltől
Kovács Sztrikó Elek
és neje

Az áthelyezésekkel és más kérelmekkel kapcsolatban igen gyakran merül fel Bešlic neve. Nagyapám, Deák Leó és más kisebbségi vezetők is gyakran fordulnak hozzá. Nikola Bešlic volt az, aki a legtöbbször és a leghatékonyabban segített magyar ügyekben. Lehet, hogy ehhez magyar felesége is hozzájárult. Megérdemelnék, hogy emlékezzünk rájuk. Hogy egy kicsit közelebb hozzam Bešlicéket, idézek egy levélből, melyet Bešlic felesége írt a nagyapámnak. A levél keltezése Perlasz, 1941. június 4., tehát valamivel több mint egy évvel azután íródott, hogy Deák Leó a Dél-Szer-

biába helyezett magyar tanárok ügyében kér segítséget. Közben egy újabb háború indul, változnak az (ideiglenes) győztesek, módosul és bővül a hátrányos megkülönböztetést szenvedők köre.

Azt hiszem, csak azok képesek hitelesen tolmácsolni a magyar szenvedéseket, akik mások szenvedéseit is megértik, és szóvá is teszik. Bešlićné ezek közé tartozott. Levelében azokról a bácskai eseményekről ír, melyek szerinte „legkevésbé sem méltóak az ezeréves magyar kultúrához”. Mondja, hogy sok a bizonytalan kósza hír, de vannak esetek, melyekről közvetlen tudomása is van. Ír egy fiatalemberről, aki most „díszmagyar”, bár korábban „*a szerbek alatt katonai referens volt, szorgalmasan kiabálta »dole pakt živio rat¹, hordta a katonasapkát az utolsó percig*”. Most ő a magyar. A változás után „*azonnal sapkát és zászlót cserélt, rájött, hogy az édesapja magyar volt. Hisz ez nagyon szép [...] annak dacára, hogy az édesanyja szerb, s a gyerek nagyon rosszul beszél magyarul [...] felébredt benne a magyar öntudat. De ezzel az öntudattal sehogys fér össze, hogy átjárt Titelre már jóelőre intrikálni, itt meg fenyeget, hogy ő lesz itt a magyar vezér, s összeállított egy »feketelistát«, melyen állítólag 250 név szerepel...*”. Bešlićné ír holttestekről a Tiszában, egy zombori orvos haláláról, egy magyar béresről, akitől most „*a felesége és a fiai, akik igen rendes emberek, úgy félnek mint a tűztől. Az is összeállította már a saját privát feketelistáját*”. A béres feketelistáján első helyen szerepel a volt gazdája, egy szerb orvos, aki „*ezért garantálok, mindig jó, sőt nagyon is jó gazdája volt. [...] Az orvosék tanyáján [...] magyar béresek voltak, saját fülemmel hallottam, hogy a gazdáik velük magyarul beszéltek...*” Bešlićné arról is ír, hogy levelet szeretne küldeni Bartha magyar katonatiszt feleségének, akihez huszonöt éves barátság fűzi. Tájékoztatni akarja a bácskai történesekről és rendeletekről, „*mert elképzelni sem tudom, hogy ezek a rendeletek az ő rendeletei volnának*”. A keserű levél végén az útról, melyen értékzavar és kínos események között járkal, igyekszik letérni egy biztonságos emlékkudvarba. Köszönetet mond a nagyapámnak egy Eötvös-könyvért, amit úgy olvasgat, „*mint ahogy a tokaji bort issza az ember, kortyonként. – Istenem a »Gondolatok« közül milyen sok van, amely ha valóra válhatna, mennyire megváltoztatná a mai csúnya világot...*”.

Most, hogy izgalommal olvasom az iratokat, melyek évtizedekig érintetlenül heverték a közelemben, próbálok (néha sikerrel, néha nem) valamilyen személyes kapcsolódást is felidézni. Nikola Bešlićtyel egyszer

¹ „Le a paktummal, éljen a háború”. Ennek a jelszónak ismertebb formája a „bolje rat nego pakt” („inkább háborút mint paktumot”). Ez azoknak a jelszava volt, akik 1941. március 27-én Belgrádban, a Hitlerrel kötött német–jugoszláv paktum ellen tüntettek.

találkoztam. A szerepem a kisuoka szerepe volt. Nagyapám már nem dolgozott az irodában. Egy folyosó választotta el az ügyvédi irodát az ő szobájától. Ez a folyosó gyakran igen zajos volt, ott váraakoztak az ügyfelek. Nagyapámnak meggyengült a hallása, így ez nem igazán zavarta. A szobájában játszottam, amikor a folyosóról bekopogtak hozzá. Én többször is hallottam a kopogást. Aztán a nagyapám megkérdezte, hogy ki kopog, és a válasz az volt (öblös hangon), hogy Nikola Bešlić. Nagyapám ajtót nyitott, és emlékszem, hogy nagy örömmel üdvözölték egymást. Bešlić velem is kezet fogott. Az maradt meg az emlékezetemben, hogy hatalmas keze volt (ehhez a benyomáshoz persze hozzájárulhattak az akkori – iskoláskor előtti – arányok és perspektívák).

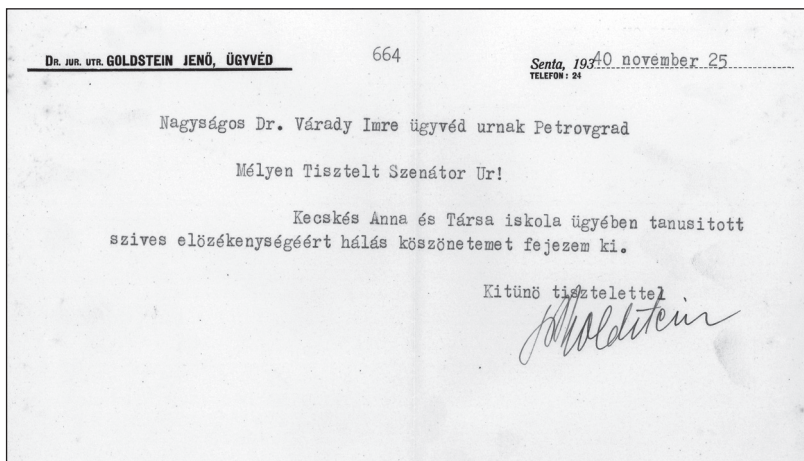
Most rátérnék az alcímben jelzett zentai lányok történetére. Ismét 1940-ben vagyunk, ismét arról van szó, hogy ki járhat olyan iskolába, ahova szeretne, a hatóság merevsége van újra előtérben, de ezúttal nem a névelemzés a probléma. 1940. szeptember 2-án Goldstein Jenő szabadkai ügyvéd levelet ír a nagyapámnak. A géppel írt levélre ceruzával rá van jegyezve, hogy 1940. szeptember 4-én meg is érkezett. Goldstein Jenő ezzel kezdi a levelét: *„Kecskés Anna, Úri Edit és Bartók Ilonka zentai leányok, akik a múlt tanév végén sikeresen tették le a magánvizsgát a szabadkai fiúgimnázium magyar osztályain, be szeretnének iratkozni a folyó tanévben mint rendes tanulók [a „rendes tanulók” ceruzával aláhúzva – valószínűleg a nagyapám húzta alá], ugyanazon gimnázium magyar oktatási nyelvű 5., illetve 6. osztályába. A minisztérium azonban elutasította eziránti egyéni kérésüket.”*

Goldstein Jenő azzal folytatja, hogy csak a szabadkai fiúgimnáziumban vannak magyar nyelvű felső osztályok, a női (szerb) gimnáziumban pedig más tárgyakat adnak elő, mint amiből a lányok eddig készültek és magánvizsgát tettek. Hozzáteszi, hogy *„[a] fiú gimnázium jellege nem fog attól megváltozni, ha 3 lánynak megengedik, hogy odajárjon”.*

Nagyapám azt válaszolja, hogy Deák Leóval együtt többször is próbálkoztak a minisztériumban, közbenjárt Lengyel Ferenc is, aki akkor Belgrádban volt ügyvéd, de a helyzetet megnehezíti, hogy Szabadkáról negatív vélemény érkezett. Végül leírja, hogy *„[a] jövő héten negyedétben is lemegyek Belgrádba, s ebben is újból eljárak”.* Hozzáteszi, hogy Lengyel Ferenc közvetlenül értesíti majd az érdekelteket.

Lengyel Ferencsel Floridában ismerkedtem meg a kilencvenes években. A címét az apámtól kaptam. Atlantában tanítottam, és onnan utaztam le hozzá, hogy meglátogassam. Ez autóval öt-hat óras út volt. A feleségével fogadott, és a családomról érdeklődött. Aztán arról mesélt, hogy hogyan került Amerikába, majd elmondta, hogy a közelükbe (tőlük néhány kilométernyire) költözött egy nagyon tehetséges vajdasági teniszező, akit

Szeles Mónikának hívnak. Elmondtam, hogy Szeles Mónika a faimnak volt az iskolatársa az újvidéki Sonja Marinković iskolában. Ha korábban fogok hozzá, hogy az iratokból történeteket állítok össze, persze megkérdeztem volna Lengyel Ferencet, hogy mi történt a zentai lányok ügyében, miről értesítette 1940 őszén az érdekelteket. Most csak Goldstein Jenő 1940. november 30-án írt levele nyújt valami eligazítást. A levél rövid, csatolom a szöveghez:

Többször is elolvastam az egyetlen mondatot, próbálom megfejteni, hogy vajon sikeres közbenjárást vagy csak fáradozást nevezhetett-e Goldstein Jenő „szíves előzékenység”-nek, amiért hálás köszönetét fejezi ki. Úgy érzem, mintha valami jó hír lüktetne a mondat mögött, de biztos benne nem lehetek. Nem tehetek mást, mint hogy az olvasóra bízom.

A zentai lányok esete szélesebb problémát jelez. Vannak idők, amikor minden átjárás gyanús. Idéznék egy sürgönyt az iratokból, melyet a nagyapám ír Deák Leónak. Ebben örömmel közli, hogy sikerült a miniszternél (valószínűleg Bešlićnél) kieszközölnie, hogy zombori diákok átiratkozhatnak Becskerekre, függetlenül attól, hogy milyen vallásúak (!). A sürgöny másolatán nincsen dátum, minden valószínűség szerint a harmincas évek második felében íródott. A kifejezésmód a sürgöny megkötéseire igazodik. Nagyapám takarékoskodik a szavakkal (és a szavakként számított postaköltséggel is). Itt megjegyezném, hogy mit mondott egyszer a sürgönyökről és nyelvekről Alan McConnell ír barátom, aki Újvidéken tanított angolt a Bölcsészettudományi Karon. Alan a Telepen lakott, és megtanult magyarul és szerbül is. Egyszer azzal a kijelentéssel lepett meg, hogy a világon a magyar nyelv a legmegfelelőbb sürgönyírásra. Emlékszem egy példájára is: „megvárhatnátok”, ez magyarul egy szó. Angolul öt szóért

(you could wait for me) kellene fizetni annak, aki tolakodás nélkül feltételes módon szeretné jelezni, hogy megvárhatná valaki – mondjuk az állomáson. Szerbül már hat szóra lenne szükség egy helyett (mogli bi ste da me sačekate). Alan leginkább egy londoni kiadóval váltott sürgönyt – ezeket azonban mégsem magyarul írta.

Nagyapám sürgönyében ez állt:

„*Deák Leó ügyvéd*

Sombor

Örömmel közlöm miniszteri kijelentést hogy zombori gimnasium összes tanulói vallás különbség nélkül becskerekai gimnasiumba felvehetők lesznek. Mielőbbi személyes jelentkezés kívánatos

Várady Imre”

Ha szűkre akarják vonni azoknak a körét, akiknek a magyarsága számít, akkor miniszteri engedély kell minden kilépéshez a nevek, nemek, vagy felekezetek köré vont kényszer-sátorból, és ár ellen történik minden elmozdulás (mondjuk Šabacról Szabadkára).

c) Vagyunk?

Ezt az alcímet egy óbecsei önképzőkori lap címe ihlette. A lapnak két száma jelent meg, 1939. április 9-én és április 23-án. Utána betiltották. 1939 májusában az önképzőkör több tagját két évre kitiltották az iskolából, az önképzőkör szervezőjét ötnapi rendőrségi fogságra és 1500 dinár pénzbírságra ítélték. Azzal a légkörrel kapcsolatban, mely a *Vagyunk* megbüntetéséhez vezetett, lejegyeznék még egy-két esetet, melyek papírjait ugyanabban az iratcsomóban találtam.

A harmincas évek kemény próbatételét jelentették a magyar kisebbségi közösségnek Szerbiában. Be lettek tiltva a kultúregyesületek (ez a betiltás többévi kitartó próbálkozás után feloldódott). Bevezetik a névelemzést, és számos más módon is nehezítik a magyar iskolák fennmaradását. Vannak olyan tiltások is, melyeknek a logikáját valóban nehéz követni. Idéznék egy levelet, melyet 1932. november 4-én küld a *Napló* szerkesztősége dr. Hesslein József úrnak Nagybecskerekre. Feltételezem, hogy Hesslein József adhatta a levelet a nagyapámnak, így került az iratok közé. A levél így szól: „*A magyar–szerb kulturközeledésről írott cikket a cenzúra nem engedélyezte. Kérem, közölje ezt dr. Várady, Raics és a többi urakkal és szívesskedjék nekik megmondani, hogy nagyon szívesen leadtuk volna.*” (Az említett „Raics” feltehetően Toša Rajić, akinek szerepe volt a szerb közéletben.)

A következő sorokban még három esetet szeretnék az iratokból visszaidézni; mindhárom kötődik – így vagy úgy – a „ki a magyar” kérdéshez és a „vagyunk” alcímhez is.

Vagyonhalmozás

Az, hogy ki a magyar, fontossá válik ingatlanszerzés esetén is, bár ezen a ponton a névelemzés más csapáson halad. Az iskolák esetében igen szűken értelmezik, hogy ki a magyar, és így többen lesznek eltöltve attól a lehetőségtől, hogy magyar iskolába adják a gyermeküket. A „vagyonhalmozás” esetében viszont az ingatlanszerzés tiltása fűződik ahhoz a megállapításhoz, hogy valaki magyar; itt azt látjuk, hogy igen szélesen értelmezik, hogy ki a magyar – és következésképpen ismét tágul a kizártak száma. Nem tudom, világos-e ez így, próbáltam, de nem sikerült egyszerűbben leírni. Remélem, hogy érthetővé válik, ha lejegyzem a következő esetet.

1940. június 4-én levelet ír a nagyapámnak Nojcsek Géza Szabadkáról, és kéri, hogy mint szenátor segítsen a fiának. A fiú fogorvos, nőszülés előtt áll, a neve szintén Nojcsek Géza (a hivatalos iratokban valószínűleg Nojček). Az após Szvoboda Antal bajmoki malomtulajdonos, aki hozományként a lányára akar íratni „Suboticán a beltéren” egy házat. Akarná, de nem engedélyezik. Előbb a szabadkai illetékes bizottság utasítja el, majd a fellebbezés nyomán Újvidéken is elutasító végzés születik, azzal az indoklással, hogy „vagyonhalmozás esete forog fenn”. A döntés egy jogszabályon alapult, mely szerint egyes kisebbségek (elsősorban magyarok és németek) csak szigorú korlátok között szerezhettek ingatlanokat. Nojcsek Géza leírja, hogy a lány nevén „semminemű ingatlan nincs”, tehát nem lehet szó vagyonhalmozásról. A levélben ott áll a következő mondat is: *„Az elutasítás annál is inkább meglepő, mert a vevő Szvoboda Antal bizonyítottan szláv eredetű és megbízhatóságához sem férhet semmi kétség, hiszen a »Szent Száva« rend 4. és 5-dik osztálya keresztjének tulajdonosa.”*

Nojcsek Géza „Szvoboda Antal”-t ír, lehet, hogy az após az „Anton Svoboda” változatot használta. Nem tudom, beírta-e az ingatlanvásárlási kérelmébe, hogy a Szent Száva-rend keresztjének a tulajdonosa. Talán tudtak is erről a hatóságok, nyilván azt is tudniuk kellett, hogy a lány nevén nincs más ingatlan – de azt is tudhatták, hogy a lány egy magyar fogorvoshoz megy férjhez, akinek vagyona lehetett. Így a Nojcsek–Szvoboda-frigy nyomán mégis magyar vagyon halmozódna. (Érdekes lenne tudni, hogy mi lett volna a hatóság álláspontja, ha Marecskóék vásároltak volna Feketicsen ingatlant.)

Nagyapám válaszát a levél hátlapján látom kézzel írva. A válasz keltezése 1940. VI. 8., a megszólítás „Kedves Barátom” (nyilván korábbról ismerhették egymást az idősebb Nojcsek Gézával). A válaszból valamilyeni fény derül magára a tiltó rendelkezésre is. Nagyapám többek között ezt írja: *„...amikor legutóbb Beogradban jártam s újból felhívtam a miniszter*

úr figyelmét erre a magyar és német kisebbséget rendkívül bántó rendeletre, azt a választ nyertem, hogy bár a rendelet teljes visszavonását a katonai hatóság nem engedi, mégis sikerült némi enyhítést kiverekedni. Azt is közölte velem, hogy ezen enyhítés két bizalmas rendeletben éspedig Pov. 28/4.I.1940 és Pov. 35b/22.II.1940 számok alatt küldetett le Újvidékre a tábla elnökéhez azzal, hogy ezeknek megfelelő utasításokat küldjön a járásbíróság vezetőihez, illetve a kérdésekkel foglalkozó komissziókhoz.”

(Érdekes lenne valamivel többet tudni azokról a tisztviselőkről, akik nem a diszkriminációt, hanem a diszkrimináció mérséklését titkosították. Ma, amikor szinte minden ország az antidiszkrimináció zászlaját lengeti, a diszkrimináció választ bizalmas utakat. A világháború küszöbén úgy látszik, a mérsékletnek kellett bizalmas mellékutakat választani.)

Nagyapám levele azzal a tanáccsal végződik, hogy Nojcssek Géza próbálja meg ismerősei révén megtudni, hogy megérkeztek-e Szabadkára az enyhítést célzó bizalmas rendeletek, és adják be újra az ingatlanvásárlási kérvényt, mert a törvénynek ezen a ponton nincsenek korlátozó rendelkezései. *„Ilyen átírási kérvény, ha az előző elutasított is, többször is beadható.”*

A Nojcssek „vagyonhalmozási” ügyel kapcsolatban nincsenek más papírok az iratok között. A további lépéseket már feltehetően a nagyapám bevonása nélkül tették. Közben én is megtanultam: az, hogy vagyunk, folytonos újrapróbálkozásokon múlik.

Egy jegyző, aki diktátor

A harmincas években és a háború küszöbén valóban voltak szabályok, eljárások, döntések, melyek minden normális mércével mérve kisebbségellenesnek és méltánytalannak minősíthetők. Ez sok elkeseredést is szült. Miután az igazunk és valós sérelmeink már többször igazolást nyertek, a méltatlankodás néha fogódzók nélkül is újraalakul. A panasz iránya helyettesíti az igazolást. Csatolnék itt a szöveghez még egy levelet, mely 1940 júniusában íródott. A levelet Nemes Pál bogojevói szabómester küldte a nagyapámnak:

Dr. Váradi Imre szenátor úrnak!

Több ismerősöm kérésére, egy kérelemmel fordulok,
mint a jugoszláviai magyarság, hivatalos levelezésére.
Van egy jegyzőnk, Tomić Milorad, aki azon kívülről,
hogy erőszakos diktátor, semmi esetre sem lehet
ráfogni, hogy segény „népünk” javát akarná.
Kérésünk, csak az volna, hogy süveskedne
szenátor úr felvilágosítást adni, mi módon tudnánk
őt bogojevéről eltávolítani?! Bővebben majd más alkalommal.
Süves válaszát várva maradok tisztelettel;
továbbra is kész híve;
Bogojevő 1940. VII/3-án.

Nemes Pál
NEMES PÁL
KROJAC – SZABÓ MESTER
BOGOJEVO.

Válaszbélyeg mellékelve; kérem ajánlottan.

Nagyapám visszafogottan felel 1940. június 6-án. Leírja, hogy joguk van „...a törvénytelenések által jogaikban sérelmet szenvedett állampolgároknak panaszt tenni az illető tisztviselő ellen a felettes hatóságoknál. De ez a panasz út, csakis az esetre ajánlatos ha a tisztviselő komoly törvényellenes cselekedeteket követett el, és ha ezt bizonyítani is tudják”. A nagyapám figyelmeztet is, hogy ha nincs bizonyíték, „rágalmazóknak minősíthetik a panasztevőket, ami azután büntetést is vonhat maga után”.

Folytatásnak nincs nyoma az iratok között. Igen valószínű, hogy nem is volt folytatás. Találgatom, hogy Nemes Pál segítséget látott-e nagyapám válaszában. Lehet, hogy igen, de nem biztos. Akik panaszkodnak és segítséget kérnek, néha inkább együttérzést várnak, mint szembesülést a konkrét problémamegoldással és annak nehézségeivel.

Trágár kifejezések – magunk között

Több levelet és hivatalos iratot tettem félre, amikor a *Ki a magyar* szöveget kezdtem tervezni és összeállítani. Mielőtt a *Vagyunk* önképző-köri lap sorsára térnék, idecsatolok fénymásolatban még egy levelet, mely bizonyítja, hogy kritikus időkben magunk is képesek vagyunk problémákat csíholni, ha azok netán fogyóban lennének. A levél valamivel korábbi keltezésű mint a fent említett levelek. Székely Miklós 1933. november 23-án írja a nagyapámhoz mint a nagybecskereki Magyar Kultúregyesület elnökéhez:

Ez is része volt és maradt a kisebbségi (és nem csak kisebbségi) valószínűságnak. Ilyenek is vagyunk.

Nagyságos

Dr. V á r a d y I m r e úrnak
a M. K. E. elnöke,

Vel. Bečkerek.

Folyó hó 22.-én este a hivatalos óráim után bementem az egyesület helyiségébe a feleségemmel, hogy egy rövid ideig szórakozzam. Román István és Arend urakkal kártyáztam, midőn a gibicek között megjelent Varnyu Tivadar, aki a kellemetlen viselkedésével és trágar kifejezéseiével kényszerített a helyiséget a feleségemmel azonnal elhagyni.

Nagyon kérem a mélyen tisztelt elnök urat odahatni, hogy fentnevezett a jövőben ezen nem a közművelődési egyesületbe való viselkedésével másokat ne kényszerítsen arra, hogy a látogatók sorából kimaradjan, mert én ezek után nem csak hogy nem fogok többé odamenni, hanem kénytelen leszek a feleségemmel együtt az egyesület tagjainak sorából kilépni.

Kérem a fentiek szives tudomásulvételét és maradtam

Vel. Bečkerek, 1933. november 23.

teljes tisztelettel
Székely Miklos

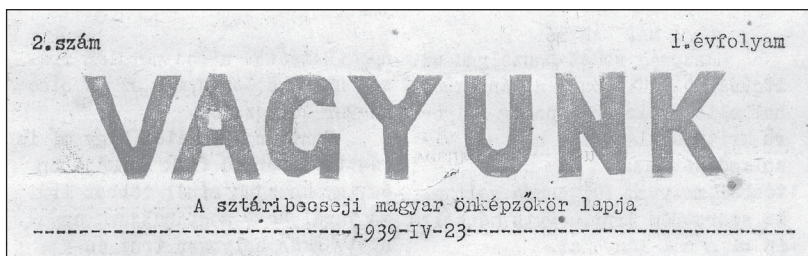
Székely Miklos, Vel. Bečkerek,
Nikole Tesle ul. 37.

És a Vagyunk

A *Vagyunk* története is a világháború küszöbén alakul. Az iratokban ott van az óbecsei önképzőkör lapjának két száma (az első szám 1939. április 9-én jelent meg négy oldalon, a másik pedig 1939. április 23-án hat oldalon), továbbá egy levél a miniszterhez (feltehetően az oktatásért felelős miniszterhez), melynek dátuma 1939. május 4., majd az óbecsei „járás elöljáróság [főszolgabírórság] rendőri büntetőbírórságként hozott döntése”, melynek keltezése 1939. május 13. Ott van még egy dátum nélküli szerb nyelven leírt „tényállás” három gépelt oldalon; a szövegből az tűnik ki, hogy ezt a lap diák-szerkesztői írták.

A lappal kezdeném. A megmaradt első szám címloldalán kissé elmosódnak a betűk, ezért a második szám címloldalának a felső részét közlöm. Sokszorosított, litografált újság volt. Az iratokból az is kiderül, hogy

magát a címet egy Szabó Zoltán nevű diák pecséttel készítette, a pecsétet pedig úgy alkotta, hogy egy bicikligumiból levágott egy darabot.

A többi iratból a következő történet rajzolódik ki. 1939-ben Óbecse magyar többségű város, de nincs magyar gimnáziuma. 1939. április 2-án a szerb nyelvű reál-gimnázium magyar diákjai Draskóczy Ede ügyvéd lakásán találkoztak (a tényállásban az is ott van, hogy ez a nap virágvasárnap volt, és 13.30-kor jöttek össze). A diákok között volt Draskóczy ügyvéd fia is. Így egy önképzőkör alakult. Draskóczy előadást tartott magyar irodalomról, a diákok irodalmi próbálkozásait olvasták fel, és ezekről beszélgettek. Az önképzőkörön felolvasott munkákból megjelentették a *Vagyunk* első számát április 9-én.

A diákok által megfogalmazott „a *Vagyunk* kiadásával kapcsolatos tényállás” (Činjenično stanje u stvarni izdavanja lista „Vagyunk”) feltételezhetően valamilyen iskolai vagy városi hatósághoz lett beadva. Azon a példányon, mely az iratokban megmaradt, több javítás van, géppel is, kézzel is, feltételezem, hogy egy tisztázott példány lett később továbbítva. A „tényállás” előadja az eseményeket, és védekezik. Érdekes követni, hogy mivel szemben védekezik. A vádak nincsenek ugyan megnevezve, de felsejlenek az ellenérvek mögül. A diákok magyarázzák a címet. Elmondják, hogy ez Descartes „cogito ergo sum” mondásából ered, és hozzáteszik, hogy 1928-ban a szabadkai *Napló* kiadott egy évkönyvet *Vagyunk* címmel, sőt felkiáltójellel is, de ezt a cenzúra engedélyezte, tehát ez egy olyan cím, melyet a jugoszláv hatóságok már ellenőriztek. Ebből a levezetésből (melynek a megfogalmazásában minden valószínűség szerint Draskóczy ügyvéd is segédkezett) kiderül, hogy gyanút kelthetett a cím. Lehet, hogy valami „csakazértis”, talán irredentizmusra utaló dacosságot éreztek mögötte, lehet, hogy valami mást. A tényállás megfogalmazói ezután magyarázzák az „önképzőkör” szót is, és elmondják, hogy „különösebb szándék és előzetes megbeszélés nélkül” választották ezt az elnevezést. Nyilván itt is valamilyen gyanúval kellett szembesülni. A „tényállás”-ban az is le van írva, hogy feszült viszony alakult ki az iskolában a szerb és a magyar diákok között, Draskóczy Ede házán közel beverték az ablakokat.

Karabaš iskolaigazgató behívatta az önképzőkörön részt vevő diákokat. Valamennyiüket kihallgatták. Óbecsei méretekben ez nagy eset volt. Április 29-én Draskóczy Ede fiát (akit szintén Edének hívtak), Pásthly Ferencet és Danis Lászlót két évre kizárták az iskolából, a középiskolákról szóló törvény 43(2) szakaszára hivatkozva. Ezen a ponton ismét találkozunk a történetek. Amint ezt Mák Ferenc megírja *Draskóczy Ede története* címmel (az írás bevezető tanulmánya az ifjabbik Draskóczy Ede *Bizonyítás egyszerű utakon* című, 2012-ben megjelent könyvének), a kizárásokról csak a nagybecskereki *Híradó* számolt be. Pontosabban, igyekezett beszámolni, el is készült egy tudósítás *Kizártak három tanulót a sztáribecseji gimnáziumból* címen, 1939. május 3-án kellett volna megjelennie, de a cenzúra nem engedélyezte. A tiltás az utolsó pillanatban akadályozta meg a megjelenést. A kefelevonat már elkészült, és megmaradt. E kizárások felülvizsgálatát kérte a minisztertől Draskóczy Ede 1939. május 4-i beadványában.

A májusban hozott hatósági döntésben kimondták, hogy a „rendőri büntetőbíróóság” dr. Draskóczy Eduárd negyvenhét éves, evangélikus vallású, nős, katonai szolgálatot teljesített óbecsei ügyvédet öt nap rendőrségi őrizet-re és 1500 dinár pénzbírságra ítélte. Az ítélet támpontja az egyesületekről és gyülekezetekről szóló törvény megsértése. A döntés szerint Draskóczy Ede házában az Állami Gimnázium néhány diákja részvételével összejöveteleket tartott az illetékes hatóságok tudta és jóváhagyása nélkül. Az indoklásban olvasható, hogy Draskóczy Ede nem tagadta, hogy sor került az összejövetelekre, de azt állította, hogy valójában nem alakult egyesület, még kevésbé egy törvénytelen program szerint működő egyesület. Draskóczy kijelentette (a döntés szerint „bevallotta”), hogy az összejövetelek célja a magyar költészettel és irodalommal való megismerkedés volt, de hozzátette, hogy az összejöveteleknek nem volt semmilyen szabályzata, nem voltak megválasztott tisztségviselők sem. A hatóság tanúként hallgatta ki a diákokat is. E tanúvallomások alapján megállapította, hogy: *„Az elítélt irodájában minden vasárnap fél kettőkor gyülekeztek az itteni állami gimnázium diákjai, ezeken az összejöveteleken előadásokat tartottak az irodalomról, egyes diákok beszámolókat olvastak fel, ezekről vita folyt, döntés született arról, hogy megindítsák a Vagyunk lapot, és mindez az illetékes hatóságok tudta és jóváhagyása nélkül történt.”* A „rendőrségi büntetőbíróóság” szerint az elítélt ezzel megsértette az egyesületekről és gyülekezetekről szóló törvény 2., 3. és 7. szakaszait.

Úgy tudom, az ifjabb Draskóczy Ede kizárása után Újvidéken fejezte be gimnáziumi tanulmányait. Ma Makón él, kilencvenkét éves. Az apja sorsáról ezt látom a nagyapám naplójában (a bejegyzés dátuma 1945. április 14.): *„Délután felkeresett Kálmánné Engel Maca, aki családjával a Bácskából most végleg visszaköltözött, mondja hogy: dr. Draskóczy Ede óbecsei ügyvéd,*

jugoszláv kisebbségi időnkben művelt szellemű vajdasági író és költő Bpsten bombatalalat áldozata lett. Derék, jellemes, jó magyar fiú; végtelenül fájdalom tragikus sorsát.”

Hozzátenném még, hogy figyelmesen elolvastam a *Vagyunk* mindkét számát (összesen csak tíz oldal). Keresek valami támpontot, mely magyarázná a „rendőri büntetőbírótság álláspontját”, de nem találok. Az első szám első írásának szerzője D. E. (Draskóczy Ede – a diák). Ebben van ez a mondat: „Mikor más alkalom nincs rá, módot nyújtottunk a magyar ifúságnak, hogy megismerje íróinkat és költőinket, hogy megismerje a magyar irodalmat.” A „mikor más alkalom nincs rá” természetesen azt jelzi, hogy nincsen kielégítő módon megoldva a magyar iskoláztatás, de ez egyrészt igaz (hisz Óbecsén nincs magyar gimnázium), másrészt nem minősíthető lázító mondatnak. Mindkét számban van egy-egy írás Petőfiről. Vannak versek, keresztretjtvény, egy írás *A mai lányok* címmel, egy amerikai filmről szóló írás fordítása, egy nyelvművelő írás. Van egy írás, melynek a zárómondata „Hajrá előre!” – az írás címe: *Sportoljunk!* A második számban egy vers szerzője Danis László (egyike a három kitiltott diáknak). A vers így szól:

AKTUÁLIS STRÓFÁK

Olvasd a *Vagyunk*-ot
ezt a szép ujságot,
bátran képviseli
a magyar diákok!

Novess minden viccen,
mert ez a te dolgod;
érezz minden percben
derus vidámságot.

Politikai cáfolat
nem lesz minden számban,
pedig ez a legszebb
az egész ujságban.

Lesz helyette más majd
régí vers, vagy nota,
egy-két nehéz rejtvény
vagy egyéb kis moka.

Ez az én versom is
csak aktuális strofa,
igaz még nem, egyéb
mint egyszerü kis próba.

Danis L.

Tovább kutatva és keresve valami magyarázatát a hatóság hozzáállásának, megakad a szemem a vers harmadik szakaszán, mely „politikai cáfolat”-ról beszél. A második számban nincs „politikai cáfolat”, az elsőben van. Ez így szól: *„POLITIKAI CÁFOLAT. Sz. Zoltánt, lapunk főmunkatársát állítólag M. Z. kisasszonnyal látták együtt a vásárban. Lapunk hivatalosan és legerélyesebben cáfolja a valónak még távolról sem látszó hírt.”* (Sz. Zoltán feltehetően az a Szabó Zoltán, aki bicikligumit használt pecsétkészítésre.)

Voltak és maradtak felajzott korszakok, amikor minden szimbólummá válik, és a tényleges értékek (vagy konfliktusok) egybemosódnak mindennel, ami ezen értékekre (vagy konfliktusokra) emlékeztet. Ez nem csak Óbecsén és nem csak Szerbiában van így – és nem csak 1939-ben.

Visszatérve a nevek kérdésére, egy héttel ezelőtt egy becskerek-i iskola-társam mesélte, hogy miután csatlakozott a facebook-hoz, több elfelejtett diáktársa is jelentkezett. Többek között egy Ödön nevű is, aki már évtizedek óta Ausztráliában él. Jugoszláv útlevelemmel ment ki, és akkoriban nem sikerült elérnie, hogy az útlevelebe magyarul írják a keresztnévét. Mivel a szerbben nincsen „ö” betű, és nem akarták használni egy kisebbség betűit, Eden lett. Azt gondolta, hogy a „szabad világban” ez majd könnyen orvosolható lesz. Feltételezése nem nyert bizonyítást. Közben az új nyelvi környezetben, az első „Ö” helyére tuszokolt „E” most a kiejtésben „Í”-t eredményezett: Íden. Ödön abbahagyta a próbálkozásokat. Ebben az is közrejátszott, hogy jobban megismerkedve az angollal – és felfigyelve az új ismerősök megjegyzéseire – rájött, hogy angolul az Eden igen előnyösen hangzik. Ez magyarul éden. Így – bár kerülő úton – de talán valahogy mégis a paradicsomba jutunk...

Munkaterápián

*A valósággal való bármilyen hasonlóság
nem a képzelet, hanem a valóság műve.*

Március 10. Balesettel kezdtük a napot. A robbantók konvoját vezető rendőrségi Hammer aknára futott, s a mögötte haladó teherautó beleszaladt a tűzbe, és szintén fölrobbant. Az épp csak pirkadó ég alatt egy pillanatra mindent beborított a fény, a repkedő dolgok tömege. Szörnyű volt. Kivert a hideg verejték a látványtól.

Három lépcsőháza való TNT-vel kelünk útra minden reggel. Tegnap már négyszer kellett utántölteni a kitolt munkaidő miatt, előzőleg viszont elegendő volt háromszor. Úgy a tizedik helyen lehettünk a sorban, de minket is földobott, rengett a Föld, majd kisebb roncsdarabok, testmaradványok csapódtak közénk, aztán befedett a sár és a por.

Első döbbenetünkben képtelenek voltunk fölfogni, mi történt. Még Misi is úgy ült, mint akit viaszból öntöttek. Arca elfehéredett. Aztán félrebillent a feje, s ránehezedett a plató oldaldeszakájára. Ekkor már a füle mellől ütemesen ki-kispriccelt a vér, beborítva a jobb oldalát és a mellette ülő Kázmért, akivel minden robbantás előkészítésén együtt dolgozott. Misi koponyáját egy repeszdarab ütötte át. Végigszaladt szinte az egész testén, mire megállt az alatta lévő TNT-s láda falában. Azonnal meghalhatott, csak a szíve dolgozott még egy rövid ideig – míg ki nem pumpálta az összes vérét.

Lélekjelenlétünk lassan tért vissza, és nem is egyszerre. Kázmér epilepsziás rohamot kapott. Senki sem tudta, hogy hajlamos rá. Míg Misit próbálták elhúzni mellőle, Jenő, az új „társam”, próbálta lefogni, én meg igyekeztem a szájába nyúlni, hátha a garatjába fordult a nyelve. Totális görcsben volt a nyáltól csúszó állkapcája. Épp csak két ujjamat tudtam a fogai közé nyomni, hogy a nyelvét elérjem. Aztán a szájára olyan erővel kezdett dolgozni, azt hittem, vége a kezemnek. Jenő hiába sietett a segít-

ségemre, csak amikor Kázmér rohama már enyhült, akkor tudtam kirángatni a csontig beharapott ujjaim.

Hisztérikus sikolyok, jajveszékések, kiabálások töltötték meg a levegőt. Kaotikus és horrorisztikus képet mutattunk. Fölbolygatott méhkassá váltak a platók. Véres maszattal kentük össze magunk és egymást.

A rendőrök percekig nem mertek kiszállni a Hammerjeikből. Félhetek egy újabb robbanástól. Mikor aztán előmerészkedtek, csak üvöltözni tudtak. Terroristák voltunk, meg az Univerzum építésének a szabotálói. Hitvány férgek, akik nincsenek tisztában a dolgukkal. Hogy a sérülteknek igyekeztünk segíteni, azt se méltányolták. Nem ezért vagyunk itt, és egyáltalán a világon. Közölték, a nap folyamán le kell dolgoznunk az elsumákolt időt.

Hamarosan beállított két szerves hulladékot eltakarító brigád. Az egyik csapat a hullákat és a testmaradványokat dobálta egykedvűen a platóra, a másik a munkaképtelen sérülteket gyűjtötte össze és szállította el. Ellátásunkra egyetlen orvos sem érkezett. Egészségügyi láda se volt senkinél. Kisebb sebeinkhez ingjeinkből hasítottunk kötszereket.

Folyamatosan tereltek vissza bennünket a platókra, s egészítették ki az egyes csoportokat tíz főre. Engem Kázmér mellé helyeztek, és Jenő kapott egy ötvenes éveiben járó társat az emeletek átvizsgálásához. Mivel nálunk egyedül Misi esett ki, viszont sok olyan brigád volt, ahonnan a felénél is többen kerültek a leamortizáltak közé, három emberünket máshová irányították, hogy ott is legyen minden egyes szintre egy-egy gyakorlott robbantó. Ráadásul a számos újonc ellenére, hogy az előirányoztat tartani tudjuk, ötven percben határozták meg a robbantások ütemét. Nyolckor, mintha semmi se történt volna, már összerogyasztottunk egy sor lakótömböt.

Mindenki ideges volt és kapkodott. Az újoncok félelmükben, a rutinos rókák meg, mert sokkal több hárult rájuk, mint amit megszoktak. Ráadásul egyhatodával csökkentették a két robbantás közötti időt. Tempósabban kellett dolgozni, miközben az emberek egy részének eleinte fogalma sem volt arról, mit is kéne tennie. Elmagyarázására meg nem volt lehetőség. A következményével szembesülhettünk: a szomszéd lépcsőházban egyvalaki azonnal ottmaradt. Állítólag huszonöt év körüli lehetett, és megunta az életét, szabad akaratából halt meg. Senki sem forszírozta az eset kivizsgálását. Menjünk tovább – ez volt a parancs. Még két nap és egyetlen épület sem állhat. Rajtunk a világ szeme. A jövőnk a munkánkon múlik. Mi pedig jó beosztást szerettünk volna magunknak – birkamód mentünk tovább. A lelkünket is kihajtottuk, mire az éj közepén visszazállítottak a lakókocsi-táborba.

Jenő és Frici hiába tepert, szedett össze extra mennyiségű élelmet, ásványvizet, egy-egy táskányit választhattunk, a többit a rendőreink megtartották kárpótlás fejében, hogy velünk kellett szarakodniuk ennyi időt. Valójában csak naplemente után tartózkodtak a közelünkben – nehogy a sötétet kihasználva valaki lelépjen –, napközben meg míg az egyik helyről a másikra átírányítottak bennünket. Ha feljűk néztűnk, láttuk, hogy a Hammerben zsgáznak, míg mi a lépcsőházi sötétben matatunk, bukdácsolunk, fűrűnk és aláaknázunk. De ennek a táskának – és az áldott jó szívűknek – is örűhettűnk.

Megérkezésemkor – a körlet nehéz levegőjében – már egyenletesen szuszogott, hortyogott a társaság. Senkinek sem zavartam meg az álmát, míg lerűgtam a bakancsom és felkászálódтам az emeleti ágyamra, magammal hűzva a csomagom. Próbáltam a fal és a matrac közű nyomogatni a konzervek egy részűt és két palack ásványvizet. Egy harmadikat pedig megittam a felbontott babfűzelék mellű. Bicskámval faragтам valamennyit a falbeli űregen. A hulladékot a kiűritett táskába raktam, és kivittem a latrinába. Űgy tűnt, néhány ágyban senki sincs. Közűl a reggel. Akkor talán megtudom az okát.

*

Március 11. Piszok egy dolog a négyórás kelűs. Különösen az elűzű napi munka után szinte csak kirobbantani lehetett az ágyból. Rossz ötlet volt a konzervekkel hálás. Tűbbszűr is rájuk fordultam, s mire érzektem, nyomokat hagytak az oldalamon. Órákig fájt a lélegzetvétel és a köhűgűs. Ez tűbbi inkább csak estefelű jelentkezett. Talán fűlfáztam.

Megérkezett a tavasz. Az éjszakai fagy elmaradt. Visszakívántuk, mert elképesztű sár alakult ki a lakókocsisorok közűt, napközben pedig épp csak valamit szikkadt a fűld a szűlcsendben. Kellemes hűműrséklet volt. Tűbben ingujjra vetkűztűnk az est beálltáig. Az épűletek belseje azonban hűvűs volt, mint egy jűgverem, mégis verejtűkeztűnk a hajtűs tempű miatt. A fal keménységűvel néhol alig bírta a 24-es vídiafűrű, mi meg a lefogásával a gépnűk. Egy helyen elmerengtem a kora dűlűtáni órákban, s megcsavart, akár egy darab rongyot. Ha nem akkumulátoros géppel dolgozunk, a vezetűk rátekeredik a karomra és letűpi. Így csak elperdűtett. A csuklűm viszont bedagadt, utána már képtelen voltam a szűksűges erűvel fogni. A rendűrűk tudta nélkűl, titokban, Jenűvel beosztást cserűltűnk.

Kora este figyeltűnk fel a pályaudvar felűl vonulű elsű csoportokra. Százásával masűroztak a fűrfűiak a táborhely felű. Láttam a tűbbiek szeműben is a vágyat, hogy közűlűk valakit leszűlűtsanak egy kis hírűrt. Aztán Frici az egyik ablakon kitekűntve összekiabált bennűnkűt:

- Nézzétek, azok ott nem nők?!
- Lehetséges – mondtam a tarkának tetsző tömegre.
- Hű, de sokan vannak! – megbabonázottan bámult. – Szökjünk át hozzájuk az éjszaka! Ki jön?
- Hülye vagy. Az se tudjuk, hová kerülnek.
- Kinyomozom.
- Inkább fejezzük be a munkánk, s húzzunk lefelé, míg megtehetjük!
- vetett véget Kázmér az elszabadulásra kész fantáziálásnak. – Nyomás!
- adta ki az utasítást, miközben maga is az ablakon túl felejtette a tekintetét.

Engem tizenegy napja hoztak el otthonról, de Kázmér még február elején érkezett, a második turnussal. Azóta semmi hírt sem kapott a családjáról. Az itteni címét se írhatta meg, hogy levelet várhasson. Pénzt se küldhetett haza, mint remélte. Az első havi keresetét kaució gyanánt lefoglalták, hátha valamit megrongál a felszerelésében, kárt okoz az államnak – akár az élete elvesztésével is. A nők láttán összeszorult a szíve. Mi van, ha a felesége is ott menetel a sorok között? Ismét menhelyre vitték a gyermekeiket? Esetleg a nagyobbakat gyerekmunkára kiigényelte valamilyik vezető beosztású személy? Hallottam, amint imát mormolt, hogy ne így legyen. Csak ekkor döbbsentem rá, mennyire mélyen vallásos. Vajon elhiszi, hogy Isten birodalmát építi, amikor az Univerzumot emeli az égig? A nap hátralévő részében próbáltam elkapni a tekintetét a sötét lépcsőházak fordulójában, ahol dolgozott vagy a szabadban, a telihold fényénél, de csak maga elé és magába meredt – rezzenéstelen arccal. Milyen remények éltethetik? Hogy másik sorsot teremthet az utódai számára? Hogy egyszer a beígért jólét beköszönt az albérleti szobájukba? Az adóssága, a hitelezett létezése megszűnik?

Kázmér hangulatából Jenő megsejthetett valamit, mert észrevétlen a gondjába vette, egy pillanatra se hagyta, hogy dologtalan maradjon a főnöke. A nap végeztéig – ettől függetlenül – a hirtelen rátört melankóliája mit sem javult. Azt gyanítom, ő lesz az, aki tilalmat szeg és a női lakókocsikat végiglátogatja. Meg akar bizonyosodni a felesége és a gyermekei sorsa felől. Frici megelégszik az ábrándjaival, a reményeivel, azzal, hogy kibeszélheti, dédelgetheti. Ezekből bő repertoárt mutatott fájröntig. Ha szétosztja a napjai között, a szabadulásáig is kitart vele.

Mire végeztünk, újra benne jártunk az éjszakában. A 2732-es lakókocsi nehéz levegőjét ismét egyenletes hortyogás töltötte be. Ezúttal az élelmiszeres táskát Jóska ágya alá löktem be. Úgyse tudnám a tartalmát megtartani. A matracom mellé nyomkodott konzerveknek már híre-ham-

va se volt. Éhes embereken hogyan kérhetném számon, hogy elvették, ami innen-onnan összeszedve lett az enyém? Ők is csak túlélni szeretnék a közmunkát. Én se szeretnék mást. Hullafáradt vagyok.

*

Március 12. Megértük, hogy késő délután az utolsó lakótömb is összerogyott, s mi – a jól végzett munka jutalmaként – hanyatt heverhettünk a teherautó platóján az elosztásra várakozó táskák között, és zavartalanul nassolhattunk, míg a hatórás műszak vége el nem érkezett. Frici sorra vette a maga számára kinézett pakkban lévő konzerveket, azt taglalta – bő fantáziával –, melyiket milyen szexuális szolgáltatásra váltja be a tegnap érkezett nőknél. Nagyokat röhögtünk, amikor egy-egy aktust el is játszott – hiszen mit akarhat az élete delén túljutott férfi a nőktől? Vajon a bohóckodáson kívül valami másra is ingerlik még a hormonjai? Kázmér viszont hallgatott – egy-egy keserű vigyorral méltatva Frici előadását. Tudtuk, nem azért bánkodik, mert feltehetően utoljára vagyunk így együtt. Se különösebb ismeretre nem tettünk szert egymásról, se barátságok nem alakultak ki. Alapvetően közönnnyel viseltettünk a másik iránt. A munkakapcsolatunk során csupán egy bizonyult fontosnak: mindenki időre teljesítsen, és senkit se hátráltasson, mert túl nagy lehet annak az ára. Titokban másképp gondoltam, mégis a halál lehetőségének közös szipákolása mellett is képesek voltunk fenntartani az idegenségünket. Vagy tán éppen azért? Nem kovácsolt belőlünk közösséget a sors. Magányunkkal, befelé fordulásunkkal védekezünk a csalódás, a védtelenné válás ellen? Ha titokként létezzünk, nem vagyunk ki- és elárulhatók. Biztonságot jelent a bizonytalanban, hogy nem fedjük fel érzékeny pontjaink. Arctalanokként munkálkodunk az arctalanok között. Belesimulunk a látszatot adó felületbe.

Közel kétórányi időt heverészhettünk. Egymáson túl bámulhattuk az eget vagy a tájat. Korábban fel se tűnt, mennyi ragadozó- és dögevő madár keresi föl a lakótelep romjait a könnyű préda reményében. A varjak sűrű csapatokban jöttek. Az ég magasába felkergetve az ölyveket, vércsét, beugrálták az előzőlött területeket. Kárálva összemarokodtak egy-egy falaton, ugyanakkor jól szervezett hajtóvadászatot is rendeztek. Mikor fekete gomolyagként odébbálltak, újra lecsaptak az alkony vöröslő felhői alól a rágcsálókra áhítózők. Sikerüket néma, zsákmányröptető távozásuk jelezte.

A rendőröket nem érdekelte, mit csinálunk. Elvégeztették, amit el kellett. Részükről ezzel teljesítve lett a feladat, egy korszak véget ért. Talán még ők se tudták, a következő héttől hol teljesítenek szolgálatot. Bányad-

tan kuksoltak a Hammerekben, békében hagyva az összes robbantós csoportot. Aztán pár perccel hat előtt megtörtént az általuk felügyelt elosztás. Benne volt a pakliban, hogy ezúttal már semmit sem tarthatunk meg, de nagylelkűségről tettek tanúbizonyságot, mintha az emberség egy pillanatra túlparázslott volna a szívükben. Két-két táskát kaptunk, ráadásul „hazakísértek” valamennyiünket, hogy a csomagjaink ne foglalják le a lakókocsik között cirkáló kommandósok. Még a kajaosztáson történő megjelenés alóli felmentést is elintézték számunkra, miközben suta kézfogással búcsúztunk egymástól – feltehetőleg örökre.

Izgatott a fal mögé rejtett könyv, és izgatott az askéta személye is. De nem sokáig lamentálhattam – döntenem kellett. Végül csajkát és kulacsot fogva elballagtam az élelmiszerosztásnál sorba állni.

– Mit figyel? – lépett mellém egy rendőr.

– Semmit. Csak úgy bambulok – válaszoltam.

– Ah! Csak úgy bambul? Kit keres? – hajolt a képembe.

– Senkit. Elmerengtem.

– Ah! Most meg elmerengett – kapaszkodott a szavamba. – Mert olyan elmerengős, bambulós fajta. Nemde? – megragadta a karom. – Jöjjön csak velem! – s kihúzott az emberek közül.

– Nem kapok kaját – mondtam kétségbeesve.

– Ha csak ez a baja – vigyorgott kéjjel, s már vonszolt is a sor elejére, teleméretni a csajkám, kulacsom. Kétszer is merítettett az adagot jelentő kanállal. – Egyél, ha éhes vagy! – nyomta a kezembe a förtelmes masszát, és figyelt. Mikor megálltam, rám förmedt: – No! Mi lesz?!

Folyamatosan hányinger kerülgetett, de mosolyogva próbáltam tömni magamba a keményedő anyagot. Nem tágitott mellőlem, míg nem végeztem, s le nem öblítettem a kulacsom tartalmával az utolsó falatokat. Aztán hátra vágott:

– Mehet a lakókocsijába.

A legközelebbi kocsik közénél befordultam, s kiokádtam a belém erőltetettet. Hosszú percekig mozdulni se tudtam a fájdalomtól, amit a kohósalak-darabkákra emlékeztető gyomortartalom okozott a felszínre törése során. Ahogy felegyenesedtem, egy kéz érintését éreztem a vállamon.

– Kövessen. De ne feltűnően – hallottam.

Mire megfordultam, az askéta távolodó alakjára leltem a csellengők között. Kétségekkel eredtem a nyomába, hátha nem is ő szólított meg, csupán az érzékeim játékanak áldozata vagyok. Ahogy ment, furcsa kacsaringókat tett a kocsik között, mintha le akarna rázni. Mikor úgy tűnt, elvesztettem, ismét előbukkant, finoman jelezte, nem vagyunk egyedül, s már sietett is tovább. Egy-egy kanyarban óvatosan vissza-visszapillantot-

tam. Mindannyiszor láthattam, engem is kitartóan követnek. Rádásul rendőrt gyanítottam az „árnyékom” mögött. Fogalmam se volt, miképpen szabadulhatnék meg a társaságtól. Nem akartam tetézni a bajt. Az egyik kanyar után ellenkező irányt vettem, mint amerre az aszkéta küllemű ment. Aztán gyorsuló léptekkel tettem még két-három fordulatot a kocsik között, hogy a saját soromhoz jussak. Csalódottan dőltem neki a 2732-es falának, hogy kiszuszogjam magam, követőm beérhessen, a szemébe nézhessek.

– Az első vizsgán átment – suttozta az orra alatt, ahogy sietve elhaladt előttem.

Fölnéztem az égre és magamban, magamba mosolyogtam.

Nem tarthatott soká ez az állapot. Rendőrök álltak körül.

– Mit csinál? Menjen be! – szólt rám egy tányérsapkáját igazgató, morgó hangú tiszt.

– Levegőzők – szegtem le a fejem. – De már megyek is...

Követek a körletbe, hogy a hétvégére vonatkozó eligazítást megtartsák. Közölték, holnap ismét az emberiség és az állam gyarapítása érdekében munkálkodhatunk. Ezúttal azonban nemesebb feladatot találtak számunkra. Mi lehetünk a közellátási disznófarm ganéjzói, s ezt vegyük megtiszteltetésnek.

Tanulva az egy héttel korábban történelemből, különösebb ellenállás nélkül vállaltuk a nemes megbízatást. Végül is adjuk meg a királynak, ami az övé! Lapátoljunk ganéjt.

Mára már valamennyien a tetvesedés különböző stádiumába kerültünk. Fejvakarásunkkal igyekeztünk ezt jelezni – nem sok sikerrel. Maximum a rendőrök távortartására teremtett alapot. Végül Józsi előrukkolt azzal, hogy biztosítsanak lehetőséget a fürdésünkre, mert megesznek a bogarak, ha így folytatjuk. S ha minket megesznek, akkor előbb-utóbb az egyenruhára se lesznek tekintettel. Bizonyosan parancsot szegnek a tetvek, bemerészkednek az egyensapka alá. Erre még Béla is levette a tekintetét a megfigyelés alatt tartott pókjáról. Sikeres kurkászása kövér egyedét a körmei közé csíptetve megindult a rendőrök felé, hogy eléjük tárja a bizonyítékot.

– Állj! – üvöltöttek rá, Béla azonban ebben is épp oly eltökéltnak bizonyult, mint a pókmegfigyelésben.

– Állj, vagy...!

Abdul vetette rá magát, és vitte le a földre, hangosan koppanva a szemközi vaságyak peremén.

– No, azért – nyugtázták, hogy nem kellett eszközhöz folyamodniuk, majd sietve kihátráltak a rend tetűfélő őrei. Egyik-másik még óvatosan vakaródzott is egyet-kettőt búcsúzásképp.

Bélát is, Abdult is alaposan összetörve emeltük ki az ágyak alól. Az utóbbival kapcsolatban némi rokonszenv gyúlt a tekintetekben, ahogy – vetkőzését követően – meglátták a vállig lesodort hámu felkarját. Béla leginkább a fejét ütötte be, s ettől – az orra vére mellett – megeredt a nyelve. Alig lehetett arra bírni, hogy üljön le a megszokott helyére, tartsa hátrahajtván a fejét és figyelje a pókot a mennyezetten. Gáttalan fecsegése mindenkit ingerelt. Jobban, mint a pókbámuló csöndje.

– Fogjátok már be a pofáját! – kiabálta Pista, a kiugrott pap. – Ezt az örületet nem lehet kibírni.

– Mindent ki lehet bírni – suttogta Abdul, szinte csak magának.

– Megint kezded, te tetűfészek?! – emelkedett fel Pista a fekhelyéről.

Abdul pucér felsőtesttel elhagyta a lakókocsit, még mielőtt eldurvulhatt volna a helyzet. Elemér adta a lovat Pista alá, s arra ösztökélte, menjen Abdul után lerendezni a sértést. Pista viszont inkább Béla állát ütötte föl.

– Bámuld azt a rohadt pókod! – üvöltötte.

Béla ismét elhallgatott, mint egy lejárt gramofon. Zavarosnak tetsző apró, barna szempárját belefúrta Pista tekintetébe, akiben erre elakadt a szó. Percekig nézték egymást, akár valami kölcsönös felismerést.

– Béla, elég volt! – fakadtak ki egyszerre többen is.

Béla fölállt és kiment Abdul után. Pista leült az ágya szélére, és füzéreinek morzsolásába kezdett. Elemér bökdöste. – Mi van, beszartál? –, de hidegen hagyta a piszkálódás. Némán imádkozott.

Abdul és Bélát hamarosan bekergették. Mindketten vacogtak. Mindkettejük társaságát kerültük. Egymásét is. Bebújtunk az ágyunk magányába, vakaródnunk.

*

Március 13. A közellátási disznófarm vályúiban annyi moslék lötyögött, hogy sajnáltuk kidönteni a ganéjra, amit aztán arra a két platóra lapátoltunk, amelyen érkezünk.

Állítólag a mi ellátásunkra híznak a malacok. Napi szinten ötvenet is leölnek és földolgoznak belőlük, de én még egy apró húscsacatot se láttam az adagomban. Miközben az állami szántóföldekre teríteni föl váltva kísértük – a kupac tetején trónolva – a kitermelt anyagot, láthattuk a mézár-szék épületét, s az alattunk „illatozó” mellett is érezhettük a perzselt szőr és bőr émelyítő szagát.

Mivel a ganéjjal ketten mindig elhagytuk az őrzött területet, rendőri kíséretet is kaptunk, nehogy lefálcoljunk menet közben – habár nemigen lett volna hová. Az olvatag fekete földbe épp csak tengelyig nem süllyedtünk. Ráadásul olyan végeláthatatlan rónára vitt az utunk, ahonnan

legfölből a nap mozgásából következtethettünk az irányokra, meg hogy merre lehetnek még lakott települések. Az sokkal nagyobb gondot jelentett, a hepehupák földobálása miatt miképpen maradjunk fent a kupac tetején. A szarbakapaszkodás legfölből lassította röptünket. A rendőrök meg a Hammerből vigyorogtak a nyomunkban, mintha a hánykolódásaink vígjátéki fordulatokban bővelkednének. Kínunkban mi is csak nevettük kiszolgáltatottságunkat, hadd lássák, mennyire élvezzük a helyzetet. A trágyánál puhábbra és melegebbre úgysem huppanhattunk volna. Székesfővárosunk hullámvasútja se nyújthatna nagyszerűbb élvezetet – ezt próbáltuk közvetíteni.

Ismerve a körülményeket és Bélát is valamennyire – nem akartuk, hogy ő is platóra szálljon. Már anélkül is éppen eléggé összemaszatolta magát a garicsokban. A rendőrök viszont ragaszkodtak ahhoz, mindenkinek sorra kell kerülnie a lelapátolásnál. Béla se úszhatta meg az utat. Ahogy felsegítettük a halomra, azonnal hanyatt dőlt, s apró, barna szemeit az égre meresztette, mint aki a csillagok felé tart. Hiába figyelmeztettük a kapaszkodásra, némán összefonta karjait. Így indult el a rakomány hátán, Elemér zsörtölődő társaságában. Így, önfeledten maradt meg az emlékezetünkben. Menet közben a rendőrök Hammerje alá pottyant. Elemér szerint ugrott. Szinte azonnal meghalt – mesélte közönyösen. Testét ganéjjal fedették le vele, hogy ne látsszon, meg a varjak se kezdjék ki a nap végeztéig. A visszajövet kiállított jegyzőkönyvbe annyi került: ismeretlen helyre távozott.

Szerencsétlen Béla emlékének adózhattunk egy csendes perccel, aztán mehettünk a következő garicsok aljzattartalmát lapátolni, mert az idő pénz. Ha henyélünk, hogyan akarunk meggazdagodni?

A nap folyamán egyre többen susmusoltak. Végül hozzám is eljutott a hír: eltulajdonítunk egy süldőt, vacsorára húst eszünk, ha minden rendben megy. Nagyobb dologgal nem kellett ehhez hozzájárulnom, mint falazni a „mészárosoknak” akkor, amikor csupán egy rendőr felügyeli a munkánk. El volt döntve, bármiféle zaj is keletkezik, a rendőrnek hová nem szabad eljutnia. A disznóvágás kezdetekor, az első visítás hallatán viszont a „fakabát” azonnal megindult az adott garics felé. Majdnem ugyanazt a hangot kiadva rohant elébe Péter, hogy lábszáron marta az egyik állat, és a fertőzött nyálától biztosan vérmérgezést fog kapni, itt pusztul el, ha sebtét rögvést nem kezeli egy orvos. A benti visítás ettől még tovább tartott, így Pista is előrontott azzal, teljesen meg van veszve az egyik állat, mert őt is megharapta.

– Kiirt valamennyiünket. Lője le, biztos úr! – könyörgött a rendőrnek.

– Még mit nem. Többet ér, mint maguk együttvéve – jelentette ki. –

58 Menjenek vissza a dolgukra, különben megbánják!

– Az isten szerelmére, ne küldjön a halálba! – s belemarkolt a rendőr bakancsába.

– A rohadt életbe, összeszarozott – fakadt ki Pista koszos keze nyoma láttán. Már nyúlt is a botjáért, hogy kimérje a jogos juszt.

– Letörlöm. Letörlöm – makogta Pista. Kabátja belső bélésével suvickolta fényesre az összekent gojzerverrottat.

– A másikat is! – tolta előre a porosat.

Pista készségesen törölt. A garics elcsendesült, a rendőr megnyugodott és visszafordult, hogy biztonságos távolságból figyelje a ganéjhordásunk. Hamarosan egy-egy béldarab is ott fityegett a lapát szélén. Aki tudta, a testével takarta, úgy vetette föl a platóra.

Huszonhárom különböző méretű részre hasították a malacot, de így is alig tudtuk a ruhánk alá rejteni az egyes darabokat, amelyekről mindent el lehetett mondani, csak azt nem, hogy tiszták. Ízüket viszont előre ott éreztük a szánkban, bár arra sem ismertük a választ, miben sütjük meg és milyen tűz fölött. Innentől – szerintem – mindenki ezen agyalt. Senki sem sejtette, feleslegesen.

Délután négykor lefújták az emberiség és az állam gyarapítására szánt „műszakot”, egy ideiglenesen felállított katonai fürdetősátorhoz tereltek valamennyiünket. A bejárata előtt minden ruhánkat konténerekbe kellett dobálnunk. Nadrágunk szárán a ponyva alól kifolyó víz által föláztatott talajra csúsztattuk a szerzeményeinket, hogy aztán – savanyú képpel – betapossuk a sárba. Senki se kockáztatott, senki se kockáztathatott.

Mielőtt a sátor alá léphettünk – borotvagépek segítségével – tetőtől talpig szőrtelenítettek. Pucérnál is pucérabbnak éreztem magam, míg vaggva vártam a vegyvédelmi ruhások beléptetésére. Először valami maró folyadékkal verettek le. Hűvös és tejszerű volt. Így várakoztattak percegig, míg fehérre nem száradt a rám permetezett, csak aztán állítottak a hidegvizes zuhany alá. A kijárat után a lemenő nap lehelete szárított, mint mindenkit az ég alatti várakozás során. Szürke zsákvászon ruhát osztottak és fekete műanyag kalucsnit. Nem kérdezték a méretünk. „Csereberéljünk úgy, hogy mindenkinek jó legyen!” Én azt vettem fel, amit kaptam, és igyekeztem minél előbb eljutni a lakókocsinkig, mielőtt „megvesz az Isten hidege”. Nem érdekelt, hogy a nadrág leesik, ha elengedem, az ing mellben szűk, a kiskabát alja a térdem veri, a kalucsniban csúszkál a lábam. El akartam tűnni, távol kerülni a fürdetés helyszínétől. Senkit sem vártam be, bár többen is rám szóltak miatta.

Útközben idősebb asszonyok csoportjával találok. Éppoly szürke hacukában voltak, mint én, csak kendő fedte a fejük. Egy tincs se kandikált elő a vászon alól. Két rendőr terelte őket. Zsandárszitkozódásukból azt hallottam ki, renitensekkel van dolguk. Büntetésképp éjszakai munká-

ra viszik őket. A konténerekbe gyűjtött ruhákat kell elégetniük a rendőrszállót fűtő kazánban. A fiatalabbak meg nem csak a levegőt, a „fakabátokat” is fölmelegíthetik.

– Mi van? Te is jönni akarsz? – rivallt rám az egyik rendőr, mert sokáig feledtem rajtuk a tekintetem.

– Isten ments – válaszoltam.

– Pedig közöttünk is akadnak ínycsekek – lépett felém gumibotját lóbálva a csípője mellett.

Futásra fogtam. Kéjes röhögését sokáig hallottam a hátam mögül, még akkor is, amikor teljesen belevesztek a szürkületbe.

A lakókocsiban este pironkodva cserélgettük gönceinket, míg úgyahogy hordhatóvá vált a ruhatárunk. Keserű iróniával megalakítottuk a Golyófejűek Társaságát. Öt perccel később – tűrhetetlen szervezkedés sejtve(?) – megjelentek a kommandósok, és elhajtottak a vacsoraosztásra. Mire visszaértünk, átfésülték az ágyainkat, személyes holminkat. Türelmetlenül vártak, mert Jóska ágya alatt megtalálták az előző nap kapott táskákat. Először a tulajdonosuk iránt érdeklődtek, utána pedig, hogy honnan van. Minden kérdésükre rendre feleltem. Nem vártam, hogy visszaadják, de mindenestül visszaadták. Majd összeszedették a holmim, s átköltöztettek egy másik lakókocsiba, a 9321-esbe. Lámpaoltás után csak a naplómért lopakodtam át a régi helyemre. Észre se vették, mikor az üres ágyamba felkapaszkodtam, s lenyitottam a falat. Az elrejtett konzervekből kettőt Jóska párnája alá csúsztattam, a többit vésztartalékként hátrahagytam az üregben.

Az új társaság egyelőre idegen. A táskáim felkeltették az érdeklődésüket. Az egyik tartalma kiosztásra került. Holnap odalesz a másik is. Csupa jól táplált, kigyúrt alak közé keveredtem. Oly magabiztosak, mintha egy elit egység tagjai lennének. Ha el akarják, erővel is elveszik a konzervjeim.

Vajon miért kerültem közéjük? Ők esetleg tudják, én nem.

Védtelemnek érzem magam meg a naplómat is. Hiába van felső ágyam ismét. Azt gyanítom, figyelnek. Jelentik-e, hogy egy órát távol voltam? Hogy motozok a takaró alatt?

Találnom kell egy rejteket. Biztonságosat.

Holnap itt mire kelek?

*

Március 14. Igazi elheverős vasárnapkal ajándékoztak meg. Az új szálláshelyen senki sem költött négykor, de még ötkor se. Hatkor ébresztettek, s alakulatba rendeződve hétre masíroztunk el a kajaosztásra. Zárt és ponyvával fedett területre mentünk. Ide rajtunk kívül csak néhány csapat sorolt

be. A hidegcsomag két szelet kenyeret, ötdekásvajkockát, három szelet szalámit és egy másfél literes palack ásványvizet tartalmazott. Ez az ellátás pazar volt a korábbihoz képest. Hasonlóban már nem is reménykedve merültem el a feledőfélben lévő ízek világában.

– Nem tudom, miért kerültél közénk. De nem is érdekel – ült mellém az új körlettársak egyike, akiről később kiderült, Bálintnak hívják. – Mától viszont az irányításom alatt dolgozol. Ezentúl reggelit és vacsorát kapsz. Napi nyolc órát dolgozunk. A vasárnap egyelőre szabad. Ha a műszaki rajzot ismered, az jó, ha nem, kénytelen leszel megtanulni, különben hamarosan visszakerülsz a régi minőségedbe. Ébresztő hatkor. Nyolctól négyig dolgozunk. Ezt viseld – tűzött egy igazolványformát a szívem fölé, a szürke hacukámra –, mert enélkül előállíthatnak, ha közlekedni próbálsz. Egyébként viszonylag szabadon mozoghatsz a táboron belül.

– Mi lesz a munkám? – faggatóztam óvatosan.

– Reggeli után ellátogatunk az építési területhez – tette a vállamra a hatalmas tenyerét. – Látnod kell.

Fölállt, majd visszaült az asztaltársaságához. Bizonytalanul néztem utána.

– Karez – nyújtotta a kezét a helyére érkező. – Vigyázz vele! Hamarosan azt is tudni fogja rólad, amit még te sem.

Meglepett és meg is riasztott az „őszintesége”. Nem jöttem rá, hogy a színlelt vagy a valódi véleményét osztja-e meg velem. Később is az járt a fejemben, vajon az igazat mondta vagy csak a nyulat akarta kiugrasztani? Önszántából telepedett mellém vagy megbízásból? Óvatosan válaszoltam a kérdéseire, mégis időnként úgy éreztem, behúzott a csöbe. Alig győztem kivárni, hogy Bálint jelezzon: mehetünk.

Végigvezetett a leendő nukleáris erőmű területén. Elmagyarázta, hogy az Univerzum energiaszolgáltató egységét túlnyomórészt a föld felszíne alá kell megépíteni, mert mindenféle terrorcselekményre lehet számítani már az elkészülte során is. Minél inkább láthatatlan, annál könnyebb megvédeni, s ezzel elkerülni az ökológiai katasztrófát. Elsőként egy hatalmas ólombeton-szarkofágot készítünk, hogy a várható sugárzás mértékét csökkentjük. Mintegy kettőszáz méter mélységig jutunk le az elkövetkező két hétben. Utána – első ütemben – a monumentális üreget közel tíz méter vastagságú támfallal és aljzattal fogjuk ellátni. A feladatunk egyelőre a mérnökök által tervezett vasszerkezetek elkészítésével biztosítani a terület és a talajkitermeléssel foglalkozó gépek védelmét, valamint a föld felszínre hozatalát segítő liftek mélységkövető mozgását megoldani. Mivel ezek a feladatok nagyfokú koncentrációs képességet és precíz munkavégzést követelnek, a munkaidőnket egyelőre nyolc órában állapították meg, illetve a napi kétszeri étkezés kiváltságában részesülhetünk.

Számomra már most is szédítő volt az a több hektár kiterjedésű mélység, amit nélkülem követtek el. Álltunk a peremén, s meg se kíséreltük a körbejárását.

A lakókocsinkba történő visszaindulásunk pillanatában azzal rukkoltam elő, hogy nem maradhatnék még egy kis ideig a környéken, szeretnék szétnézni. Bálint rögvest leintett azzal, hogy ezen a területen nélküle jelenleg még a flepnim se védene meg, az őrtornyok hamarosan razziáztatnák a rendvédelmi alakulatokat. Ha magányra vágyok, mutat egy tuti helyet. De ott se tartózkodjak a kelleténél többet, hiszen valakinek azon a helyen is feltűnhetek.

Elvezetett ide, a konyhai tűzhelyek farakásai közé, majd magamra hagyott, meg a kora tavasz hűvös leheletére.

*

Jártam egyet. Benéztem a 9321-esbe is, meg elballagtam a 2732-eshez, hátha sikerül Jóskaival beszélnem. Az előbbinél többen szóvá tették, hogy miért kóborlok, amikor még csak most kerültem a csapatba, az utóbbinál meg mindenki odavolt, munkát találtak a számukra. Mire visszaértem, már alkonyodott, és az estebédhez készülődtek a körletben. Nem úszhatam meg az újabb szidalmat. És azt sem, hogy találgassák, mivel is töltöttem az időm. A nők szállásán jártam? Esetleg hímringyó vagyok?

Dühítő voltam, hogy mindent rájuk hagytam, s úgy tettem-vettem az ágyamon, mint aki egyedül van. Már nekem akartak rontani, amikor Bálint közbeszólt:

- Ebből elég. Vacsorázni megyünk. Sorakozó! – s kilépett a szabad ég alá.
- Hamarosan besoroltam. Hátulról Karesz bökött meg:
- Mi van veled, haver? Nem élhetsz külön életet.

*

Próbáltam alkalmazkodni – ellenséges légkör vesz körül. Kiszúrták, hogy írok. Többen is apelláltak ellene. Ne sodorjam őket bajba! Megfenyegettek, hogy följelentenek. Az estém rettegésben telt. Attól tartottam, a naplóm elveszik, vagy valóban rám hozzák a kopókat. Mit zúdítanak akkor a fejemre?

Alig győztem kivárni a körlet elszenderedését. A naplóm visszaviszem a régi rejtékhelyemre. Remélem, senki sem fekszik még az ágyamon. Ha írni akarok, valami megoldhatatlant kell megoldanom az elkövetkező időkben.

*

Március 28. Zavarban vagyok. Engem is foglalkoztatni kezdett a titkos cselekvés, az írás gondolata, ahogy kinyílt a fal és a feltáruító konzervek közül előkerült egy könyv, egy füzet és néhány toll. De el is rettentett a miatta kiróható büntetés. Mi van, ha valaki beárulja, hogy mire leltem, mit rejtegetek? Ennél tiltottabbat nem is tehetnék.

Hetedik napja pihenek ezen az ágyon. Huszonnégyen aludhatnánk egyszerre a lakókocsiban, de mindig akad néhány megüresedett fekhely. Van, akit elvisznek, van, aki a munkából nem tér vissza. Egyesek aztán újra feltűnnek a kajaosztásnál. Őket feltehetőleg máshová irányították át. A többiek hollétével kapcsolatban bizonytalan vagyok. Túl sokan vagyunk ide összeterelve, és túlságosan feszített tempóban dolgoztatnak ahhoz, hogy találkozhatnánk egymással a közös munkavégzéseken és az éjszakai pihenőhelyeken kívül. Alig ápolhatjuk az alkalmi kapcsolatainkat, mert szüntelen forgásban vagyunk. Az idegenség feloldódása csak átmeneti lehet. Többnyire alig sejthetjük, hogy az alkalmi szomszédunkban ki, milyen ember lakik. Mire számíthatunk, ha valamit láthatóvá teszünk magunkból. Nem is gyaníthatjuk, ki jelent veszélyt. Kockázatos bármi mást csinálni, mint amire parancsot kapunk. Erre nincs parancsom – kockázatok.

Tegnap azon tételődtem, mi történne, ha leadnám a könyvet, a füzetet, a tollat a hatóságoknak? Hogyan magyarázhatnám el az eredetüket? Csak úgy találhat egy kéziratot az ember? Ráadásul az utolsó bejegyzést alig két hete követték el. Meggyanúsítanának-e, hogy én írtam? El kellene mondanom a konzerveket is? Lefoglalnák azt is, ha bevallom?

Az se hagy nyugodni, vajon ki írhatta az előző szöveget? Valaha visszajön-e érte? Mi történhetett vele?

Titokban lapozgatom a naplóját. Célja felől faggatnám, de képtelen vagyok másnak tekinteni, mint tudósításnak az itt történekről. Arról az eseménysorról, amelynek mindannyian részesei vagyunk. Azok is, akik semmit sem tudnak róla, azok is, akik hallgatnak felőle, vagy itt munkálkodnak, felügyelnek, őrködnek, alaposan beleíródtak a legmélyebb rétegébe. Össztársadalmi játszma ez – illenék eszerint világítani rá. Ám megteheti-e ezt egy hontalan? Egy intézményrendszerbe be nem tagozódott? Egy szolgálélt kapott?

Valaki küldetésévé tette a naplóvezetést. Két hétig bírta. Két hete betöltetlen a posztja. Hallgatása is nyomtalan. Csábít a kihívás, a veszély. Helyére álljak? Alkalmas vagyok-e erre?

Engem talált meg ez a füzet. Tehetek mást?

Írni kezdtem. Most már úgy kapcsolódom a napló szövegéhez, mint-ha a sajátom lenne. Hozzáíródtam. Ezzel eldöntöttem a sorsát, a sorsom.

Benne vagyok a történetben. A történetében. Az övében, az enyémben. Mindenkiében.

*

Két hét nagy idő. Itt különösen az. Előtte naponta írta a jegyzeteit, azóta egy sort se – hacsak új naplót nem kezdett. Ezt azonban alig hiszem. Az utolsó bejegyzés szerint eljött érte, de utána mégiscsak visszahozta. Itt érezte biztonságban. Talán a saját jövője ekkorra már késélen táncolt. A naplóját féltette. Minden egyébét a sorsára bízott. A kor követelményének megadta magát. Legyen, ahogy lennie kell! Vagy nem adta meg, s viseli a következményeit – gondolom én.

Képtelenség az elődömről bármit is kideríteni. Meg kockázatos is faggatózni. Már az alsó ágyon nem Jóska alszik. Kedden elköltöztették. Pistát, Elemért, Abdult nem is láttam. Lakhat itt még valaki, akivel egy levegőt szívott éjszaka? Nincs kitől kérdeznem: Korábban ki feküdt a helyemen? A szerző ismerős ismeretlen marad. Egy ember, akiről a kelletnél is többet tudok, bár sohasem találkoztunk.

Nehéz elképzelnem, hogy valaha is visszajön és elviszi a naplóját, ha eddig nem tette meg. A konzervjei mellett ezt is megörököltem. És úgy vélem, nem csak a megőrzését, a továbbírását is. Épp olyan kitartóan, krónikásszerepben.

*

Péntek este találtam rá a füzetére. Lámpaoltás után, helyezkedés közben beütöttem a falba a könyököm. Ettől megbillent a burkolat. Egyszer csak ott volt egy üreg, s bennem az öröm, hogy egy időre lesz mivel kiegészítenem a napi csajkamenüt.

A másnapi társadalmi munkára olvasni magammal vittem a szöveget. A rendőrök mára már belefáradtak a felügyeletünkbe. Számukra sincs megállás. Szombatoként legföljebb káromkodni jönnek a közelünkbe, meg néhányszor összeszámolni, hogy hiánytalan-e még a brigád. Senkit sem érdekel, hogy ilyenkor hány platónyi törmelék megy el. A lényeg: messziről látsszon, van valamiféle nyüzsgés a terepen, fogy a betonhalom. Tessék-lássék ténykedéseink mellé be kell terveznünk azt, hogy az ellenőrző műholdak valamelyike éppen az adott területet is pásztázhatja, különben minden más lényegtelen. Ha nem bukunk le – s ezzel nem hozzuk kínos helyzetbe a felügyeletünkkel megbízott rendőröket –, azt csinálunk, amit akarunk.

Ennek megfelelően – munka közben – öt percekre el-elkóboroltam. Senki se törődött velem. Talán azt gondolták, saját szakállamra böngész-

getek a romok között. Meghagytam őket a hitükben. Sőt, egy-egy felkapott kacattal meg is erősítettem azt. Több időre viszont nem mertem elkülönülni, nehogy gyanús legyek, előidézzek egy motozást.

Napról napra egyre kevesebben dolgozunk a romeltakarításnál. Ahogy fogy a lakótelep maradványa, s növekszik az építési terület, úgy változik az egyes munkafolyamatot végzők aránya. Talán még egy hét és a terep teljesen meg lesz tisztítva. Utána lenghetünk a trapézon és zuhanhatunk, ha a kedvünk – vagy valaki más kedve – úgy tartja, ha feladjuk vagy feladatják velünk a közhasznú munkát.

*

Szerdán este ellátogatott a kormányfő a lakókocsi-telepünkre. Arról beszélt a reflektorok fényében, hogy végleg leszámol a múlttal, a felelősökkel, s innentől semmi más ne lebegjen a lelki szemünk előtt, mint az a jövő, amit most építünk. Hiszen mindenkinek annyija van, amennyit ér. Még nekünk is.

– És anyádnak?! – kiabált be valaki a tömegből az alkalmi tribün felé.

A rendőrök azonnal kirángatták a beszélőt – vagy valaki mást – a sorok közül. Pellengérré állították letapasztott szájjal. Így pofázzon, ha mer, ha tud, ha... a jussánál még nagyobb akar.

Miután a kormányfő távozott, a tribün átalakult bírósági pulpitussá. Úgy tűnt, ez is a pankráció része. Végig kellett néznünk, amint gyorsított eljárásban, terrorcselekmény miatt elítélték a szerencsétlent, s rabláncon elvezették. Egy évet kapott. Azt suttogták, uránbányába viszik. Onnan már sohasem jön föl a felszínre. Volt, aki a csillébe feküdt és ércel fedték le, hogy megszökhessen. Azt gondolta, valahogy kikaparja magát, mielőtt a kötőrőbe döntenék a fedőanyaggal együtt, de nem volt szerencséje, péppé zúzták. Nem csak a bányából, az életből is megszökött.

*

A mai nap a kulturálódás jegyében telt. A kormányfő dicsőítésére született legújabb dalokat tanították velünk. Hogy az ütemet tartani tudjuk, közben helyben masírozattak. Ha egy-egy pillanatra megálltam, éreztem a föld rengését a kemény lábodaveréstől. Ha füleltem, női hangokat is hallottam. Folyton úgy tűnt, megtaláltam benne a feleségemet. De inkább csak a képzeletem játszotta ezt. Jobb abban a hitben élni, hogy nincs itt, a közelemben. Talán nem hozhatták el otthonról, a gyerekek mellől. Még tudok bízni és remélni. Különben kinek küldeném majd haza az első havi keresetemet?

*

Március 29. Esőre ébredtünk. Engem is átirányítottak az építkezésre, az Univerzum alapjának az árkát ásni. Szinte összeértünk, annyian lapátoltuk a földet egymás mellett, előtt, mögött. A szélen azért volt kellemetlen a munka, mert a beljebb lévőket folyton eltalálták, beborítottak sárral, bentről meg négy-öt métert kellett lendíteni a lapátra szúrton ahhoz, hogy kikerüljön a gödörből, ami csak elvétve jött össze, és csak keveseknek. Így viszont legalább volt min vigyorogni az esőköpenyes rendőröknek meg – kínunkban – nekünk is. Főleg, hogy ott álltak az erőmű építéséről átirányított talajkitermelő munkagépek, arra várva, a fejünk búbja se látsszon ki. Kezelőik nyugodtan pőfékelték a cigarettát és pőfékeltették a kipufogógázt, ami valahogy körénk ülve kaparta a torkunk, kraháltatott.

A kitermelt földet teherautókra lapátolók helyzete se volt jobb, mert minél lejjebb hatoltunk, annál kiszámíthatatlanabb röppályán érkezett a félméteres talajsint alatti agyag. A vizes lapátról ez viszonylag könnyen lecsúszott, így nem akarta a lendítés kitepni az ember karját a letapadt földtől, ugyanakkor teljesen megjósolhatatlanná vált, hogy hol válik le és csattan a nyálkás tömeg.

A rendőrök, mikor úgy ítélték, elég rossz hatásfokkal haladunk az elérni kívánt öt méter mélység felé, a kiáztatlan alap új szakaszára irányítottak, és nyomunkban beindultak a markolók. Itt az volt az első parancs, hogy fokozzuk a tempónkat, ne várakoztassuk a gépeket, mert az idő pénz. A gép üresjárata meg még inkább. Még egy ekkora horderejű állami beruházás sem engedheti meg magának a haszontalan perceket. Szerdán egyébként azt is hallhattuk a kormányfő beszédében, mikorra kell átadni az Univerzumot a Központi Hatalom Igazgatási Szerve számára. Tartanunk kell az előirányozott ütemet, és holmi fölösleges pihenőkkel ne szabotáljuk a munkát! És főleg ne tartsuk fel a gépeket.

A nap folyamán a ruhánk, a bakancsunk egyre nehezebbé vált a benne felgyülemlett víztől, sártól. Kiserkent szőrzetünk a hajlatainkban vörösre szúrta a fölázott bőrünk. A végletekig kimerültünk. A többség a kajaosztásra épp csak elvonszolta magát. Híg krumplifőzeléket mertek a csajkánkba, meg egy szelet elázott kenyeret nyomtak a markunkba, hogy zabáljunk.

Az elmúlt két hétben némi javuláson esett át az ellátás, és valamennyi változatosságot is mutat. Feltehetőleg amióta az idevezényelt nők főznek – bár egyet se láttam még közülük a kondér mellett. Viszont kezd íze lenni az ellátásnak. Vagy tán ennyire hozzászoktam? Mindenesetre elviselhető minőségű a napi egyszeri egy tál menü. Csak többször és több lehetne.

A lakókocsiban mindenki megszabadult az összes göncétől. Sorban, pucéran kiálltunk a küszöbre kicsavarni a kicsavarhatót, aztán kitergettünk – ahogy tudtunk – az ágylábak közé feszített cipőfűzőkre, és vacogásunkkal, kiálló bordáinkat elrejtteni bebújtunk a takarók alá.

*

Száradó holmimtól láthatatlan ágyszigetemen azon tűnődöm, mit is építünk mi most. Azt, amiről a politika papol? A jövőnket? Vagy inkább a saját sírunk? A háromhavi közmunkánkkal ismét jó állampolgárokká válunk? Ha itt végzünk, a bérünkből úgy élünk, termelünk-fogyasztunk, ahogy illik? Minden vágyunk kielégítésére futja tán ebből? Az Univerzum elkészültével a vidéki létünk nem lesz-e majd még vidékibb? A peremről nem kerülünk-e ezzel a peremen túlra? Oda, ahol a szakadék elkezdődik? Ahol a szakadékot – némi szerves anyaggal – fel kell tölteni? Ahonnan nincs visszaút? Gyermekeinknek milyenek az esélyeik arra, hogy ne a nyomdokainkba lépjenek? Vajon valaha is a társadalom értékes tagjaivá nyilvánítanak minket? Megérjük-e ezt?

A magamfajtának nem jut hely a húsosfazék közelében – erről szól a tapasztalatom. A hivatalnok urak a mócsingot előbb odavetik az ebnek, mint bármelyikünk szemét kiszúrnák vele. Nekik gondoskodni kell az állatokról, biztosítani az állati jogokat. Viszont emberként csak annak van joga, akinek pénze van, aki meg tudja venni a maga számára a jogot. Mi, naplopók, senkiháziak, állami segélyekre apellálók, mi – a szent cél érdekében – bármilyen közmunkára foghatók vagyunk. Mi építhetjük a hatalom székházát, hogy a hatalmasok pöffeszkedni beleköltözhesse- nek. Mi majd kegyelemkenyérért kuncsoroghatunk az Univerzum be- járata előtt.

Aki azt mondja, egy csajka ételért, négyórás bérért önként vagyunk itt és cseréltük a civil ruhánkat sűrűre hacukára, az hazudik. Az is, aki elhiszi, ezzel valamit is egyenget sorsa menetén. A józan ész elringatása nem azonos a probléma megoldásával. Látszólag foglalkoztatva vagyunk. Kézi erővel végezhetjük azt, ami a felvonultatott gépeknek semeddig sem tartana. Valakik lettünk e munka révén. De vajon kik?

*

Hajnalonként még mindig fagy. Hogy átálltunk a nyári időszámításra, is- mét derengő félhomályban kezdünk, a műszakot viszont a Nap lemenése előtt fejezzük be – már ha nem olyan az idő, mint a mai.

Többünknek hámlik a fölperzselt fejtetőjén a bőr. Néhányunknak sebes. Az ő állapotukon csak rontott az eső. Leázatta a vart. Vérük az arcukra csordogált a nap végeztéig, s valamennyivel azon is túl. A fájdalom már nem érdekes.

*

A lakókocsi árnyékában kiserkent a fű, és néhány szál hérics sárgállik. Jó rájuk nézni, látni a bimbóikat. Jelenlétük azt sugallja, van remény. Ha a hozzám hasonlókat figyelem, bizakodni sem merek. Ha az eltűntekre gondolok, még elkeseredettebb vagyok. Ha hazavisz a képzeletem vagy az álmom, a valósággal rokon világba röpít-e? Már álmodni és álmodozni se tudok.

Partizánok élén vágdat...

Kisebbségi pillanatkép az ötvenes évek elejéről
népköltészeti vonatkozásokkal

„Ujjongó traktor táncol a réten”¹

Valamikor az elmúlt évszázad ötvenes éveinek legelején, másodikos kisiskolás koromban fejből kellett tudni, s az egész osztály együtt harsogta az alábbi versezetet:

*Partizánok élén vágdat
Habparipán, fénylő karddal,
Legyőzi az ellenséget
Hős vezérünk, TITO marsall.*

*Hidat épít lelkes sereg,
Megy a munka éjjel-nappal,
Holnap vonat fut a hídon,
S rajta jön majd TITO marsall.*

*A gyerekhad vígan tanul
Téli hittel, szívvel, dallal;
Bennünket is megdicsér majd
Nagy tanítónk, TITO marsall.*

E szövegre nemrégiben bukkantam az időszak jugoszláviai magyar általános iskolások számára kiadott olvasókönyvei egyikében, s azonnal ráismertem.² Az elmúlt évtizedek során többször eszembe jutott, fejből tudtam idézni, de magát a nyomtatott szöveget az eltelt fél évszázad során nem láttam. Ma már olcsó szórakozás lenne arról meditatálni, hogy a

¹ GÁL 1949. 11. (A Tito című versből.)

² SEJPES 1957. (Számozatlan oldal a kötet legelején.)

*„A partizánok élén
fénylő karddal vágató”
Marsall rajzos portréja
egy jugoszláviai
magyar kiadványból
(NÉPNAPTÁR 1948)*

másodikos kisdíák a versezet alapján hogy képzelte el a délszláv nemzetek válogatott és rettenthetetlen lovascsapata élén kivont karddal robogó Marsallt, amint ráront a gyáva ellenségre, s természetesen legyőzi. Azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy akkori önmagam számára érthetetlen és főleg értelmezhetetlen volt a „happaripa” szó, ám az efféle pitiáner dilemmák mit sem jelentettek a kor lelkesült valóságában. A versezet szerzőjét nem tudtuk; mint most, a nyomtatott változattal szembesülve látom, szerző az olvasókönyvben sem szerepel. Mire lehet ennek alapján – mai fejjel – gondolni?

Ma úgy vélem, hogy ennek alapján egyfajta sugallatot lehet megsejteni az összeállító részéről: ha egy költeménynek nincs deklarált szerzője, s ennek ellenére ott olvasható a kisdíákoknak szánt olvasókönyv élén, akkor hallatlanul fontos népdalról, esetleg tömegdalról van szó, amelyet mindenkinek ismernie illik, sőt: kötelező. Persze mai ismereteink fényében sokkal inkább arra kell gyanakodnunk, hogy a könyv összeállítójának kötelező penzumot kellett teljesítenie a kor elvárásainak megfelelően. Ma szinte biztosak lehetünk abban, hogy nem népdalról vagy tömegdalról van szó, hanem rendelésre gyártott versezetről, melyet az ismeretlen költő a korfüggő követelményeknek megfelelően (vagy akkori meggyőződésének szellemében) költött. Ha valaki beleolvas az akkori időszak jugoszláviai magyar költészetébe, velem együtt csak arra gondolhat, hogy a Névtelen mögött a nem sokkal korábban megjelent *57 vers* című verseskötet szerző-

*Igéző nimfa, a háttérben
füstöt okádó nehéziparral.
A forradalmi valóság
művészi víziója 1953-ban.
Sáfrány Imre illusztrációja
Ács Károly verskötetéhez
(ÁCS 1953)*

jét lehet megsejteni.³ Egyébként ez az az időszak, amelyet egyik későbbi kritikusunk a „hórukkhajrás” és „traktoros” versek korszakának nevezett. Hogy ez valóban így van, azt ennek az időszaknak jugoszláviai magyar általános iskolás olvasókönyvei is szépen bizonyítják. Ezekben a zöngeményekben a határtalan derülátás és a dühöngő munkakedv az uralkodó mozzanat. Íme egy vers egy azóta költőként elfelejtett szerző tollából:

*Gyárkémények füstje szálldos,
zúgnak most a gépek.
Szorgalmas, nagy munkássereg
dolgozik a népnek.*

*Kinn a mezőn a földműves
a földeket szántja,
hadd legyen a sok munkásnak
kenyere, kalácsa.*

³ Gál László akkori versei között számos olyan olvasható, amely tónusában, szellemében s rezsimhűségében méltó párja az olvasókönyvben közöltnek. Lásd GÁL 1949. Titórol szóló szövegeit.

*Egyik segít a másikon,
ilyen idő jár most...
Akkor jó csak, ha összetart
a falu és város.⁴*

Tanulságos lenne tovább csemegézni az ötven évvel ezelőtti kisiskolásoknak szánt jugoszláviai magyar olvasókönyvekben, s felidézni azokat az olvasmányokat, amelyekkel ma szembesül az ember, ahogy sorban előjönnek emlékezetéből. S könnyű lenne mai ismereteink fényében e szövegek fölött ítéletet mondani. Ámde ebben a dolgozatban nem erről van szó. Folklorista szemmel olvasva és lapozgatva ezeket az olvasókönyveket, elsősorban az érdekelt, hogy miféle népköltészet nyert ezekben az években bebocsátást a mozgalmi és lelkesítő olvasmányok mellett.

Nos, az általam lapozgatott olvasókönyvekben van ilyen is. Szerb és ukrán népmesék, szerb népdalok és részletek magyarul és néhány olyan szöveg, amely alatt a népmese, népdal, népi játék, népvetsike vagy népköltés szerepel. Az azonban nem, hogy ezek a magyar népköltészetből származnak, ezt csak gyanítani vagy valószínűsíteni lehet. Nyilván hosszas bogarászással ki is lehetne deríteni, hogy valóban a magyar népköltészetből származnak, s át-estek-e valamiféle csinosításon, aktualizáláson, változtatáson és rövidítésen. Ennek gyanúja nem csupán elméletileg merülhet fel, hanem valós is lehet, miként az alábbiakban bemutatandó példa bizonyítja.

A magyar tannyelvű jugoszláviai általános iskola (akkor elemi iskolának nevezték) harmadik osztálya számára szerkesztett olvasókönyvben olvasható az *Aki nem dolgozik, ne is egyék* című prózai szöveg⁵, az alatta lévő aláírás szerint szerb népmese. E szöveget olvasva azonnal ráismertem, különösen címére, amelynek nyelvi választékossága akkori önmagam számára szokatlan volt, ezért is ragadt meg emlékezetemben. Az olvasókönyvi szöveg így hangzik:

„Volt egyszer egy nagyon szép és nagyon lusta leány, aki sohasem dolgozott, csak a tükörben nézegette magát.

Mikor felnőtt, s elérkezett a férjhezmenés ideje, apja kikötötte, hogy annak, aki elveszi a leányát, három év alatt munkára kell őt szoktatnia. Múltak a napok, de kérő csak nem jelentkezett. Ekkor az apa elküldte fiait, hogy keressenek férjet testvérüknek.

Mentek a fiúk, s találtak is egy legényt, aki nyolc ökörral szántott. Ezt a legényt elvezették apjukhoz, s a legény megfogadta, hogy három év alatt megtanítja a leányt dolgozni.

⁴ Balázs Pál: Munkások és parasztok. In: SEJPES–BERKES (összeállította) 1955. 214.

72 ⁵ SEJPES–BERKES (összeállította) 1955. 17.

El is vitte a leányt haza. Odahaza édesanyja nem győzött csodálkozni a leány szépségén. Reggel a fiú elment munkára s az édesanyjának meghagyta, hogy a leányt ne ösztökélje munkára. Este mikor hazajött, s az édesanyja a vacsorát tálalta, megkérdezte: – Édesanyám, ki dolgozott ma? – Te és én, fiam – felelte az anya. – Aki dolgozott, az eszik is – felelte erre a legény. Nem tetszett ez a leálynak. Megharagudott és lefeküdt. Másnap ugyanígy történt. Harmadnap így szólt a leány anyósához: – Anyám, adj nekem valami munkát! – Este, mikor a legény hazajött, megint megkérdezte az édesanyját: – Ki dolgozott ma, anyám? – Hárman dolgoztunk ma fiam, Te, én meg a leány! – Aki dolgozott, az eszik is, mondta a legény és vacsorához ültek mind a hárman.

A leány lassan-lassan minden munkát megtanult. Három év múlva eljött az apja, s csodálkozva látta, hogy leánya milyen szorgalmasan dolgozik. – Hát te tudsz dolgozni is? – kérdezte mosolyogva leányától. – Tudok bizony! Tudod, apám, nálunk az a szokás járja, hogy aki nem dolgozik, az nem is eszik.”⁶

E „szerb népmesét” mai szemmel olvasva rögtön szembetűnik, hogy a munkára nevelés pedagógiai célkitűzéseinek jegyében került bele az olvasókönyvbe, s némi kárörvendés is megfogalmazódik benne: lám csak, lám, hogy járnak a munkakerülők és naplopók, ha nem hajlandók dolgozni! Van továbbá egy olyan érzésem is, tehetném hozzá némi magyartalan nyelvficammal, hogy emögött a szigorú munkára nevelés mögött azért ott munkál még a korban nem is olyan régi jelmondat emléke is, amely szerint: *Míg folyik az újjáépítés, nincs pihenés!* (E jelmondat szerb eredetiben átütőbb erejű: *Dok traje obnova, nema odmora!*) A szöveg azonban nagyon ismerősnek tűnt számomra, azzal, hogy mintha valami kimaradt volna belőle a magyarra fordítás során. Némi fejtörés után eszembe jutott, hogy e „szerb népmese” eredetijét korábban már olvastam, sőt magyarszláv kontaktológiai vonatkozásaival foglalkoztam is.⁷ Elő is került a szöveg Svetozar Bajić *Srpske narodne pripovetke iz Banata* című századelős füzetkájából, mely Újvidéken jelent meg 1905-ben. Idézem tehát az eredeti szerb szöveget, majd később szöveghű magyar fordítását:

„KO NE RADI TAJ NE JEDE

Bila u kralja Matije veoma lepa kći, ali tako lenja, da celoga svog veke nije nikad radila, niti je umela što raditi, već je po vas dan sedela pred ogedalom. Kad dođe vreme da se uda, njen otac razglasi na sve strane da hoće svoju kćer da uda, ali ko je uzme, mora je za tri godine naučiti svakome poslu. Prošlo

⁶ Lásd az előző jegyzet adatait.

⁷ BAJIĆ 1905. 7–9.

je posle toga dosta vremena, a kraljevu kćer niko nije ni zaiskao. Onda kralj pošalje svoje doglavnike na sve strane u svet, da traže muža za njegovu kćer. Oni se razidu kud koji, a jedni, idući, vide u putu nekog momka gde sam ore njivu na osam volova. Oni mu taki jave da mora ići s njima pred kralja. Ovaj se uplaši, ali šta će, kad mora. Kad dođe pred kralja, kaže mu kralj sve po redu šta je i kako je, a on obeća, da će devojkicu za tri godine naučiti da radi. Posle veselja, koje je trajalo čitavu nedelju dana, uzme momak kraljevu kćer i pođe svojoj kući, a kralj ge isprati daleko i na rastanku kaže mu, da se ne će videti na tri godine. Kad momak dođe svojoj kući, istrči mati njegova pred njega i začudi se lepoj devojci. Sutra dan uzme momak opet ralo i volove, pa ode u polje, a materi rekne, da ne goni devojkicu na posao. Kad u večer dođe momak iz polja, a mati iznese jelo da večeraju; onda sin reče materi: »Majko, ko je danas radio?« – »Ja i ti« odgovori mati. – »E ko je radio, taj valja i da jede«, reče momak. Kraljevoj kćeri to nije bilo po volji, pa se rasrdi i oda da spava. Drugo večer opet tako uradiše. Kad je bilo treći dan, a devojkica reče svekrvi: »Majko, daj mi da i ja što radim, da ne sedim badava.« Ova joj dade da cepka drva. U večer, kad sedne momak za večeru, opet zapita mater: »Majko, ko je danas radio?« – »Nas troje: ja i ti i kraljeva kći«, odgovori mati. A momak: »E, ko je radio, taj valja i da jede.« Pa sedoše i svi troje večerāše. Tako malo po malo nauči se kraljeva kći svakome poslu, i kad joj posle tri godine dođe otac u goste, pa vide, kako mu kći sa svekrvom rame uz rame radi, milo mu bi, pa reče kćeri: »Gle! a zar i ti znaš što raditi?« – »Znam bogme, reče ona, jer kod nas je tako: ko ne radi taj ne jede; nego, znaš šta, babo, ako misliš ručati, a ti deder rasepi koje drvo.« Kralj donesavši mnoge darove i poklone preda ih kćeri i zetu, pa ih onda sve troje odnese sobom u svoj dvor. Kralj je posle držao tog momka kao rođenog sina, pa mu još za života svog obećao kraljevstvo.”⁸

A magyar és a szerb nyelvben is járatos olvasó észrevehette, hogy a két szöveg hasonlít egymáshoz, de alapvető különbségek is megállapíthatók közöttük. S nemcsak az az eltérés, hogy egy olvasókönyvi magyar nyelvű változat szükségszerűen ad usum Delphini módon közvetítette a „szerb népmesét” a jugoszláviai magyar kisiskolások felé, hanem lényeges mozzanatok kimaradtak belőle. Ezeknek bemutatása és kommentálása azonban a későbbiekben kerül sorra, miután bemutattam Svetozar Bajić szövegének teljes magyar fordítását.

„Volt Mátyás királynak egy igen szép lánya, de olyan lusta volt, hogy egész életében sohasem dolgozott, s nem is értett semmihez, hanem egész álló nap a tükör előtt ült. Amikor elérkezett férjhezmenésének ideje, apja mindenfelé közzétette, hogy lányát férjhez akarja adni, de aki

el akarja venni, annak három év alatt minden munkára meg kell tanítania. Aztán elég sok idő eltelt, de a király lányát senki meg sem kérte. Ekkor a király szétküldte hű embereit a világba, hogy férjet keressenek lánya számára. Ezek el is indultak, ki erre, ki arra; egyikük útközben látott egy legényt, amint nyolc ökörrrel egyedül szántott. A küldöncök azt mondták neki, hogy velük kell mennie, mert a király hívhatja. A legény megszeppent, de mit tehetett, ha már mennie kellett. Amikor a király színe elé ért, az mindent elmondott neki, hogy mi a helyzet, mire a legény megígérte, hogy a lányt három esztendő leforgása alatt megtanítja dolgozni. Az egy hétig tartó ünnepség után a legény a király lányával együtt hazament, a király pedig messze elkísérte őket, s búcsúzáskor azt mondta neki, hogy három esztendeig nem fogják látni egymást. Amikor a legény hazaért, anyja eléje szaladt, s megcsodálta a szép lányt. Másnap a legény újra fogta az ekét, és az ökrökkel együtt elindult a mezőre, de anyjának azt mondta, hogy a lányt ne kényszerítse munkára. Amikor este hazaért, s anyja vacsorához terített, azt mondta anyjának: – Anyám, ma ki dolgozott? – Én és te – válaszolt anyja. – Nos, aki dolgozott, az megérdemli, hogy egyen is – mondta a legény. A király lányának ez nem tetszett, megharagudott, s lefeküdt aludni. Másnap este ugyanígy történt. A harmadik napon így szólt a lány anyósához: – Adj valami munkát, anyám, hogy ne üljek itt hiába. Erre anyósa azt mondta neki, hogy hasogasson egy kis fát. Este, amikor a legény leült vacsorázni, megint anyjához fordult: – Anyám, ma ki dolgozott? – Mi hárman: én, te és a király lánya – válaszolt anyja. – Nos, aki dolgozott, az megérdemli, hogy egyen is – válaszolta erre a legény. Erre mind a hárman leültek vacsorázni. Így aztán a király lánya lassan-lassan beletanult minden munkába, s amikor három év múltán apja vendégségbe jött hozzájuk, s látta, hogy lánya anyósával együtt válllvetve dolgozik, nagyon kedvére valónak találta, s így szólt lányához: – Lám csak, te tudsz dolgozni? – Tudok, istenemre, mert nálunk így van: aki nem dolgozik, az nem eszik – mondta a lány. – Hanem, tudod mit, apám, ha ebédelni akarsz, nosza hasogass egy kis fát. A sok ajándékot, amit magával hozott, a király átadta lányának és vejének, azután mindhármukat magával vitte királyi udvarába. Ezután a legényt saját fiának tekintette, s még élete során királyságot ígért neki.”⁹

Nos, ha most az olvasókönyvi zanza után az olvasó áttanulmányozta Bajic „szerb népmeséjének” eredeti (szerb) szövegét és pontos magyar fordítását, a komparáció alapján a következő észrevételek tehetők:

⁹ Saját fordítás. Előző változatát lásd: JUNG 2008. 62–63.

Először is rögtön a műfaji természetű megjegyzés: bár az olvasókönyvben az áll, hogy a szöveg szerb népmese, ez a meghatározás némi kívánnivalót hagy maga után. Igaz ugyan, hogy a szerb eredeti Bajić *Srpske narodne pripovetke iz Banata* című füzetkéjében jelent meg, egyáltalán nem biztos, hogy a benne található összesen tizenhét szöveg mindegyike népmesének tekinthető. Különösen az a kettő, amely Mátyás király (Hunyadi Mátyás) személyéhez kapcsolódik, s az a közölt szövegekben pontos megfogalmazást nyert. Ezek egyike a *Három tohonya* (Tri lenštine) című Mátyás-monda¹⁰, a másik pedig éppen az a szöveg, az *Aki nem dolgozik, ne is egyék* (Ko ne radi taj ne jede), amelynek zanzásított jugoszláviai magyar olvasókönyvi változatával itt foglalkozom. A magyar nyelvű olvasókönyvi változat szerb eredetije a 19. század utolsó harmadában Magyarországon (a Szeged környéki Újszentivánon) került feljegyzésre¹¹, azon a területen, ahol a 19. század végén több Mátyás-monda is megörökítést nyert (magyar nyelven) Kálmány Lajos munkálkodása eredményeként.¹² Az ma már aligha kérhető számon az olvasókönyv két összeállítóján, hogy nem foglalkoztak a folklorisztika műfaji rendszerének elméleti kérdéseivel, s ezért tévesen sorolták be a Bajić által közzétett 19. század végi bánsági szerb nyelvű Mátyás-mondát, azt a kérdést azonban nem lehet megkerülni, hogy a jugoszláviai magyar kisiskolások számára kiadott olvasókönyvben a „szerb népmeséből” milyen indokok alapján hagyták ki Mátyás királyt, s miért kellett elnépmesésíteni a szöveg elejét, ahol Mátyás lusta lányáról van szó.

Vagy inkább arról van szó, hogy a kor pártirányítású közhangulatában, amikor – mint e dolgozat elején látható volt – a Marsall még mindig habparipán robogott kivont karddal partizánserege élén, s aprította az ellenséget, az efféle királyok nem voltak kívánatosak, különösen, ha magyarok voltak? Ez mai ismereteink fényében elképzelhető, amikor a Kopár-szigeti (Goli otok) retorziókról egyre többet megtudhatunk. Az olvasókönyvi „szerb népmeséből” (voltaképpen igen jó szerb nyelvű Mátyás-mondából) valószínűleg azért nyert kiiktatást Mátyás király, mert az eredeti szöveget a cenzúra úgysem engedélyezte volna¹³, s az összeállítók nem kívántak a fejükkel játszani. S arról sem szabad megfeledkezni, hogy az időszak a magyar–jugoszláv kapcsolatok mélypontja volt, aminek megvoltak a maguk „népköltészeti” lecsapódásai is.

¹⁰ BAJIĆ 1905. 16–17. A szöveg elemzése: JUNG 1999.

¹¹ BAJIĆ 1905. 32.

¹² Ezek egy részét felsoroltam: JUNG 1999. és JUNG 2008.

¹³ Lásd Olajos Mihály „Kulturszemplénkről” című programadó dolgozatát: MÜJ 1952. 5–18.

*Gyilkos karikatúra
Rákosi-ról a jugoszláviai
magyar kiadványok
egyikében 1953-ban,
(NÉPNAPTÁR 1953)*

Ezt szemléltetendő, érdemes idézni azt a „modern népdalt” (savremena narodna pjesma), amely éppen a vizsgált jugoszláviai magyar olvasókönyv kiadásának esztendejében (1955) jelent meg, s Rákosi Mátyás „arcélét” fogalmazta meg a „folklor” eszközeivel:

OJ RAKOŠI

*Oj Rakoši, gdje si bio
Dok je Tito krvcu lio?*

*U Moskvi si hladovao
Dok je Tito ratovao!*

*Kukavico ovog rata,
Sad se praviš demokrata!*

*Ako s' opet boj razvijje,
Biće i tad k'o i prije:*

*Naš će Tito vođa biti,
A ti ćeš se opet kriti!*¹⁴

Az efféle klapanciák műfordításával alig érdemes az időt tölteni, az olvasó szórakoztatására azonban megkíséreltem valamiképpen magyarra áttenni, megőrizve a versformát és a rímképletet is:

HEJ, RÁKOSI

*Hej, Rákosi, te hol vótá'
Mikor Tito vérét ontá'?*

*Árnyék Moszkovába húzott,
Mikor Tito háborúzott!*

*Gyáva: mikor vívtál csatát,
Most játszod a demokratát!*

*Hogyha a harc újra lángol,
Megint úgy lesz, amint máskor:*

*Titónk vezér lesz majd újra,
Te meg maradsz ott elbújva!*

Ez az időszak volt egyébként a „felelgetős politikai költészet” időszaka is; sajnos azonban magyar „népdalt”, amelyben a „folklór” hozta volna létre a fenti Rákosi-ellenes szerb „népdal” magyar pandanját, nem ismerem. Annál jobban ráhajtottak a témára a kor magyar „irodalmának” vezérpoétái, akik hasonló vehemenciával szapulták a partizánok élén kivont karddal robogó Marsallt.¹⁵ Ebben élen járt a kor veretes vezérpoetesszája, Csohány Gabriella, akinek egyik később publikált klapanciájának részlete országos közröhejt váltott ki, ahogy így énekelt a peckesen menetelő katonákról:

¹⁴ ORAHOVAC (izbor) 1955. 252. Rákosit hasonló hangnemben emlegeti még egy „népdal” részlete:

*Oj, Rakoši, ti nam odgovori,
Gdje si bio kad se Tito bori?*

Ugyanott: 247. Ez a részlet például a szerb epikus népköltészet tíz szótagos (deseterac, szerbus manier) versformájában szapulja Rákosit, mintegy a „népdal” hitelességét aláhúzó. Magyar fordítása (a rím mellőzésével):

*Hej, Rákosi, válaszolj te nekünk,
Hol voltál te, mikor Tito harcolt?*

*Nézem, nézem, a legények menetét,
S számba veszem a legények elejét!*

A sajátos asszociációk kiváltására alkalmas verssorokat nyomtatásban magam sohasem láttam, hozzám is szájhagyomány útján jutottak el. Remélhetőleg egyszer valaki azt is megírja, hogy ne maradjon sem a verszet, sem pedig a hozzá kötődő történet a szájhagyomány szintjén.

Emlékezetes teljesítménye volt a „felelgetős politikai költészet” magyar-jugoszláv műfajában Csohány Gabriellának a partizánok élén kivont karddal vágató Marsallról írott versezete, melyet érdemes egészében idézni:

*Bemockoltad az Adria
kéken sugárzó bársonyát,
felégetted a Dalmát földön
a legédesebb fügefát;
amerre jársz, farkasok járnak,
pofájuk vérrel itatott,
amerre jársz, – sűrű sötét van,
elfordulnak a csillagok.*

*Az öregek szívében bánat,
reszketve fonnyad tört kezük,
a csecsemő kerek szeméből
az éhhalál rémsége süt. –
Ha csak mozdulsz, már sokasodnak
az árnyékok, a temetők,
s minden sír után szolgamódra
hajolsz meg Truman úr előtt.*

2.

*Hiába adtad hóhérekre
Görögben hősi fiait,
hiába tépnéd, taposnád szét
Sztálin szépséges szavait,
hiába gyüröd mély zsebedbe
Truman úr véres aranyát:
minden lépésed számontartják
a megcsalatott hős apák!*

*Idehallik, hogy Boszniában
már megszólaltak a hegyek,
a rohanó vizek tükrében
csillámlanak a fegyverek;
a bokrok közt, a sűrűségben
a partizándal fellobog:
paraszát szíjják gyönyörködve
öklömnyi piros csillagok!...*

*Azt hitted, elég börtönöd van?
Azt hitted, elég lakatod?
Hitted, a népek igazságát
a rácsok mögé dughatod?
Börtönözd be az Adriát is,
s az égen minden csillagot:
a víz kitör, a csillag szárnyal,
a nép felkél és eltapos!...*

*A nép felkél, és minden népek
ítélőszéke elítél:
mind ott leszünk, kik harcban állunk
a békéért, az életért!
– Hiába hazudsz, izzadsz, ágálsz!
Rajtad már semmi nem segít. –
Nézd! a népek karéjban állnak!
Nézzed a népek szemeit!¹⁶*

A magyar és jugoszláv költők „költői” pengeváltásában a jugoszláv oldalon természetesen jugoszláviai magyar költők is szerepet vállaltak. Addig is, míg egyszer nálunk is elkészíti valaki az itt érintett időszak politikainak és forradalminak nevezett költői förmedvényei válogatott antológiáját, s itt természetesen az időszak jugoszláviai magyar „költészetére” gondolok, Csohány Gabriella zöngeménye mellett érdemes elolvasni az akkor huszonhárom éves Ács Károly föltehetően ugyancsak pártrendelésre gyártott verselményét, hogy betekintést nyerjünk a jugoszláviai magyar oldal „költői teljesítményébe” is ezen a téren. Egyébként Csohány és Ács versezete is ugyanabban az esztendőben, 1951-ben jelent meg¹⁷, Ács szövege így hangzik:

¹⁶ Csohány Gabriella: Tito. In: L. SIMON (vál.) 2002. 348–349.

¹⁷ Csohány szövege a *Szabadság. Magyar írók antológiája, 1951* című kiadványban jelent meg először. Ács szövegének adatait lásd a következő jegyzetben.

*Mintha magamnak mondanám,
Magamtól oly messze került magamnak;
Torz hangok rángatják a szám,
Érzem visszahulló súlyát szavamnak.*

*Fáj bennem minden, mi magyar,
És mégis, hogy fáj, ez a büszkeségem,
Mert csak holtak kell ravatal,
S nem örök a szenny, hogyha él a szegény.*

*Miattad szégyellem magam,
Mert szolgál vagy, pedig szabad lehetnél;
És sajnálni is hasztalan,
Hisz, hogy szolgálhatsz, nem elégtelen bér*

*Számodra, sőt, hogy érdemed,
Csak némileg bár, megközelíthesse
Azt a végtelen úr-kegyet,
Hogy hű cseléd lehetsz, szemet meresztve,*

*Tajtékos szájjal ugatod
Kutyadühöd mindenre, ami elmegy,
És csak a gazdádnek mutatod
Farkcsóváló, nyálas, nyalós szerelmed.*

*Nehéz szavak, de fájdalom
Mondatja és mégse-mégse utálat;
Mert, hidd meg, nagyon fáj, fajom,
Hogy tág szívemben csak te vagy a bánat.*

*S elítéllek, de értelek:
Mi a szabadság, eddig sose láttad,
Más erők labdáztak veled,
S nem mérhetted le magad. A világnak*

*Szabad csücskéből üzenem:
Tedd meg, mit nagyjaid megtettek vággyal,
A szégyened, a szegyenem
Most büszkeségemmel, az igazsággal!¹⁸*

¹⁸ Ács Károly: Üzenet odaát. In: NÉPNAPTÁR 1951. 18–19. A verset a költő felvette első verskötetébe is, azzal, hogy a mottók egy részét elhagyta. Lásd: ÁCS 1953. 93–94.

*Felvonuló katonák és dolgozók
1957-ben. Ács József illusztrációja a
harmadik osztályos olvasókönyvben
(SEJPES–BERKES [összeállította]
1957)*

A mai olvasónak sokszor összeakad a bokája, ha értelmezni próbálja a fenti verses dolgozatot, különösen akkor, ha a költő sorait olvassa „a világnak szabad csücskéből”, ahonnan poétai üzenetét intézi odaát, ahonnan a fentebb idézett Csohány Gabriella pedig ideát üzent. Így üzengettek tehát magyarul a két ország harcos poétái, így „fújták fűzfa lantjukat”, mint azt Kormos István megállapította némelyek emlékezete szerint.¹⁹

Visszatérve újra a jugoszláviai magyar kisdíákok számára összeállított harmadik olvasókönyvre (1955), melynek néhány olvasmányával foglalkoztam, mindenképpen meg kell említeni egy költeményt, amelynek tartalmi jellemzői beilleszthetőnek látszanak a korszak (legalábbis lát-szólagos) traktoros, hórúkkhajrás és hurráoptimista közhangulatába. A kötetben olvasható Jankovics Ferenc *Sej! a mi lobogónkat...* című verse²⁰, közvetlen mellette pedig az olvasókönyvet illusztráló Ács József egész oldalas, plakáthangulatú illusztrációja, vicsorgó, kezükben puskát szorongató katonákkal és fejük felett a jugoszláv vörös csillagos trikolorót lobogtató menetelőkkel. Föltehetően azt sugallhatta ez a művészi kettős, hogy

¹⁹ Lásd Kákonyi Péter ismertetését: *Magyar Nemzet Magazin* 2002. június 1. 32.

²⁰ SEJPES–BERKES (összeállította) 1955. 136. A vers pontos szövege: L. SIMON (vál.) 2002. 77.

a jugoszláviai magyar költő (a „szavak mérnöke”) és a jugoszláviai magyar képzőművész (az „ecset mérnöke”) kongeniálisan „ábrázolja” a kisdíjakok számára a forradalmi jelen kettős vízióját.

A mai olvasó azonban, a rá jellemző szőrszálhasogatással, nem állhatja meg, hogy a forradalmi művészetnek efféle kiteljesedéséhez is néhány megjegyzést ne fűzzön.

A gond az, hogy *Jankovics Ferenc* nevezetű jugoszláviai magyar poéta akkor sem létezett. Élt viszont akkor Magyarországon egy költő, *Jankovich Ferenc* (1907–1971), aki 1945-ben írt egy költeményt *Sej, a mi lobogónkat...* címen, ami aztán később a népi kollégiumi mozgalom indulójává lett. Hogy miképpen vált 1955-ben szalonképessé egy élő magyarországi költő a jugoszláv forradalmat és újjáépítést a gyerekek fejébe sulykoló jugoszláviai magyar olvasókönyvben, azt nyilván csak az összeállítók tudták, bár, mint láthattuk, sem a költő nevét, sem pedig nevezetes versének címét nem voltak képesek helyesen leírni.

Van továbbá a fentiekben vizsgált harmadikos olvasókönyvnek még egy gyöngyszeme, mégpedig egy történelmi olvasmány, amelyet ugyancsak érdemes szemügyre venni, ha már némely szövegek eredete, sugallat vagy valós jelentése, „eszmei mondanivalója” kapcsán gondolkodik el a mai olvasó. A szöveg címe: *Meghalt a zászlóért.*

„Az 1456. esztendőben Mohamed hatvanezer emberrel s iszonyú ágyúkkal Belgrád alatt termett.

Nyolc nap, nyolc éjjel folyvást dörögtek a faltörő ágyúk Belgrád falai ellen. Július 21-én az alkonyat óráiban általános ostromra zúdítá seregeit Mohamed.

Egy tornyot Dugovics Titusz védett. Egyszerre egy óriás török zászlótartó ugrik fel a bástyára, s a nemzeti lobogót le akarja dobni, hogy a lófarkas zászlót tűzze ki helyébe.

Dugovics birokra kelt vele. Mikor azonban látta, hogy a török erősebb, hirtelen egész testével rávetette magát s átnyalábolva lerántotta magával a toronyból. A száz lábnyi mélységben mind a kettő agyonzúzódott. Inkább meghalt, de a nemzeti lobogót megvédte.”²¹

A szöveg alatt ez olvasható: „Jókai Mór után”.

A művelt mai olvasó azonnal ráismer annak a leírásnak elemeire, amelyben Antonio Bonfini, Mátyás király (már megint itt kísért a fön-
tebbiekben egyszer már emlegetett magyar uralkodó!) udvari humanistája elregéli a nándorfehérvári nevezetes magyar diadal egyik névtelen magyar katonájának önfeláldozó hőstettét. (A hős neve csak jóval később „derült

²¹ SEJPES–BERKES (összeállította) 1955. 123.

ki”, mindezt egy korábbi dolgozatomban már elmondtam.²²⁾ Bonfiniból és a „nemzeti hős” nevesítésének későbbi irodalmából kiindulva mondhatta el tehát a gigantikus terjedelmű életművet létrehozó Jókai Mór azt a történetet, amiből kiindulva olvasókönyvünk összeállítói a bemutatott nyúl-farknyi zanzát alkották. De vajon a zanzásítás átmentette-e a bemutatott szövegbe ugyanazt a szellemiséget is, ami Jókai szövegébe került?

Hogy ugyanis mit tartalmazott Jókai kiindulásul felhasznált alkotása, azt csak sejteni lehetett, megnevezni vagy megtalálni annál nehezebb. Mintha az ember gombostűt keresett volna a szénakazalban. Szíves segítséggel azonban előkerült az a szövegrészlet, ahonnan kiindulva olvasókönyvünk munkatársa az idézett zanzát megalkotta. A szöveget kézbe véve már első olvasásra felismerhetőek voltak azok a mondatok vagy félmondatok, amelyek átkerültek az olvasókönyvbe. Ma már tudható, hogy a *Meghalt a zászlóért* olvasókönyvi szöveg alapszövege Jókai Mór *Nándorfehérvár* című fragmentuma volt, amely *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című műben jelent meg.²³ Mi sem természetesebb, mint hogy az olvasókönyvi zanzát egybevettem Jókai alapszövegével, hogy lássam: vajon „Noviszádon” 1955-ben Jókai szellemisége is csorbítatlan maradt-e az adaptáció során? A komparáció számos tanulság levonására adott alkalmat, s ezeket az alábbiakban ismertetem.

Kiindulásul érdemes megjegyezni, hogy Jókai szövege az általam kézbe vett kiadásban hét nyomtatott oldalt tesz ki, mivel azonban második javított és bővített kiadásról van szó, nyilvánvaló, hogy az első kiadás ennél rövidebb volt. Jókai szövege a *Nándorfehérvár* (Nándor-Fejérvár) címet viseli, ennek a történelmi magyar városnévnek azonban a vizsgált olvasókönyvi változatban nyoma sincsen. Az olvasókönyvi zanza átdolgozója olyan címet biggyesztett a szöveg fölé, amelynek semmi köze nincs Jókai eredetijéhez. (Ehhez a kérdéshez még visszatérek.) Az igaz, hogy Jókai a maga írásában több ízben használja a Belgrád városnevet is, ám az írás címe (a Nándorfehérvár) és az olvasókönyvben szinte szó szerint átvett mondatokban a jeles magyar prózaíró a város középkori magyar nevét vagy annak rövidített változatát használja. Lássuk tehát most az olvasókönyvi változat mondatait, s mellette Jókai eredeti részleteit.

„Az 1456. esztendőben Mohamed hatvanezer emberrel s iszonyú ágyúkkal Belgrád alatt termett.” Jókai írásának legelején van egy mondat, amely alapjául szolgálhatott az előbb idézettnek: „Midőn százhatvanezer

²² Lásd a *Híd* 2012. novemberi számában.

²³ JÓKAI 1860. 212. Az általam kézbe vett reprint kiadás (Budapest, 1994) paginátlan, a szöveget azonban meg lehet benne találni.

emberrel s iszonyú ágyúival Nándorfehérvár alatt megjelent, a magyarokon kívül a fenyegetett népek egyike sem küldé ellene [Mohammed ellen – J. K.] ígért seregeit.” Felmerül a kérdés, hogy az olvasókönyvi zanzásító miért csökkentette le a Jókai által adott török sereglétszámot százezer fővel, s miért nem szolt egy szót sem arról, hogy miféle nációhoz tartoztak a várvédők. Mint látható, már az első mondatban ott munkál a szándékos magyartalanítás. Lássuk olvasókönyvünk vizsgált történelmi olvasmányának következő szegmentumát:

„Nyolc nap, nyolc éjjel folyvást dörögtek a faltörő ágyúk Belgrád falai ellen.” Ez szinte azonos Jókai szövegével: „Nyolc nap, nyolc éjjel folyvást dörögtek a faltörő ágyúk Nándor falai ellen, s a külső bástyákat nagyrészt romokba dönték.” De csak szinte: a magyar városnév ismét útban volt a zanzásítónak, s ezért ismét a jól bevált (s kellő szélárnyékot biztosító) szláv névalak magyar írásmódjához tért vissza. A következő mondat alapjában véve azonos Jókai szövegével, azzal, hogy az író a török szultán nevét Mohammednek írta: „Július 21-én az alkonyat óráiban általános ostromra zúdítá seregeit Mohamed.” Az átvétel annyira hű, hogy a Jókai által használt régies igeidő is bekerült olvasókönyvünkbe. Ezután lássuk a következő szegmentumot, amelyben a történelmi eseményt magyartalanító szándék újra teljes, forradalmi lendületében bontakozik ki:

„Egy tornyot Dugovics Titusz védett. Egyszerre egy óriás török zászlótartó ugrik fel a bástyára, s a nemzeti lobogót le akarja dobni, hogy a lófarkas zászlót tüzze ki helyébe.” E két mondat zanzásítása céljából a tankönyvi szöveg gyártója Jókai két mondatát vette alapul, s azokat gyúrta egygé. Az elsőben Jókai Dugovics Titusz nevét emlegeti, s ezt írja róla: „...kinek emlékét megtartotta az utókor annak tanúbizonyságára, hogy vannak pillanatok, mikben az ember saját életét tétovázás nélkül veti oda.” Másik mondatát egészében kell idézni, hogy láthatóvá váljék a magyar vonatkozások eltüntetésének teljes gyarlóságban megnyilatkozó tankönyvi szándéka: „Egy tornyot védett a magyar hős, melyet túlnyomó török had ostromla. Egy pillanatban óriási török zászlóvivő ugrik fel a bástyára s diadaljelül fel akarja tűzni a kezében emelt félholdat.”

A tankönyvi szöveg utolsó bekezdése így hangzik: „Dugovics birokra kelt vele. Mikor azonban látta, hogy a török erősebb, hirtelen egész testével rávetette magát s átnyalábolva lerántotta magával a toronyból. A száz lábnyi mélységben mind a kettő agyonzúzódott. Inkább meghalt, de a nemzeti lobogót megvédte.” Jókai ezt írta: „Dugovics kifaradt erejével nem bírta a törököt leküzdeni, hirtelen egész testével ráveti magát, s átnyalábolva magával együtt lerántja a toronyból. A százlábnyi mélységbe mindkettő agyonzúzva jutott le.”

Szembetűnő, hogy a tankönyvi zanza több ízben is nemzeti lobogót emleget, anélkül, hogy közölné, miféle nemzeti lobogóról is van szó. Tekintettel arra, hogy a tankönyvi szöveg egyetlen alkalommal sem írja le a magyar szót, sem az ostromlott vár hovatartozása, sem a várvédő katonaság, sem pedig az önfeláldozó Dugovics Titusz vonatkozásában, nyilván arra kellett gondolnia a jugoszláviai magyar kisdíáknak, hogy szerb várról, szerb hősről és szerb nemzeti zászlóról van szó. Felmerül az a kérdés is, hogy ha Jókainál nincs említés semmiféle nemzeti zászlóról, csupán lófarok félholdról, amelyet a török zászlóvivő akart a toronyra kitűzni, akkor a tankönyvi változat gyártója honnan vette a nemzeti zászló motívumát, s miféle zászlóra gondolhatott titokban? Úgy vélem, hogy ez a kérdés könnyen megválaszolható: nyilván ismerte Wagner Sándor *Dugovics Titusz* című festményét, amelyen a nándorfehérvári „önfeláldozó magyar hős” a kor szellemének megfelelő teátrális mozdulattal int búcsút a háta mögött lobogó magyar nemzeti zászlónak, mielőtt a törököt magával rántva a mélybe vetné magát.²⁴ A festményen a háttérben még egy magyar trikolor látható. (Az egészen más kérdés, hogy 1456-ban még nem így nézett ki a magyar nemzeti zászló.)

További kérdés is megfogalmazható a mondottak alapján: ha a tankönyvi zanza gyártója ismerte Jókai szövegét²⁵ (annak nyomán állította össze a történelmi olvasmányt), továbbá látta Wagner Sándor festményét (onnan vette a nemzeti zászló motívumát, amely Jókainál nem fordul elő), akkor tudta, hogy magyar várról, magyar nemzeti hősről, magyar nemzeti zászlóról van szó. S ha mindebből semmi sem került bele a jugoszláviai magyar kisdíások számára megszüvegezett változatba, akkor annak nagyon nyomós oka kellett lennie. S hogy az mi lehetett, azt a mai olvasó csak találgathatja.

Magam úgy vélem, hogy az okot a feltétlen rezsimhűségben vagy a mélységes megfélemlítettségben kell keresni. Ez a két kategória egyébként természetesen beszüremlett a kor jugoszláviai magyar költészetébe is; döntse el az olvasó maga, hogy melyikről van szó. Egyik költőnk például a *Verhetetlen Március* című zöngeményében²⁶ arról dalol, hogy „a Népek Negyvennyolcas Tavaszán” a gond és a verejték népe „győzött a dözsölő henyék hadán”, s azóta lobog a „Szabadság-zászló”. S hogy ennek köze van

²⁴ Wagner festményének reprodukciója látható Dugovicsról írott dolgozatomban: *Híd, 2012. novemberi szám.*

²⁵ Az sem elképzelhetetlen, hogy az összeállítók egy régi magyar olvasókönyvből vették át a Dugovicsról szóló szöveget, s azt alakították át a korfüggő követelményeknek megfelelően. Ez azonban ebben a pillanatban nem bizonyítható.

²⁶ LATÁK 1952. 53–54.

a magyarokhoz is, azt csak a föntiekben már említett, partizánok élén ki-
vont karddal vágató Marsall nevének leírásával lehetett hitelesíteni. Ami-
kor az említett „Szabadság-zászló” további lobogatóiról van szó, a költő
az alábbiakat írja:

*Ha egyik nép kezéből kiverte
A zsarnokság dühödt ereje,
Másik nép ragadta föl szlajon,
S lengetik és rohamoznak vele.*

*Akkor Kossuth és Petőfi lengette,
Ma hős Tito emeli magasra,
És görög és kínai és maláj
Zúdul vele nagy-nagy diadalra.²⁷*

Úgy látszik, a forradalmi lendület a verseskötet nyomdai szedőjét és
korrektorát is oly mértékben áthatotta, hogy az idézett első strófában a
(feltehetően) *szilajon* szó helyett *szlajon*-t szedett, s ezt a korrektor is így
hagyta.

Az előbbieken idézett jugoszláviai magyar költő a múlt század negy-
venes éveinek végén és ötvenes éveinek elején szakmányban gyártotta a
forradalmi jelen eseményeit megéneklő versezeteit²⁸, s ezeknek keretében
például egy olyant is, amelyiknek címe: *Vajdasági új magyar tanítókhoz*.²⁹
Tehát azoknak az új tanítóknak szánta zöngeményét a költő, akik többek
között a dolgozatomban faggatóra fogott harmadikos olvasókönyv alap-
ján (is) oktatták a jugoszláviai magyar kisdíjakokat, köztük engem is. S
hogy ennek az oktató tevékenységnek miféle módozatait képzelte el a köl-
tő (minden bizonnyal a forradalmi kívánalmaknak megfelelően), annak
szemléltetésére elég néhány strófát idézni:

*Romboló kis vademberhad
Szelidül szavatoktól,
Hogy építeni vágyjanak,
És ne rontani dachból.
Ti fésülitek idegét,
S érzését cseréletek.*

²⁷ Ugyanott: 54.

²⁸ Lásd LATÁK 1952. szövegeit.

²⁹ Ugyanott: 57–58.

*Töletek függ, mily értéke
Lesz később kinek-kinek.*

*Hogy daloló mesterember,
Vagy kemény nagy katona,
Harcos tudós, lázas művész,
S kinek nem kell babona:
Pártember, népi vezető,
Vagy föld erős parasztja
Lesz-e kicsi diákjából,
Tanítótól függ sora.³⁰*

Tehát a forradalmi költő pártirányított látomásának megfelelően jugoszláviai magyar daloló mesterembereket, harcos tudósokat, lázas művészeket, továbbá babonákat visszautasító pártembereket, népi vezetőket s erős parasztokat kellett nevelniük a kis vademberhadból a vajdasági új magyar tanítóknak. S ezeknek az új magyar tanítóknak szállították a megfelelő olvasmányokat az olvasókönyvek is.

A szemügyre vett harmadikos olvasókönyv néhány szövege és versezete jól szemlélteti, hogy miféle eljárás mód preferálásával. A kisebbségi magyar kisiskolások olvasmányaiból módszeresen kiirtották a magyar vonatkozásokat, a magyar történelemre való utalásokat, s mindenütt, ha kellett, ha nem, a partizánok élén kivont karddal vágtató Marsall volt jelen. S ehhez kellő bázist jelentett a számos bértollnokot, jelentéktelen, klapanciagyártó fűzfapoétát tömörítő jugoszláviai magyar költősereglet, amelynek magyarországi megfelelőjéről írta (vagy mondta) állítólag Kormos István meg nem nevezhető helyen, hogy a tárgyalt kor pártos poétái harcosan „megfújták fűzfa lantjukat”.³¹ (Micsoda találó és zseniális agyrém!)

Ha a mai olvasó azon gondolkodik, hogy az ebben a dolgozatban érintett időszak olvasókönyvi szövegeinek és jugoszláviai magyar irodalmának szemléletét, hangvételét miféle magatartás-formáló, irányadó gondolatok vezérelték, legalábbis az időszak jugoszláviai magyar kulturális közéletében, érdemes idézni egy részletet abból a bevezető dolgozattól, amely az 1952-ben megtartott kirakatredevezvény, a Magyar Ünnepi Játékok kísérő kiadványában jelent meg.³²

³⁰ Ugyanott: 58.

³¹ Lásd a 19. jegyzet adatait.

³² Adatai a 13. jegyzetben.

A rendezvényt 1952 júniusában tartották Palicson, melynek keretében jugoszláviai magyar népitáncosok, népdalénekesek, színjátszó csoportok léptek fel, de tartottak tanácskozást az itteni magyar irodalomról, képzőművészetről, néprajzkutatásról is. A rendezvény keretében könyv- és sajtókiállítás is volt, de kiállították műveiket a képzőművészek is. Az egész rendezvény menetéről és részleteiről Olajos Mihály (1920–1992), akkor a Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat igazgatója, korábban a *Híd* főszerkesztője, egyébként az akkori jugoszláviai magyarság egyik meghatározó társadalmi-politikai személyisége jóval később megjelent emlékező írásában³³ számolt be.

A rendezvény alkalmából tanulmánykötetnek beillő kiadvány jelent meg³⁴ – mai szemmel nézve – hatalmas példányszámban³⁵, melyben az akkori jugoszláviai magyar kultúra képviselői: írók, szerkesztők, egyéb „kulturmunkások” adtak beszámolót a palicsi „kulturszemle” kapcsán irodalmunkról, könyvkiadásunkról, színházi életünkről, képzőművészetünkről stb. Az előbbieken említett emlékező írásában Olajos Mihály felsorolja a kötet szerzőit, érdekes módon önmagát azonban nem említi, bár ő írta a kötet bevezetőjét az egész „kulturszemléről”, mintegy leütve az elvárt magatartás alaphangját az egész akkori jugoszláviai magyar kulturális élet számára. (A kötetből – nyilván a sebtében végzett szerkesztés miatt – a tartalomjegyzék kifelejtődött.) Az idézendő szövegészletben olvashatók azok a szempontok, amelyek a kor olvasókönyveinek szerkesztőit (is) vezérelhették munkájuk közben, s ezekhez tartották magukat (nyilván) a jugoszláviai magyar írók is alkotás közben.

„Hazánk minden népe, így a magyar is egyaránt érdekelt abban, hogy felépítsük a szocializmust, azaz: megteremtsük a szocialista nehézipart, mint az anyagi jólét alapját, kiteljesüljön a szocialista demokrácia és meg is védjük mindezt az országunkra acsarkodó ellenségektől. Minden népünk létéről, vagy nemlétéről van szó amikor hazánk függetlenségét, országhatáraink sértetlenségét védelmezzük, akár a nagyorosz imperializmus agresszív nyomásával szemben, akár a budapesti tájékoztató irodás urak aljas támadásait visszaverve, vagy az olaszországi fasiszták és kominformisták rohamai ellen. Ez a mi népeink összefogásának szilárd anyagi és politikai alapja. A kulturmanifesztáció pedig fölépítménybeli vetülete, függvénye annak, ami az alapokban rejlik. Népeink anyagi és politikai egyenrangúsága és érdekazonossága nélkül pedig akármekkora fesztivál csak üres

³³ OLAJOS 1992.

³⁴ MŰJ 1952.

³⁵ A könyv példányszámáról szóló adatok egymásnak ellentmondanak: Olajos tízezer példányszámot említ, a könyvben pedig a húszezres példányszám szerepel.

bolt amolyan gyöngyösbokrétás kirakata lenne, máz a valóság elfedésére, mézesmadzag a tömegek félrevezetésére.

Tévétra vezet tehát minden olyan irányzat, amely az egyenrangúság, a jugoszláviai népek, így a magyarság szabadságának fősúlyát a külszínre helyezi, a kulturszemlékben csak a pompát látja. A pompakultusz hordozói szükségszerűen odajutnak, hogy még ellenséges dísztollaknak is helyt adnak a külszín növelésére (szentistváni címer a néptáncosok mellén, stb.) a kugli-babákat is magyarokká nyilvánítják, »magyarul« sakkoznak, dominóznak, a billiárdgolyókat »magyarul« bökdösik. Hivalkodó magyarkodás ez, melldöngető álnemzetieskedés, amibe jódag magyar gőg is belevegyül. Ez a szellem, a nyelvi különbségek tárgyi adottsága alapján magyar elzárkózást, begubódzó magyar köldöknézést hirdet. A magyar iskolákban, kulturegyesületekben, színjátszóegyütteseinkben, néptánc-csoportjainkban, dalárdáinkban, magyar sajtónkban, könyvkiadásunkban, irodalmunkban nem a nemzeti szabadság tényét látja – figyelembe se veszi az egyenrangúság főtartalmát: az egyenjogú részesedést a javak elosztásában és hatalomgyakorlásban. Szerinte nem ez kell az egyenrangúsághoz, hanem: »mély nemzeti élet«, piros-fehér-zöld zászló, teljes magyar szellemi autorchia, magyar futballcsapat, holnap talán külön magyar homokpart és fürdővíz a strandokon. Magyar sovinizmus ez, a magyar reakció eszköze, amelynek történelmi sarkkövét a magyar szupremáció (magyar felsőbbrendűség) képezi, forradalmi harcunk mostani szakaszán pedig a Rákosi-feltámasztotta revizionizmus, a kominformista szentistváni internacionalizmus ötödik hadosztályos tartozéka, amely ellenforradalmi ténykedésével a Vajdaság népeinek összefogását akarná megbontani. Mert hisz régen bevált történelmi tanulság az, hogy bármelyik népcsoport melldöngető nemzetieskedése a többi ittélő népek felé legtöbbször ellenséges szándékú szembefordulást jelentett. Számoljuk föl tehát a magyar nemzeti különcködést, gyomláljuk ki a magyar pökhendiséget, mert a külszínhajszolás, a felvágós magyarkodás nem a magyarság iránti bizalmat fokozza a vele együttélő népekben, hanem elhidegíti azokat, a reakció kezében pedig vörös posztóvá válik a magyarsággal szembeni bizalmatlanság szítására.»³⁶

Olajos tehát 1952-ben megfogalmazta a magatartás- és viselkedéskódexet a jugoszláviai magyarok számára, s nyilvánvalóan ahhoz igazodtak a költők, tankönyvszerkesztők, akkori közismert kifejezéssel: a „kulturmunkások”. Aki nem így cselekedett, az nyilván magára vethetett. Hogy mindenki számára világos volt-e az Olajos-féle szövegben használt terminológia, azt csak feltételezni lehet. Mindenesetre a dolgozatom előb-

bi részeiben vizsgált jugoszláviai magyar olvasókönyvek gyártói és szerkesztői a biztonság kedvéért túl is teljesítették az elvárt magatartás kritériumait, nyilván ezért irtottak ki a vizsgált részletekből mindent, ami magyar vonatkozású, kapcsolatban van a magyar történelemmel, s egyáltalán magát a *magyar* szót is.

Végül megjegyzem, hogy érdemes és tanulságos lenne vizsgálat alá vonni az érintett kor mind a nyolc általános iskolai osztályának olvasókönyveit, hogy azokban a fentebbiekben bemutatott hamisítások, manipulációk vagy egyértelmű forradalmi sugallatok miként jelennek meg.

Irodalom

ÁCS Károly

1953 *Kéz a kilincsen*. Versek. Újvidék

BAJIĆ, Svetozar

1905 *Srpske narodne pripovetke iz Banata*. Novi Sad

GÁL László

1949 *Ötvenhét vers*. Novi Sad

JÓKAI Mór

1860 *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. Pest (Reprint: Budapest, 1994)

JUNG Károly

1999 A Mátyás király lustái (AaTh 1950) szerb változata. *Híd* 63(1999) No 12. 971–983.

2008 Mátyás király lusta lányát megtanítják dolgozni. *Híd* 72(2008) No 4. 62–69.

LATÁK István

1952 *Nyugtalan álmok*. Költemények. Újvidék

MÜJ

1952 *Magyar Ünnepi Játékok Palics 1952*. Noviszád

NÉPNAPTÁR

1948 *Népnaptár, 1948*. Szubotica

1951 *A Magyar Szó Népnaptára, 1951*. Noviszád

1953 *A Magyar Szó Népnaptára, 1953*. Noviszád

OLAJOS Mihály

1992 *Dokumentum. Magyar Ünnepi Játékok Palics, 1952. június 26–29*. *Híd* 56(1992) No 6. 505–509.

ORAHOVAC, Sait (izbor)

1955 *Savremene narodne pjesme*. Sarajevo

SEJPES Ferenc

1957 *Olvasókönyv a nyolcosztályos iskolák második osztálya számára.*
Noviszád

SEJPES Ferenc–BERKES László (összeállította)

1955 *Harmadik olvasókönyv a nyolcosztályos (elemi) iskola harmadik osztálya számára.* Noviszád

L. SIMON László (válogatta)

2002 *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956.* Budapest

Az irodalmi író rövid történetei

Barlog Károly: *Maxim*. Forum-JAK-prae.hu, Újvidék-Budapest, 2012

Barlog Károlynak a Híd Könyvtárban megjelent, alcíme szerint „rövid-prózákat” tartalmazó könyve az újvidéki Forum Könyvkiadó, a budapesti JAK és a szintén budapesti prae.hu kiadása, és Szálinger Balázs volt a recenzense. Kiadók gyümölcsöző együttműködésének terméke tehát a könyv, a fiatal író első könyve, mégpedig minden szempontból ígéretes első könyv, és ezt nemcsak az elsőkönyveseknek kijáró megbecsülésből mondom, hanem meggyőződésből, a *Maxim* címet viselő kötet ugyanis meggyőzött Barlog Károly tehetsége, leginkább pedig irodalmi tájékozottsága felől, ami egyáltalán nem mellékes körülmény, hiszen egyfelől betekintést nyújt az író irodalmi érdeklődésének területére, másfelől pedig elárulja, hogy mit olvas a fiatal író, ezzel együtt, hogy kiket követ akár a szövegek megformálása, akár nyelvi elrendezésük dolgában. Szót kell ejteni az író választott műfajáról is, mert ő maga fontosnak tartotta könyve alcímében feltüntetni. A „rövidpróza” egyre gyakrabban előforduló műfajnév, valójában a rövidebb irodalmi műfajok nevében, a novellának, a tárcának, a tárcanovellának s a néprajzból ismert műfajváltozatoknak a megkeverése, afféle köztes műfaj tehát, amelynek valójában csak a rövidege vonja meg a határát, de ez sem mindig, hiszen vannak, és Barlog Károly könyvében is vannak hosszabbra, mondjuk egy-egy novella hosszúságával mérhető írások, sőt az is mondható, hogy éppen ezek a terjedelmesebb, de semmiképpen sem terjedelmes, nem is terjengős írások uralják a kötetet, bennük csapódott le a szerző irodalmi tájékozottsága, bennük ért be a nyelvvel való bánásmódja, ezzel együtt az író formálási gyakorlata, az, ahogyan élményeinek és tapasztalatainak formát kölcsönöz, s ebben – ismét irodalmi tájékozottságának köszönhetően – az a teóriából jól ismert meghagyás tükröződik, miszerint a megformált tartalom az igazi közlés-

forma. Barlog Károly nem hivalkodva, nem tüntetően, s nem is követve újabb formálási módozatokat, formálja meg szövegeinek tartalmát, majdnem láthatatlanul, majdnem ösztönösen, ami végső soron nem más, mint éppen a tehetség bizonyítéka. Barlog Károly első könyve tehát nemcsak ígéretes, hanem ezen túlmenően erős irodalmi relevanciával rendelkezik, s afelől sem hagy kétséget, hogy ő magát és irodalmát hová sorolja. A Végel Lászlónak ajánlott *Egy mondat Újvidékről* című hosszabb próza, amit joggal lehet elbeszélésnek venni, egyik terjedelmesebb mondatába beékelte nyilatkozat szől erről beszédesen, mégpedig így: „a vajdasági magyar irodalom!, ezt tekintem sajátomnak, és képtelen vagyok kompromisszumokat kötni”. Legtöbbször Végel László tűnik fel Barlog Károly elbeszéléseiben, olvasható is egy idézet a Makróból, meg aztán az Újvidék-kép is Végelt idézi, ahogyan a nevezetes telepi Virág utca 3-ból Tolnai Ottó arcéle rajzolódik ki, meg ahogyan a kötet egyik ciklusának címe Domonkos-idézet, vagy éppen a pipázó író mintája Fehér Kálmán lehet, akinek emlegetése azért is fontos, mert ugyanabból a faluból származnak, akár szomszédok is lehetnének. S azt is meg kell jegyezni, hogy a közhelyig koptatott szólás, miszerint a mi irodalmunknak van, illetve mára már csak volt tengere, a Kovács Istenke sorozat egyik írásában nyer alakot ily módon: „Kovács Istenke most arra gondol, hogy még sohasem látta élőben a Tengert, s akár egy régen elveszített vagy sosem volt végtag helye, viszket neki ez a hiány, ez a tengertelenség. Félre ne értsd, kedves Olvasó, nem a hatalmas víztömeg látványa hiányzik Kovács Istenkének, sokkal inkább azt a különbséget szeretné teresülve látni, ami a vajdasági magyar írókat mássá teszi az anyaországi magyar íróhoz képest.” Nemcsak a szólást enyhén ironizáló megfogalmazás miatt érdemes odafigyelni ezekre a mondatokra, hanem azért is, mert nagybetűvel írja a tengert, nevet formál a szóból tehát, s ezáltal hangsúlyozza jelképes jelentését a vajdasági magyar irodalom kontextusában, ezenkívül pedig a mindentudó elbeszélő példájára meg is szólítja az olvasót, ismét csak nagybetűvel írva a szót, ami azt jelenti, hogy Barlog Károly nem idegenkedik a lejáratottnak hirdetett mindentudó elbeszélői nézőpont alkalmazásától, sőt kitüntetetten alkalmazza, igaz, hogy közben ironizáló hangsúlyait sem rejti el, ugyanakkor az illetően ironizálás ismét csak a fiatal író irodalmi tájékozottságának bizonyítéka, aminthogy az is, hogy kötetének élén a kötet címében szereplő Maxim alakja elevenedik meg három írásban is, azé a félig novellahősnek mondható alaké, aki szinte kézen fogva vezeti a szerzőt az irodalom világában, nemegyszer maga fogalmazza meg azt, amit a szerző az irodalomról, főként a prózáról, de nem utolsósorban a költészetéről gondol. Például ezt: „Mind den gondolat prózaként lebeg a magzatvízben, aztán jön a metrum, és

egyéb stiláris eszközök, és rátelepszene a gondolatokra – hát így lesz a vers. Az ősgondolat mindig próza.” Ezt Maxim mondja, de a szerző helyett mondja, mert Maxim, akiről a szerző maga írja, hogy csak félig novellahős, akár az író másik énjének is mondható, nemcsak kísérője tehát, hanem az is, aki helyette beszél. Nem újdonság azt mondani, hogy az ősgondolat mindig próza, sokan mondták már, más szavakkal és másféle szövegkörnyezetben, itt mégis újdonságnak hat, legalábbis annyiban, hogy ezáltal is bizonyossá válik, Barlog Károly alapvetően irodalmi író, ha ezen a szón egyfelől azt értjük, hogy jól tájékozódik az irodalom világában, másfelől pedig azt, hogy az írásaiban elgondolkodik magáról az írásról, ezzel együtt az irodalom mibenlétéről is. Beszél arról, hogy az író miként bajlódik a mondattal, kurtítja és hosszabbítja, töröl és betold, hozzáad és elvesz, ugyanezt teszi a szöveggel is, azzal is ilyenféleképpen bajlódik, szöszmötöl vele, mert ez a dolga, amiből joggal lehet arra következtetni, hogy Barlog Károly szerint a téma az utcán van, mondja is ezt egy helyen, ám a szöveg a papíron, mert a papíron nyer alakot, ott szerzi meg végső formáját, holott nem is nagyon lehet beszélni végső formáról, hiszen ahogyan a már szóba hozott *Egy mondat Újvidékről* című elbeszélés végén olvasható, egy Konrád Györgytől származó idézet után, azt mondja Barlog, hogy „lassan, centinként, szinte észrevétlenül távolodtam el Csókától, mígnem azon kaptam magam, hogy Újvidéken mondom: itthon vagyok; éppen ezért tudom, egy történet véget érhet, de az elvarratlan szalakat azután is ott fújdogálja a szél, egyikbe-másikba olykor beleakadunk, egy óvatlan mozdulattal visszafejtjük, majd számolgatjuk a szemeket, nézzük, mi hova való – a történet, mint mondtam, véget ér tehát, de a történettel való babrálás (az ember természetéből kifolyólag) soha...” Három ponttal ér véget a mondat, nem is érhetne másként véget, hiszen ha a történettel való babrálás sohasem ér véget, akkor az erről szóló mondat sem érhet egyszerű ponttal véget. Folytatása következik a bajlódásban, a szöszmötölésben, a babrálásban. Ismét az irodalmi író gyakorlatára megy ki ez a megfigyelés, a történetet mondó szövegen való soha egészen be nem fejezhető munka megnevezésére. Még valamiről árulkodik a fenti idézet. Arról, hogy Barlog Károlynak az első személyben megszólaló elbeszélője sok esetben azonos magával az íróval, a nyelv által teremtett hőse az elbeszélésnek az elbeszélő, de hogy köze van magához az íróhoz, az sem tagadható, legalábbis nem minden esetben tagadható. Azt mondom ezzel, hogy Barlog Károly szövegeiben sok minden megtudható Barlog Károlyról, megtudható, hogy csókai származású, hogy Újvidéken élt egy ideig, majd elbúcsúzva a várostól Budapestre költözött, s ezt az életutat pontosan követi a *Maxim* című kötet felépítése, ahol a könyv elején a nagyszülőkről

szóló szövegek olvashatók, a nagymama halála, a nagyapa zsörtölődései, az apa háborús élményei, minthogy beütött a háború és megjött hozzájuk a behívó, olyan valaki hozta, aki még sohasem járt az ő utcájukban, s aztán az apa idézőjelbe tett megfogalmazása a Baranyába vezető és onnan visszavezető háborús utazásokról, amiből a múlt század kilencvenes éveinek történetei jönnek elő, de szó esik itt a nyugalmazott földrajztanár költőről, akit egyik gyerekverse miatt börtönbe vetnek, majd tovább folytatja rímfaragó mesterségét, közben ellopja a nagyapa egyik gondolatát, ami miatt a nagyapa neheztel rá, a háta közepére sem kívánja. A nagyapa tűzleső ember a magtár tetején, és innen látja be a falut, s mindent rendben talál, ahogy az Úristen is égi magasságából szemlélve a földet, mindent rendben talál rajta. Majd az Újvidék-élmények következnek a kötet lapjain, azután a távozás Újvidékről és végül budapesti történetek olvashatók arról, hogy vak vezet világtalant, arról, hogy a nő kora a bőréről ismerhető fel, s további elesettekről, akik közül igazán hatásos az a cigányprímás, aki nem akar behódolni az új divatnak és ezért hoppon marad, a talponállóból is kitesékelik. Az út, amit Barlog Károly első könyve tartalmával megtesz, Csókától, Újvidéken át Budapestig, egyben Barlog Károly útja is, s efelől nem hagy kétséget, ám ezzel együtt éppen azért, mert láthatóan sokat bajlódik a szövegeivel és a mondataival, sőt tudja, hogy a történetekkel való szöszmötölés sohasem ér véget, meg az, hogy nyíltan közli irodalmi hovatarthatóságát, még nyíltabban hivatkozik elődökre, akiktől ezt-azt el is tanult, bizonyítja, hogy Barlog Károly irodalmi író, aki miközben ír, magáról az irodalomról is gondolkodik.

Posztmodern habarcs hagyománnyal

Barlog Károly: *Maxim*. Forum-JAK-prae.hu, Újvidék-Budapest, 2012

Barlog Károly *Maxim* című kötete alig két hónapja látott napvilágot – a Híd Könyvtár sorozatban – a Forum Könyvkiadó, a JAK és a prae.hu közös kiadványaként. A rövidprózából álló kötet a szerző első kötete, ám egy egészen kiforrott világ rajzolódik ki előttünk, koránt sincs első kötet jellege. A kiadvány értékét még inkább növelik a szövegekkel teljes összhangban lévő illusztrációk, Barlog Zsuzsanna digitális kollázsai, amelyek a szövegekkel együtt darabjai egy, a realitás szilánkjeiből építkező világ sajátos újraépítésének. „Mindent, ami újként kerül elébe, csakis egy új szöveg keretein belül képes elképzelni” (11) – mondja maga a címadó szöveg Maximja. A négy nagyobb egység mentén jól látható a szerző szándéka: megszólalni önmagáról, emlékekről, élményekről, gondolatokról, városokról és legfőképpen az írásról, az irodalomról, és játszani ezekkel. Tenni mindezt úgy, hogy semmi sem maradjon olyan, amilyen, hanem olyanná váljon, amilyenné a szerző fiktív térképe előírja, „[h]iszen a térkép nem pusztán annak hiteles rajzolata, amit látunk és lábunkkal tapodunk – egy térkép megrajzolásához *belső* látásra van szükség” (130).

A *Maximot* és a *Nyakig a posztban fészt (avagy a Maxim kettő)* című szöveget olvasva akarva-akaratlanul ott motoszkál az olvasóban, hogy Maxim valójában alteregó. A kötetben többször is emlegetett, Garaczi Lászlótól lopott „malteregó” kifejezés még inkább alátámasztja e problematika felvetésének jogosultságát. Konkrétan megragadható momentumokkal is bizonyítható: „elhatározad, hogy a novellád hőséneke Maximot teszed meg, és mire a történet végére érsz, arra leszel figyelmes, hogy minden szál kicsúszott a kezeid közül, a marionett-madzagok túlsó végére keveredsz, és szöveged konstruál meg téged. Állsz, és tudod, hogy Maxim már árkonbokron túl jár, leéli helyetted az életed” (12). A narrátor szövegének hősről, Maximról beszél, vele folytat röpké párbeszédet, vele mondatja ki

az írói én és a világ kapcsolatát taglaló gondolatokat, nézeteket. A prózák ezáltal háromkomponensűvé válnak, amelyek a szerző–narrátor–Maxim szubjektumhármasság mentén dekódolhatók, és időnként valamiféle ars poetica-szerű vallomásokba csapnak át. Olyan vallomásokba, amelyek az írói pozíciót determinálják, azét, aki nyakig a posztban hempereg, a tegnapi írójának kikezdetlenségével szemben mindent kikezdi, a törmelékekből pedig – önmaga malterjával vegyítve – egy egészen újat épít, amit arra ítél, hogy azt valaki ugyancsak lerombolja és továbbgondolja.

A *Kártyanovellák* című fejezetben a magyar kártya lapjait felhasználva a múlt egy-egy szeletéből épül fel egy kerek, egész emlékvilág, amely a nagyanya, a nagyapa és a tartalékosként behívott apa köré szövődik. Az elbeszélő emlékezik, hogy aztán az emlékmozzanatok elénk tárja, úgy, ahogyan azt ő látta/látja. Legkevésbé azzal a szándékkal, hogy megismerjük a családtagokat, inkább azzal, hogy betekintést nyerjünk azokba a meghatározó eseményekbe, amelyek személyiségalkotók voltak, amelyek a nyolcvanas évek vajdasági szülőiteinek kijártak, ahogyan azt egy kis falu lakója észlelte. A Magyarországra kivándorolt barát, Márkus elvesztése, az édesapa katonai szolgálata, a világból elfogyó nagyanya, a mindig mesélő nagyapa emléke alibiként jelennek meg, hogy igazolják azt az apró részletekből összeálló hiányt, ami az elbeszélő sajátja, identitásának meghatározó szegmense.

Barlog Károly prózáinak egyik alapelve – amint arról már korábban is szó esett – a kikezdetőség. Minden kikezdető, minderről lehet írni, ám mindig saját szűrőn átengedve, saját anyagból meggyúrva. A *Kovács Istenke álmodik* című ciklus darabjai blogbejegyzésekből rövidprózakká érő szövegek, amelyek akár – a Maxim-szövegekhez hasonlóan – alteregós szövegekként is olvashatók, de ami ennél fontosabb e rövidprózáknál, az a játék, a közhelyek, illetve a kulturális kódok regisztereivel való játékos leszámolás. E játék a banalitást, a jelentéssel való variálhatóságot helyezi előtérbe. Kovács Istenke isteni erővel való felruházása valamiféle megfellebbezhetetlen pozíciót követel magának, ám e prózában mégsem alakul így. Lépten-nyomon az derül ki, hogy Kovács Istenke nem mindig isten, és amikor isten is, valójában mégsem az. Kitűnik ez a következő részletből: „Lám, kérdések egész garmadára kerestetik a válasz. De Kovács Istenke elméje (*perpill*) oly setét, mint a török kávé zacca. Így Kovács Istenke nem küzd, de bízva bízunk (!), hisz tudja jól, hogy amin itt lenn az ember képes napokig rágódni, az könnyed *ozsonna* a magasságban Istennek” (58–59). A ciklus darabjaira az irónia jellemző, pontosan azért, hogy látszólag istent és teremtést parodizáló mozzanatok szerepelnek, ám valójában csak a közhelyekkel való szövegbeli leszámolás a cél, a szavakkal történő játék. Van azonban néhány szöveg/szövegmozzanat, különösen a *Kovács Istenke*

és a *kerámiaisten* című, amelyben erős szándék érezhető a magasztos és hétköznapi dolgok közötti határ felszámolására, a jelentéstartományok teljes kiüresítésére, ám hátrányukra van e szöveghelyeknek az erőteljes igyekezet, nem sikerül ugyanis megőrizni azt a többi szövegben jól definiálható ironikus hálót, amely jellemzi e ciklust, nem kerülnek felszínre a mögöttes tartalmakat sejtető elemek, mint a többi, jól kidolgozott esetében.

Kovács Istenke a szavak megszállottja, lételeme a teremtés, a szövegteremtés. Folyton kérdez, válaszol és alkot, kitekint kattogó írógépe mögül, hogy mi olvasók rácsodálkozunk arra a prózavilágra, amelyet létrehoz.

A szerző írja egyik szövegében, szöszmötölni, szeszeregni és piszmogni kell a dolgok felett, hogy összeálljon egy-egy novella malterja, amely által létrejön a „posztmodern trutyi”. E posztmodern habarcsba belekeveredik a hagyomány is, amely előtűnik a sorok előtt, mottókban, a sorok között a tartalomban, vagy éppen idézetek által. Sajátos hagyomány ez, olyan, amely egyrészt a vajdasági kulturális hagyományból, történelmi eseményeinek emlékeiből táplálkozik, másrészt korunk magyarországi társadalmi, irodalmi palettájáról kölcsönöz. Egyaránt részei a kötetnek a kilencvenes évek háborús élményeiből összeálló visszaemlékezések, ahogyan a kétezres évek Újvidéke is, vagy éppen napjaink Budapestje. A „*Mi meghalni mindnyájan ügyis téves csatatéren*” Domonkos-idézetet címként viselő, terjedelmesebb prózákat tartalmazó fejezet egyes darabjait városzövegekként olvashatjuk. Az *Egy mondat Újvidékről* címűt a szerző Végel Lászlónak ajánlja, amely az *Egy makró emlékirataira* emlékeztetve, Újvidékről, az utcáiról, a Dunáról, a tömegközlekedésről, az egyetemista életről és az olvasmányélményekről szól, meglebegtetve az otthonosság, az otthonlevés képzetét. Míg a *Világtalannak világossága*, amely látszólag Budapest-szöveg – hiszen Budapest utcáit rója az elbeszélő, az ottani atmoszférából kölcsönöz egy keveset –, állandó Újvidék-utalásai és a ciklus címadó idézetével való összeolvasása révén sajátos városélményt eredményez, amely elsősorban egy intim Újvidék-élmény. „Istenem [...], lehetséges, hogy én még mindig Újvidéken élek?!” (129) – teszi fel önmagának a kérdést, előrevetve ezáltal pozícióját, amely az elvesztett otthon nyomában definiálható. A *nincsből vant csinál* – akár Kovács Istenke (l. 68) –, a hiányt részleteiben pótolja, a Lazar cár sugárutat a Thököly útra helyezi, szövegben teremti meg sajátos városát, Újvidék–Budapest-fúzióját.

Egyedi prózahangot ismerhetünk meg Barlog Károly kötetében, akinek – Szálinger Balázs szavaival élve – „[n]agyon fontos a hagyomány, nagyon fontos a saját ősök számontartása, nagyon fontos a történelem ismerete [...]. [És] meg tudott győzni [minket], hogy ezeket a történeteket ezzel a kulturális (történelem, hagyományok, szociológia, család stb.) aláfestéssel egyedül neki van joga elmondani”.

Nekrológ Termann sírja fölött

Térey János: *Termann hagyatéka*. Novellák, 1989–2011.
Libri Kiadó, Budapest, 2012

Térey János 1997-ben megjelent *Termann hagyományai* című novelláskötetét a korabeli recepció az addigi opus paratextusaként értelmezte, elsősorban Nagy Atilla Kristóf fülszövegbeli közlése nyomán, mely szerint a könyv műfaji megjelölése lábjegyzet. A szerkesztő ugyan elismerte, hogy az elbeszélésanyag nem tekinthető pusztán prózai adaléknak a korábban kiadott négy verseskötethez, a kritikusok többsége mégis a Térey-líra appendixeként közelített hozzá, kisebb részük pedig a nevelődési regény ismerveit vélte felfedezni benne. Míg az előbbi mellett a főként az előző két kiadványra hivatkozó, kiterjedt utalásrendszerrel, addig az utóbbi mellett a fejlődési regények sorstoposzára jellemző építkezést hozták fel legfontosabb érveként. Ha azonban a cím felől kíséreljük meg interpretálni a meglehetősen nagy kohéziós erejű szövegegyüttest, kapcsolódási pontokat lelhetünk fel az egymással látszólag oppozícióban lévő argumentációk között.

A *Termann hagyományai* – legalábbis dikcióját nézve – retroepika, visszatérés a romantikus tradíciókhoz, kiemelten az identitáskreatúrákkal folytatott játékhoz. A fülszöveget parafrázálva: szép, szomorú helyett Szép-, Szomorú-könyv, a századelő ködlovagjainak való feleselgetés, a széccszió maníros stíljének megkövetése olyan nyelvezetbeli és atmoszferikus hasonlóságok megteremtésével, többek között az archaizáló szókinccsel és a kávéházi milió felelevenítésével, amelyek előrevetítik a későbbi Térey-textusok feszültséggel teli (ön)iróniáját. Az egyes szám első személyű narrátor nyelvhasználatának artisztikussága Szomoró „kölcsonvett” figurája, Termann Dezső ezredfordulós rokonává, dédunokájává avatja a címszerplőt, ezt a „nagyon poros aszfaltdandy”-t.¹ „Födetlen fővel bolyongtam

¹ Térey János *Termann hagyományai* című könyvéről beszélget Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Németh Gábor és Radnóti Sándor. In: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/terey-janos-termann-hagyomanyai-cimu-konyverol>

Isten bádogszín, szabad ege alatt. Pinceborozókban csúsztam rá a tüskékre meg a fröccsökre. Mondhatnám, rangrejtve mutatkoztam odalent. Hanyagoltam jóapám zakóit és kinyúlt pulóverekbe burkolóztam vasárnaponként. Három napos borosta és rézkeretes szemüveg Kádár országlásának korai éveiből. Nem sejthette senki a pinceodúk törzsvendégei közül, hogy *Termann én vagyok*.² Az általam a következőkben tárgyalandó átdolgozott és javított kiadásban, a *Termann hagyatékában* éppen ennek a flaubert-i kinyilatkoztatásnak a hiánya a legszembeötlőbb: „Akkoriban nem hordott se sapkát, se kalapot, födetlen fővel bolyongott Isten bádogszínű, szabad ege alatt. Arcán három napos borosta. Rézkeretes szemüveg a Múzeum körútról, a kora hatvanas évekből. Hazafelé beugrott egy fröccsre valamelyik pinceborozóba. Mondhatni, név- és rangrejtve mutatkozott odalent. Nem sejthette senki a kocsmák törzsvendégei közül, kicsoda ő, és mivel foglalkozik” (71). Nemcsak az egyes szám harmadik személyű elbeszélő személye mutatja a szerzőnek a tizenöt év elteltével kiadott kötetbe foglalt elkülönöződési szándékát, hanem a narrátor nomenjének feltűnő hiátusa is. A *Termann hagyaték*a tétje tehát a Termann Dezső-féle doppelgängerrel való leszámolás, vagyis inkább a tőle való búcsúzkodás. Ilyen tekintetben a narrátor afféle bricolage-identitásként³ van jelen a szövegekben, mely régi és új elemekből barkácsol folyton változó identitást magának.

Noha már az 1997-es *Sütkérezés* című vers is Termann Dezső emlékének van ajánlva, a szerző saját árnyékának átlépése ennél bonyolultabb és hosszadalmasabb rituálé elvégzését kívánta meg. Ha úgy tetszik, az inkriminált szöveg a temetési szertartás része, sőt maga a halotti beszéd: megemlékezés az elhunyt életéről és munkásságáról. Így állnak össze egyetlen nagyszabású nekrológgá a függelék és a karrierregény narratív struktúrájának elemei. Ennek viszonylatában – az egyik Térey Jánossal készült interjút alapul véve, s az etimológiai analógiákat negligálva – beszélhetünk a *hagyomány* és a *hagyaték* lényegi különbségéről: „A hagyaték a halott hátrahagyott javait tartalmazza, a hagyomány mindenestül élő valami.”⁴ Az, hogy Térey János nemrégiben átírta első könyvét, az 1991-es *Szétszóratást*, mely az akkori költői tradícióval szemben kezdeményezett *perújrafelvételt*, s próbálta azt *újjáavatni* és *érvényteleníteni*, majd egy évvel később a *Termann hagyomány*aival is ugyanezt tette, azt bizonyítja, hogy a ha-

² Térey János: *Termann hagyományai*. Seneca Könyvkiadó, Budapest, 1997. 38.

³ Vö. Németh Zoltán: A posztmodern identitásköltészet lehetőségei. In: Lapis József–Sebestyén Attila (szerk.): *Erővonalak – Közeliések Térey Jánoshoz*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 263.

⁴ Az újjászületett Termann – Villáminterjú Térey Jánossal. In: <http://port.hu/article/30025>

gyományt – „a lelkiismeret megnyugtató végett”⁵ – a javítás aktusával kívánta hagyatékká alakítani.

A korrigálás főként az első kiadás „társasági, kollokvialis modorban megírt, romlékonyabb részeit”⁶ érintette, például a *Termann hagyatékát* olvasva jóval kevesebbszer kell a befogadónak megbirkóznia a blázhoz hasonlatos szlengekifejezésekkel. Az olyan kamaszos túlzásoktól is mentesül, amelyek azelőtt a szerepkarakterológia meghatározó jegyei voltak: a régebbi verzióban például Termann várakozás közben fél doboz Gauloises-t szív el, az újabbban viszont mindössze néhány szálát. A szerzőt a lexikai és szintaktikai letisztultságra való törekvés jellemzi, ezért is nyesegeti ki, esetleg rakja idézőjelbe Dezsőnek a jobbára a helyzet súlyosságára vonatkozó „pokolian”-jait. Ezenkívül biztos kézzel szedi darabjaira a *Termann hagyományai* mondatszerkezeteinek sokszoros mellérendelő összetételeit, és teszi „levegősebbé” a novellákat a függő beszéd lebontásával, dialógusok beiktatásával.

A kötetfelépítés szintén megváltozik, a második kiadás ugyanis a lineáris történetészövés elvét tükrözi: Debrecenben indul, s a budapesti belvárosi dzsungel után a délszaki nyaralással folytatódik, és a varsói pszichedelikus utazással ér véget. A redukció szándéka ebben a mozzanatban is tetten érhető, hiszen Térey János a *Termann hagyományai* tizenkét novellájából négyet (a *Café Autodafé*, *A Spion-hegy alatt*, a *Pánik* és a *Fércmű* címűeket) kihagy, noha egyes részleteikben integrálja őket a megmaradtakba. A narráció is ennek megfelelően módosul: míg az 1997-es könyv egyes szám első személyű narrátora néha ki-kiszól beszélgetőtársának, addig a mostani átdolgozásban már csak az ő hangját halljuk, az egyes szám harmadik személyű elbeszélőét, aki azonban nem tetszeleg a mindentudó pózában. Egyfolytában Termannra hivatkozik, nem győzi hangsúlyozni, hogy csupán úgy és azt írja le, amit és ahogy ő mondta. Távolodása mégsem sikeres, hiszen mintha mindvégig a sír fölött álló szemszögéből mesélné el barátja történeteit. Ennek megfelelően nem a hagyomány őrzőjének, hanem a hagyaték ápolójának minősül.

S hogy miféle hagyaték Termanné? Pontosan olyan, amilyenre a lírai én Térey János *Tulajdonosi szemlélet* című verseskötetének címadó költeményében is utal:

⁵ Fodor Péter: A jeremiási hang. In: Lapis József–Sebestyén Attila (szerk.): *Erővonalak – Közéletések Térey Jánoshoz*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 241.

⁶ Pál Melinda: Én postázok vírust magának. In: i. m. 229.

„Légy jó sáfár, ügyelj archívumodra.
Jószágod volt pár száz vérbő augusztus:
forró gyógyhely, felszín alatti portya.
Rossz gazda, nincstelen lettél azóta.
Gazdálkodj okosan a hagyatékkal,
habzsolj, pirulj el kamrádban motozva.
A nyári készletet aprózva éld föl.
Tulajdonos, vigyázz archívumodra.”⁷

A Termann-hagyaték nem más, mint a felnőtté válás élményanyagának albuma, melyben jól megfér egymás mellett az elmeegógyintézetbe zárt, állandóan gyűjtögető, egykori vasúti tisztviselő – s ilyen szempontból Danilo Kiš Eduard Samjával rokonítható – apa, a harminchat évesen anyává lett, majd rákban elhunyt belgyógyász főorvos asszony, az erdős-pusztai málnáskertet parasztnosztalgiával művelő, keménykezü állatorvos nagybácsi s a Kétmalom utcai sárga, klasszicista stílusú szülői ház állandóan két malomban őrölő lakói. Elbíráják egymás társaságát az Átokvárosban megismert költőtársak, akikben fel lehet ismerni Kemény István, Peer Krisztián és Poós Zoltán alakját, a főiskolán baráti körbe fogadott Kopter-típusú „bölénybika”, na meg az egykori nők, Margók és Jadwigák. „Aranyidő, csikóév, múltak odva”⁸, krakkói és danzigi tivornyák, a – Benedek Szabolcs szavával élve – „nagy degeneráció” életérzése, a hanyatlástudattal ötvözött titáni gőg: „Mi voltunk Varsó méhei, mi voltunk Varsó méze is egyúttal. Szemben a pökhendi parvenükkal, akik Varsó krémjének kiáltották ki magukat. Kaptármelegben és rajszellemben éltünk. Tőlünk volt ragacsos a város. Makacs foltokat hagytunk kedvenc mulatóink bordó bársonypamlagjain” (120).

A novellák egy része kvázi-életrajzi mese, más részük pedig emlékekből táplálkozó imaginárius szöveg. Ami viszont közös bennük, az a többi Térey-műből is kivonatolható perspektíva: az önmagával brutálisan azonos étellel szemben, az események epicentrumától távol az élet oldalnézete.⁹

⁷ Térey János: Tulajdonosi szemlélet. In Uő: *Tulajdonosi szemlélet*. Palatinus, Budapest, 1997. 10.

⁸ Uo. 8.

⁹ L. Térey János: A Kopter méltatása. In Uő: *Termann hagyatéka*. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 44–56.

Az emlék(ezet) identitáskonstruáló lehetőségei

Finy Petra: *Madárasszony. Akinek szárnya van, kalitkába kerül.*
Libri Kiadó, Budapest, 2012

„Bár néha úgy érzem, miért megyek vissza a múltba, amikor a jelenben sem vagyok itt teljesen? – És megint megsimítom a méhem, és a meddőségemre gondolok. A terméketlen jelenemre” (146) – hangzik a narrátori ráeszmélés, amely összefoglalja Linger Lea magánakcióját: az anya élete után kutatva feléleszti a ki nem mondott, illetve elhallgatott családi történeteket. Az emlékezésben az anya felidézése a múlt kutatásának fogalmával azonosul. Az újra felfedezett emléktöredékek összeillesztésével azonban megnyílik a személyi szabadság, s megteremtődik a tudatos nő. A kutató narrátornak nemcsak saját elfojtott emlékeivel kell szembesülnie, hanem közvetetten, mások emlékezetét, illetve múlttapasztalatait is el kell fogadnia. S a legnehezebb elfogadni egy, az egyéni tapasztalat számára irreális valóságot, és szembesülni a valószerűvel valótlanként.

A felkeresett családtagok és barátok elbeszéléseiben a fantasztikum, a boszorkányság, a meghökkentő elemek párosulnak Lili személyével. Ezen a ponton találkozik az emlék a mese és a legenda műfajával. A *Madárasszony* emlékező narrátorai mind történetmondók, s mint e szerepkörhöz tartozóknak, az ő kezükben van az emlékgigazság feltárása, s a határvonalak kijelölése realitás és irrealitás között: „...nekem már nagyapa története is legendaszerűek voltak. De Böbebú meséi még ezeken is túltesznek” (152). Ezáltal válik az emlékek főhőse, Lili, egyben távoli, mitologizált alakká a lánya, s azon túlmenően az olvasó szemében is. A már nem élő szubjektum személyes múltjának elbeszélhetősége révén kirajzolódó anyalánya kapcsolat mellett pedig egy családi mítosz is hangot kap.

A cím mellett a szöveg és több fejezetcím is igazolja azt a meghatározó narrációs eljárást, amely az emberi és a természeti kapcsolatrendszerrel szolgálja. A könyv szerkezeti felépítésére is utalva, megemlíthető a tartal-

lomjegyzék helyett álló *Határozó*, felidézve bennünk a madár- és növényhatározó sajátosságait. A műben megjelenő emlékezeti gondolkodás egyik fontos szegmense a személyes jellegű geokulturális tapasztalat. Különösen a táj- és természetorientált világ (madarak és növények) valóságában tárulkozik fel Lea előtt a múlt. Hiszen még ha az emlékek centrális pozíciójában az anya is áll, szinte mindegyik kiindulópontja egy-egy impresszió, gondolat, a véletlen, a természet („A balkáni gerléről szól az utolsó emlékem...”; „Jut eszembe, seregélyek, lesz még egy történetem”, „Azért hoztalak el ide, mert ez az emlék ehhez az épülethez kötődik”). A körülöttünk lévő jelek tehát olyan narratívák, melyekből történetek, mesék születnek. Ezek az ornamentális leírások, a nem-emberi világgal alkotott metaforák, hasonlatok és megszemélyesítések egy kapcsolatépítés fontos szervezőelemei, melyek hozzájárulnak, „hogyan az irodalmi kánon megnyíljon a természetleírások és mind a történeti, mind a mai földrajzi terek irodalmának szélesebb köre előtt”.¹

E diskurzusból kiindulva az animista kultúrával is kapcsolatba hozható a regénycselekmény, illetve az is elmondható, hogy Lea becenevében – amit anyjától kapott – az animizmus maradványai lelhetőek fel (Lepe név a lepkekéből eredeztetve). A madárság behálózza az egész regényt. Az anya állandó interakcióban áll környezetével a madárvilágon keresztül („Lili nem ezen a világon élt. Vagyis itt élt, csak éppen nem az emberek között. Adhattam én olyan melegséget, mint a vikunya, ha nem voltak tollaim és csőröm” [126]).

Az emléktörténetekben egybefonódik a mesélők foglalkozása és szenvedélye az emlékekkel. Az emlékezet élő narratíváinak szinte mindegyike egy-egy szenvedélynek a rabja: az anya mániákus madarász, az elbeszélő lepke-mániás, a nagyanya megrögzött hívő, Leó szarvasgombagyűjtő, Fanni bábozó... Mindegyikük emlék- és világtapasztalata olyan megfogalmazásban és olyan párhuzamokban konstruálódik, amelyek hasonlatok formájában lépnek kapcsolatba egymással (ember – madár – növény analógiás kapcsolata). A természettel a szabadság érzése azonosul, s Lili esetében a természet szerves részévé válás a cél. Ezt a tájorientációt és tájbefogadási lehetőséget támasztja alá a vonaton történő utazás is: „Leó beszélt rá a vasútra. Jöhettünk volna repülővel is, de azt mondta, a táj változása, és az, hogy belefűrődünk a vidékbe, higgyem el, páratlan élmény lesz, mert repülővel olyan, mintha felülről, idegenként szemlélnénk csak a terepasztal-szerűen érzékelhető országokat. Így viszont mintha a lényükbe hatolnánk, mintha belefűrödnénk a személyiségükben. Ami sokkal mélyebb lenyomatot hagy a lelkünkön, mintha csak a felhők fölül látnánk őket, ahonnan minden steril és pontatlan” (284).

¹ Robert Kern: Ökokritika – Mire való voltaképpen? *Helikon*, 2007. 3. 362.

Az anya alakja az emlékezők relációjában értelmeződik, mindez hozzájárul ahhoz, hogy a múlt narrativizálásában a személyes megtapasztalás és magatartásforma is érvényesüljön a történetekhez fűzött véleményekben. Az emlékfelidézők és Lea személyét illetően is elmondható, hogy „a jelenlevővé tétel vagy megjelenítés azzal is alakít és újra-teremt, aminek a történetbeli cselekvéshez közvetlen köze nincs”.² Az emlékezet felidézett képei ezáltal gyakran ideiglenesen eltávolodnak az anya alakjától. Az így kirajzolódott család és a barátok életstílusa pedig igen sokszínű, mint ahogyan végül a realizálódó anyakép is.

Az állandó önértelmezési kényszerből eredendően a szubjektum önmagára való alátétekintési vágyaként minősíthető az emléknymok működésbe hozása. Az én személyiségkialakításában fontos szerepe van a jelen környezeti hatások mellett a múlt ismereteinek, hiszen az egyéniség a múlt lerakódásának az összessége is. „Elmesélek néhány olyan emléket, ami közelebb hozhatja anyádat hozzád. Vagy önmagadat önmagadhoz, mert ha jól sejtem, inkább erről van szó...” (246). Ahhoz tehát, hogy Lea megértse saját életét, a múlt részesévé kell válnia, ismernie kell az anyai ágon átörökíthető családi mítoszt.

Az önmeghatározást az egyén tudatában megformálódott hiány-jelek alakítják, hiszen az anya halálával a csönd mechanizmusa lépett be Lea életébe: „Húsz évig volt halott az agyam. Pontosan annyi ideig, amennyi ideje anyám is halott” (9). A felejtés felfedezése, vagyis a szubjektumban tapasztalt üresség konstruáló erejének hatására az elbeszélő a személyes hiánytapasztalat betöltésének vágyával indul el. Lea mint a hiányt érzékelő népmesei hős próbál szembenézni a család mesebeli történeteivel. S így lesz az öntapasztalás egyik meghatározó célja a hiányként megjelenő anya alakjának megragadása: „...nekem emlékekre van szükségem. Anyám ezt csinálja. Anyám azt csinálja. Mindegy, csak anyám csinálja” (69).

Az emlékek akkor élnek, amikor kimondjuk, továbbadjuk őket. A körvonalazhatatlan hiányt pótolják ezek a mesék, emléktörténetek. Ez biztosít egy olyan perspektívát, amelyben Lea ürességtapasztalata kiegészül, hogy tovább tudjon lépni egy új élet felé. A barátok és rokonok által képviselt kollektív tudat felélesztésére kerül sor, mely egyben életben tartja a már nem élő Lili személyét. Az anya személyiségének a feltárása lehetőség Lea számára a kilépésre, hiszen rá kell jönnie, hogy lehetetlen a múlt(já)tól való elszakadás. Önmaga értelmezhetőségéhez az emlékeken keresztül kell eljutnia. E kiútkeresési kísérletben a választ kereső szubjektum titkokkal áll

² Thomka Beáta: Az idő megalkotása, a helyek működése. *Jelenkor*, 1995. 12. sz. 1111.

szemben. „Ahány embert felkeresek, annyi embernek okozok fájdalmat a kutatásommal és a buta kérdéseimmel. Szánakozóak, mert érzik, hogy ez az emlékgyűjtés nekem a legfájdalmasabb. Ahány embert felkeresek, annyszor kell átélnem anyám kínjait” (199). Az elbeszélte emlékek átörökítése a következő generációra magával hozza a pszichikai síkon történő kínok átélését. Az emlékek ilyen jellegű reprodukciója konstruktív jellegű az egyén identitásalakításában és önelképzelésében.

Először mint belső kényszer tör rá az emlékezés: „...az elmében valami mocorogni kezdett tegnap. Először halkan mozgolódtak a képek, majd mint egy rosszul összeillesztett öntözőrendszer résein a víz, tűhegyes sugárban spriccelni kezdtek tudatomba az események. Végül a múlt minden gátat átszakított” (9). Az elbeszélői tudatban nem semmisült meg az idő múlásával teljes egészében a személyes múlt, az anya emléke is csupán ideiglenesen szorult a tudatalattiba, az elme mélyére. Lea, az emlékező narrátor vonatkozásában egy emlékezeti harcról beszélhetünk: „A szemhéjam lehunyva. Így moztam. Néha azt hiszem, elég. Nem folytatom ezt az egészet. Mi közöm nekem anyámhoz. Ha ő úgy döntött, elmegy, én miért csimpaszkodom belé és az emlékeibe” (37). Pszichoanalitikus megközelítésben a jelenség azonosítható az elfojtással. Ami mégis megkülönbözteti és kiemeli az elbeszélőt a freudi világból, az az, hogy az elfojtás aktusának az emlékező narrátor tudatában van, s fel is veszi ellene a harcot: „Azt mondják, az embernek az a testrésze betegszik meg, ahol valami gondja van. Az odatarozó csakrával. Akkor nekem a harmadik szememmel van baj. Mármint a harmadikszem-csakrámmal. Mintha nem akarnék látni semmi túlvilágot” (30). A külső és a belső tapasztalat egymásravezülésében kerül sor az önszemlélet textualizálódására: „Olyan vagyok, mint a keletlen tészta, rossz bennem az élesztő... Különben is, az agyam tesz terméketlenné. Biztosan félek, hogy rossz anya leszek” (51). A test korlátja tehát a psziché, mely akadályt jelent az önmeghatározásban, a környezethez történő alkalmazkodásában s a szaporodási képességben. A személyiség dichotómiája tapasztalható itt meg, melyben megteremtődik a tudatalatti és test szimbiózisa.

Szinte folyamatosan jelen van a regényben az önreflexió, a narrátor helyzetének és tudatállapotának elbeszélése: „Na, jól van, megfájdult a fejem. Pedig nem is jött elő annyi emlék, amennyi emléket valójában hordozok. Kérdés persze, kell-e őket cipelnem. Vagy csak lehajítom ezeket is a sarokba, mint a táskámat, ha hazajövök” (30). Az emlékezőgátlás mechanizmusa a felejtésbe való menekülés és a passzív megőrzés között lebeg.

Az anya kérdésköréhez kapcsolódva pedig a gyermekkor, illetve a gyermeki tapasztalat válik hangsúlyossá. „A gyermekkorom ijesztőbb, mint a

legrémisztóbb Grimm-mese” (19) – tudatosan az emlékező narrátorban. A gyermekkorban elszenvedett traumák³ folytán Lea élettere beszűkült, s ez befolyásolja felnőttkori jelenében. Így lesz az egyedüli lehetőség és támpont a bizonytalan, önmagát kereső, húszas éveinek végén járó női elbeszélőnek az anya múltjának rekonstrukciója. Az elbeszélő gyermekkorának megismerésében nemcsak a felidézett szituációt, hanem az azzal járó emocionális tapasztalatokat is képes újra átélni.

Az útrakelés aktusa időben és térben egyaránt megtörténik. Lea felkerekíti a még élő, az anyához valamikor közel álló személyeket, hogy emlékeket gyűjtsön, és megteremtsen egy képet önmagában az anyáról. A narrátor élete is akképpen formálódik és teljeseedik ki, ahogyan kirajzolódik az anya élete, amelyben több titokra és elhallgatott személyre is fény derül. A tudatban zajló utazás körkörös: eljuttatja az ént önmagához („Azzal, hogy Dorien elment, én is elindultam egy új úton” [190]). A megtapasztalt hatások mint Heidegger tölgyfája⁴ válnak szervezőelemmé az irányvesztés, majd megtalálás folyamatában. A valóságban megtörtént tényleges utazás pedig magában rejtja a távolodást is (Lea egyre jobban eltávolodik addigi életétől, felerősödik, majd végül szakításhoz vezet a Dorien iránti ellen-szenve).

„A térszemlélet átalakulásával együtt átrendeződik az ember viszonya környezetével.”⁵ A Doriennel való kapcsolatban is az identitáskeresés filozófiája jelenik meg: „Üres a kis szentendrei ház, felszabadítóan üres. Jólesik ez a csupaszság, valahogy megtisztítja a lelkemet. Most, hogy Dorien elköltözött, nyilvánvalóbb, hogy mi voltam én a lakásban, és mi volt ő” (190). A múlttal való szembenézés mindig előreviszi Lea életét, s az emlékkutatások által megtapasztalt új dolgok formáló erejűek a jelenét illetően is: megkérdőjelezzik az eddigi megformált létét s a világhoz való viszonyát.

A múlt titkairól a fennmaradt tárgyi emlékek is beszélnek. „Három nagy doboz. Ennyiben fér el anyám élete. Szellősen, levegősen. Nagypapám egybe is bele tudta volna préselni, de az hogyan nézne ki? Egy doboz élet? Az túl kevésnek tűnik. Annyira, mintha meg sem történt volna” (120). A dobozok mint a „lomromok” archívumai az emberi élet bizonyítékai. A személyes élet itt már csak tárgyasult formában tud önmagáról beszélni, hiszen a tárgyak magukon viselik az olvashatóságot (madárhatározók,

³ „Valahogy úgy tudott ringatni, hogy attól mindig megrémültem” (13).

⁴ Martin Heidegger: A földút = Martin Heidegger: „...*költőien lakozik az ember...*”. Válogatott írások. T-Twins Kiadó, Budapest–Szeged, 1994. 220.

⁵ Balázs Péter: Tér–Táj–Tűz. DLA-értekezés, PTE Művészeti Kar Doktori Iskola, 2008. (<http://www.art.pte.hu/menu/196/91>; Doktori tézisek és értekezések adatbázisa; 2010. 1. 25.)

orvosi papírok...). A tárhelybe összegyűjtött személyes jellegű tárgyak, átörökítve a múltat, újabb titkok tárhelyei lehetnek. Az itt kutatónak a személyes élet dekonstruálódásával kell szembeesnie a három doboz mikroterébe tekintve.

Egy-egy régi fényképpel való szembesülés a másképp láttatás eszközeként is megjelenhet. A fénykép mint médium közvetítő szerepet hordoz jelen és múlt között: átörökíti a múlt egy pillanatnyi szegmensét. Lea felismeri az anya portréja által a rokoni vonásokat Böbebúban, amit korábban nem vélt felfedezni: „Egy csipkelapú képet tol a kezembe, amiről egy halvány, holdmosolyú asszony tekint vissza rám. [...] Visszabújok a fényképbe. És újra rátekintek. Hiszen neki is holdkaréjszája van” (147). A régi családi fénykép egy olyan vizuális megjelenítése a múltnak, illetve a múlt egy pillanatának, melyen a személyek között fennálló külső jellegű analógiás kapcsolatrendszer is fellelhető. A képet forgató szubjektum előtt egy új dimenzió nyílhat meg, hiszen külső szemlélőként olyan látvánnyal találkozunk, amely újabb összefüggésre utal a múlt kapcsán (a vér szerinti apa az eddigi nagybátyja). „A gyanú újra feltámad bennem, ugyanaz a szívbe markoló gyanú, mint amikor az esküvői képet nézegettem, amin rajta volt az apám, az anyám és a nagybátyám is. Most hirtelen összemosódnak az arcok bennem, leginkább két arc olvad egymásba, az apám és a nagybátyám arca, míg végül már teljesen eltűnik apám feje, és csak a nagybátyám néz rám” (231). A tudatban tovább formálódó fénykép a személyeket azonosító arcok által elevenedik meg, hiszen az „arcot úgy olvassuk a legkönnyebben, ha lerajzoljuk, ha textusát lejegyezzük”.⁶

A regény szerkezeti felépítését is figyelembe véve, az emlékéradat az elbeszélőtől indul, s vele is zárul. Az utolsó történetet Lea nevelőapja kezdi mesélni, de a végén a lány átveszi az emlékezési mechanizmust, s befejezni már ő fogja: „...ekkor viszont átveszem a nevelőapámtól a szót, mert hirtelen eszembe jut ez az emlék, pedig már szinte teljesen törölte az agyam” (312). A történetmondó és a hallgató emlékezete fonódik itt össze a közös múltból eredendően, valamint ezen a ponton találkozik a műben egymásba folyamatosan átszűrődő két idősíki (Lea jelene és Lili múltja) is.

A regény központi szervezőeleme az énkérés. A hely megtalálása pedig nemcsak a tudatban és a testben lezajló folyamat, hanem láthatóvá is válik a regény végén az új otthon meghatározásakor. Az emlékezés nemcsak jelenlévővé, hanem újra- és továbbélhetővé is teszi a múltat, ugyanis Lea a jelenné formált emlékeket továbbviszi, amikor az anyja volt szerel-

⁶ Kocziszky Éva: *Az arc olvasása*. Fiziognómia és vizuális kommunikáció, 2001. URL: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/Kocziszky/ARC6.htm>

mével várja a közös gyermeküket. Létrejött tehát Leában a test és lélek összhangja: a nőiség beteljesedett az anyaságban. A meddőség legyőzésével a múlt megtapasztalása a jelen megértésének a függvényeként értelmeződik. Vagyis a jelenben tapasztalt személyes idegenségérzete és a hiányos identitás eredményezte mindvégig Lea betegségét: nem ismerte önmagát, s ezáltal a világot sem. A számára hiányzó múlt-ismeretek az ön-élet lehetőségeinek az elodázása lett volna. Az identitás helyreállt, a múlt nem csak a jelent, de a jövőt is befolyásoló szegmensként vesz részt az egyén életében. A működésbe hozott emlékyomok olyan dimenziót képeznek a regényben, amelyben az önmegőrzés, önátmentés szembefordul az idő törelő mechanizmusával, vagyis a felejtéssel: régi történetek kapnak új hangot, majd újak is konstruálódnak, s ezek alapozzák meg a szubjektum remélt jövőjét.

Irodalom

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Balázs Péter: Tér-Táj-Tűz. DLA-értekezés, PTE Művészeti Kar Doktori Iskola, 2008. (<http://www.art.pte.hu/menu/196/91>; Doktori tézisek és értekezések adatbázisa; 2010. 1. 25.)
- Heidegger, Martin: A művészet és a tér. In: „...költőien lakozik az ember...”. T-Twins Kiadó, Pompeji, 1994. 211–217.
- Heidegger Martin: A földút = Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”. Válogatott írások. T-Twins Kiadó, Budapest–Szeged, 1994. 219–222.
- Természetírás – természetolvasás. *Hungarológiai Közlemények*. Újvidék, 2009/2.
- Kern, Robert: Ökokritika – Mire való voltaképpen? *Helikon*, 2007/3. 362–387.
- Kocziszky Éva: Az arc olvasása. Fiziognómia és vizuális kommunikáció, 2001.
URL: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/Kocziszky/ARC6.htm>
- Manes, Christopher: Természet és hallgatás. *Helikon*, 2007/3. 348–361.
- Nemes Péter: Az ökokritika rövid története. *Helikon*, 2007/3. 341–347.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem = *Narratívák 3*. A kultúra narratívái. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999. 51–68.
- Thomka Beáta: A Közép-Európa-közérzet és téridő. *Kalligram*. 1995. 5. 23–27.
- Thomka Beáta: Az idő megalkotása, a helyek működése. *Jelenkor*, 1995. 12. sz. 1110–1114.

Miért épp a Dacia?

Szabó Róbert Csaba: *Fekete Dacia*. Erdélyi rémtörténetek.
Libri Kiadó, Budapest, 2012

A *Fekete Dacia* az alcím szerint erdélyi, a fülszöveg szerint „angolszász gyökerű gótikus rémtörténeteket” tartalmazó novelláskötet. Mégis két, egymástól jelentősen eltérő csoportba lehet sorolni a látszólag vérfagyasztó borzalmakat ígérő történeteket.

Az első csoportba tartozik a kötet darabjainak közel fele, melyek meglehetősen távol állnak a rémtörténet műfajától, még akkor is, ha rugalmasan értelmezzük a *Világirodalmi lexikon* rémtörténet-definícióját, miszerint „borzalomkeltő eszközökkel és témakörrel hátborzongató szórakoztatásra törekvő elbeszélő mű [...]. A gótikus regényben a rémtörténet összes jellegzetességei együtt vannak: történelmi drapéria, misztikum, varázslatok, boszorkányság, kísértetek, szellemek és fantomok, fekete mágia, ördögűzés, titokzatos álmok és jóslatok, rablók, lovagok, betegek, elmeháborodottak, titokzatos társaságok, elvadult tájak”.¹ Ezek sehogyan sem illeszthetők bele a fent említett tematikus-motivikus koncepcióba – leginkább rémes történeteknek lehetne őket nevezni, melyekben a realitás talaján maradva mesél el különös, leginkább detektívtörténetekre emlékeztető eseményeket, ahol a szereplők a saját szakállukra kezdenek nyomozni. Mégis ezek közül kerülnek ki a legsikerültebb, legmeggyőzőbb darabok.

Szabó Róbert Csaba történeteinek csak a másik csoportja nevezhető valóban *Erdélyi rémtörténet*nek: feltámadó vízbefúltakkal, különös és titokzatos erdei fenevaddal, az alakmás jelenségével, túlvilágból kinyúló kezekkel, ördöggel, visszajáró, nyughatatlan kísértetekkel, ördögszerű, tér és idő meghajlítására képes lényekkel, valamint egy Frankenstein remake-kel. Érdekes, hogy a napjainkban nagy népszerűségnek örvendő vámpírok ezúttal kimaradtak.

¹*Rémtörténet* (Radnóti Sándor). In: *Világirodalmi lexikon 11*. Szerk. Szerdahelyi István, Király István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 572–573.

A tizenhat *Erdélyi rémtörténet* novellafogalmáról is beszélni kell. A novella a csökkentés, a lényeg művészi formája, ellenben Szabó Róbert Csaba történeteit olvasva időről időre feleslegesnek tűnő részletekkel találkozunk. Olyan felesleges elemekkel, amelyek a történet terebélyesedését eredményezik, de a végkifejlet szempontjából semmi jelentőségük nincs. A *Lelkiismeretünk bekötőútjaiban* például megtudjuk, hogy az alpolgármester túlsúlyos volt, hogy izzadt, mikor sokat kellett beszélnie; a *Ruba Mihály ajándéka* címűben a narrátor csokit vesz a lánynak, de az a meleg miatt megolvad a zsebében, és ki kell dobnia. Ez a túlrészletezés, aprólékos akadémizálás nem szolgálja a novella célulvőségét, ellenben kerülőutakra tereli az olvasó figyelmét. Idő, tér, cselekvés és cselekmény argumentumai szinte minden esetben megvannak, a csattanó viszont hiányzik, vagy hatástalan, mert a korábbi előreutaló mozzanatok felszámolják megvalósulásának lehetőségét. Mintha azt prezentálnák a szövegek, hogy „a novella egyike a dinamikus változó rövid formáknak, mely a századvégtől máig terjedő egy évszázad alatt – a magyar irodalomra korlátozva a szemlélődést – rendkívüli rugalmasságról tett bizonyosságot”.²

Már az első novella szertefoszlata az alcím keltette Erdély-illúziót is, hisz tengerparti képpel indít. A helyszínek valóban változatosak: Szilágysomlyó, Nagyszeben, Bukarest, Herkulesfürdő, Szováta, Kolozsvár, Monostor, Szászrégen, kisebb falvak, katlanok, hegyek, a Duna-delta, folyópartok, titokzatos erdők. A felsorolásból kitetszik, hogy a cselekmények helyszíne elsősorban az urbánus környezet, valamint a természet, vagy az ahhoz közelebb álló falu. A szerző azonban nem tud, és talán nem is akar elszakadni a természettől, mert a városi környezetben mindig akad egy folyópart vagy közeli erdő, ahová a hullát el lehet rejteni.

A kötet illusztrációi kordokumentumok: az 1928-ból származó emlékkönyvlapok egyikén található versike egyben a kötet mottójának a funkcióját is betölti, a Nagyszeben fölött úszó zeppelint ábrázoló képeslap, a Parlament Palotája a Ceaușescu-éra idejéből, Kolozsvár akár napjainkban is készülhetett látképe, Carl Fronius századelőn működő üzletének fényképe. Ezek beleíródnak a történetekbe, pontosabban az írói szándék a képekhez igazítja az épp aktuális sztorit. Az egymás után következő történetek alapján ugyanakkor nem rajzolható fel kronológiai ív, ehhez ismételtelen önkényesen kell(ene) sorrendbe állítani a novellákat. A huszadik század elejétől 2011-ig terjedő intervallumban hangsúlyossá a második világháború kora, valamint a román rendszerváltás időszakává válik, sok esetben

² Thomka Beáta: *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Forum, Újvidék, 1986. 42.

viszont nincs támpont az idő pontos azonosításához, csak abban lehetünk biztosak, hogy valamikor a 20. században játszódik történetünk, „amibe a kellenél több vért írtak a készítők” (110).

Az elbeszélő sok esetben szereplője, átélője az eseményeknek, máskor pedig a mindentudó narrátor szemszögéből láttat. A narratori pozíciók vizsgálata után sem lehet rendszerről beszélni: a kötetben szabálytalanul váltakoznak az egyes szám első és egyes szám harmadik személyű novellák. *Az ördög Kolozsváron* érdekessége, hogy nem szabályos keretes történet: a keret nőelbeszélője találkozik barátjánőjével, aki elmeséli (szintén első személyben) előző nyáron tapasztalt szörnyű élményeit.

A történetek nem alkotnak ciklust, közöttük kapcsolat csak elvétve, a szereplők említése szintjén valósul meg. A magát meg nem nevező én-elbeszélő tűnik fel egy következő novella szereplőjeként: az *Emléklül Annuskának* elbeszélője az a Joseph Erste, akinek alakmása *A léghajó utasaiban* jelenik meg; a *Ruba Mihály ajándéka* Monicát elcsábító újságíró narrátora *Az emeleti szobák lakóiban* már mint Monica férje említődik.

A szereplők megnyilvánulásain keresztül az emberi elme bizonytalan ítélőképessége kerül bemutatásra. A mindentudó narrátor belelát ugyan a szereplők gondolataiba, de amit ott talál, az nem sok. Mintha nem gondolkodnának, nem logikusak a cselekedeteik. Néznek, de nem látnak, vagy csak azt látják, ami épp történik, és ezt is gyakran félreértik. Rossz előérzetük ellenére a helyszínen maradnak, mi több, keresik a bajt. Félelemmel vegyes kíváncsiság vezérli cselekedeteiket, folyton osonnak, vagy leskelődnek valaki után.

A férfi-nő kapcsolatról meglehetősen pregnáns arculatú képet kapunk: Kuczik Emma és Szabó Rumó kapcsolata átmenet nélkül jut el a kézfogástól a szexuális aktusig, a férfit pedig azután sem lehet lebeszélni arról, hogy „ne élvezzen a lába közé, mikorra mindketten tudták, mikorra nyilvánvalóvá vált, hogy viselős” (38); nyaralás alatt felbukkanó megnyerő idegen megingatja Reginát vőlegénye, Joseph iránt érzett szerelmében; a csábos Monica kétnapi ismeretség után az elbeszélő ágyában köt ki „a történet természetes folyományaként” (110); Manga két év alatt „mindössze egyszer csalta meg Puiu Marisant, aki erre nagyon büszke volt” (120), de „Puiu csak hosszas ostromok után ért el annyit, hogy a lány megígérte, a nászéjszakájukon elmondja, kit engedett még a lába közé rajta kívül, hogy ki spriccelhetett még a spermáját a hüvelyébe. Néha azon kapta magát, hogy csak azért veszi el a lányt, mert irtózatosan tudni akarja, kivel csalta meg” (122). A csökevényes emberi kapcsolatok mellett számos esetben találkozunk a testi deformáció jelenségével. A testek eleve deformáltak, vagy időközben változnak, csonkulnak, de mindez csak az öncélú borzadálykeltés

céljait szolgálja. Szöcs Rozemari „gnómszerű, púpos” (19); Telkes Andrist, a tömeghisztéria áldozatát felismerhetetlenségig összeverik, de kiléte nem számít, mert bűnbak kell a népnek; vélhetően Joseph Erste hullája kerül elő a tóból, de „az arca alapján felismerhetetlen volt a férfi, mert a rákok és mindenféle halak összerágcsálták” (74–75); Pogăcean Paraschiv nyugalmazott rendőrnek hiányzik a bal lábfeje, amit amputáltak, miután egy erdei csapdába lépett; az állítólagos Tuka Imre meggyőzi a nőelbeszélőt, hogy csak testrészeinek (ujjainak, végül pedig kézfejének) feláldozása árán eshet ismét teherbe; Stein József és háborúban elesett testvéreinek történetében „az egy apától és anyától származókat képesek újjáéleszteni, hogy az ép testrészekből képesek összevarrni és felépíteni egy ugyan némileg más, de lényegében, fizikai és szellemi adottságait tekintve ugyanolyan embert” (204). A rémtörténetekben az érzéki érzetek közül így értelemszerűen a látványelemek emelkednek ki, de elmaradhatatlanok a sejtelmes hangok, suttogások, mormolások és sikolyok, kellemetlen, olykor már elviselhetetlen szagok is.

A szerző számos esetben – talán a tökéletességre való törekvésében – egészen meghökkentő, olykor képzavaros dolgokat ír le. *Az ululuji csapdában* olvashatjuk: „mese, hogy a levágott végtag megjósolja az esőt” (101); *Az ördög Kolozsváron*-ban a diák „halántékára tapasztott fejjel meredt maga elé” (143); *Az emeleti szobák lakói*ban: „egy pillanatra abbamaradt a léptek zaja, pár perccel később újra föltámadt” (192); a *Ruba Mihály ajándékában* „homlokomat pedig percenként megcsiklandozta kalandos tincseinek némely, a tetőn tartózkodó kellemes szél hatására előrendülő fürtje” (108).

A kötet címét illetően elmélkedhet az olvasó, hogy miért a csak egyetlen történetben felbukkanó fekete, Dacia márkájú autóra esett a választás. Talán mert Romániában gyártják, és mert figyelemfelhívó, mondhatni hatásvadász címnek éppen megfelelt. Egy biztos, a *Fekete Dacia* történetei nem fognak álmatlan éjszakákat okozni.

Pass-port – a trilógia

Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka

Sokfelé olvashattuk azt, hogy Urbán András *Pass-port*jai projektek, különböző kutatások megvalósulásai. Emlékszem, pár hónapja kezembe nyomtak egy kérdőívet valamelyik KDSZ-beli darab kezdete előtt. A kérdések az ittléttel, az itteni életérzésekkel kapcsolatos meglátásokra vonatkoztak, de firtatták a magyarországiakkal, az ottani magyarokkal való viszonyomat is stb. Egyfajta érzelmi beállítódást azonban egyértelműen megköveteltek. A később megszervezett interjúk, beszélgetések, közönségtalálkozók problémakörei az alábbi kategóriákat fogták össze: hogyan élsz ott, ahol, és mit gondolsz arról, hogy miért épp ott élsz? Mit gondolsz azokról, akik ott élnek, ahol te, és mit a határ túloldalán élőkéről? És szerinted, ők mit gondolnak rólad? stb. Minden bizonnyal a kérdőíves módszer adatait elemezve összeállhatott a kép, s ennek eredménye lett aztán a trilógia: vagyis a szociológiai, a szociometriai megközelítés művészi, színházi értelmezése. Ne felejtünk el külön kitérni arra a tényre, hogy a teljes vállalkozás a szegedi MASZK Egyesület és a Kosztolányi Dezső Színház közös munkája.

A trilógiai „szabadkai” verziójának (*Démonok városa – Pass-port Subotica/Szabadka*) központi motívuma mindenképp a nyelv: mind (látható) „szervi”, mind pedig (hallható) társadalmi jelenvalóságként egyaránt. A szervi értelemben vett nyelv konkrét képi valóságként tűnik fel: két méretes marhanyelv testesíti meg a színpadon, a darab negyedétől fogva pedig ott lóg a színészek (Béres Márta, Jelena Mihajlović, Mészáros Árpád, Mikes Imre Elek, Suzana Vuković) fölött.

A színpadi tér nagyon, de nagyon zárt, jóformán egy sátor alá ülünk. A színészek a sátor végein levő nyílásokon közlekednek ki-be. Egyszer élőképes videó vetítődik a vászonra, máskor (szívforma) gomolyfelhős égbolt jelenik meg rajta. Mindenesetre a jelenetek különös atmoszférát, mondjuk

így: néha fojtó „üvegházhatást” kapnak. A darab vége felé már meglehetősen áporodottá válik benne a levegő, minden szagot fokozottabban lehet érezni.

Visszatérve a központi kérdéskörhöz, egyeznem kell Urbánékkal. Jómagam is a nyelvi „problémában” ragadom meg az agresszió, a nemzetek közötti feszültség egyik legfontosabb okát. Hiába tehát a kulturalitások sokszínűsége, soknyelvűsége, ha ezek nem képeznek hidat, vagy ahogyan egyszer Urbán mondta: „nincs közöttük áthallás”. Ilyen értelemben a nyelv abszolút fizikai valóságként történő láttatása csak egy dolog, „átvitt” érteleme, társadalmi léte, kommunikációs értéke a nullával lesz egyenlő. De ne ugorjunk ennyire előre.

A darab különösen meghatározó erénye a patikamérlegben kimért humora. A groteszk, olykor hahotázásba torkolló jeleneteket megfelelő pillanatban váltják a „drámaiak”. A darab végére kicsúcsosodó tragédia magával ragad: olyan masszív képek állnak össze, amelyeket – legalábbis én – eddig még nem tapasztaltam az Urbán-darabokban.

A politika az előadás kontextusában meg sem említődik, latens struktúra marad, de mégsem tudunk elvonatkoztatni tőle. Megint csak megerősödik bennem, hogy ugyan a mindenkori politikum képezi a táptalaját a színpadon látott jeleneteknek, de abban is biztos vagyok, hogy a konfliktusok egyéni „hajlamokkal” felvértezve is képesek kifejezésre jutni: mindenki vétkes lesz.

Ebben a kontextusban kritika alá kerülnek – többek között – a vallások is, amelyek nem többek a problémák, az agressziók stb. fölött szemet hunyó *megnyilatkozásoknál* – értsd: puszta kimondások vagy akár felcsendülő Gloria-énekek. Tett ugyanis nincs. A következő pillanatban már a város turisztikai „*hívószavai*” kezdik ki. És milyen találó itt is a metafora: a város eltérő nyelvi palettájának, multikulturalitásának, együttélésének kiváló képe lesz a Palicsi-tó – az odaengedett városi szennyvizével. Ott aztán tényleg jól megvan szerb, magyar, ruszin, bunyevác stb. – végtermék: a turistaparadicsom, a „multietnical shity”. És a *történelmi narratívika* sem marad érintetlen. Talán ez a legjobb kifejezés rá: pellengérré állítódik. Jovan Nenad cár szobrának megjelenése a történelem többféle „értelmezését” piszkálja. Bár a szabadkai szipós gyerekek szoborral való diskurzusában ez nem jut kifejezésre: fogalmuk sincs, hogy ki is az a Jovan Nenad, a nagyok „játékának”, újra csak feszültséget gerjesztő „témájának” azonban méltóképpen állít színpadi szobrot.

Termékenységszimbólumokkal is operál Urbán: a föld, a víz, a mag mind-mind jelen van, de fontos kellék lesz egy-egy „nemzeti szimbólum” is, mint amilyen a jó horgosi örölt pirospaprika. Sőt a pizza is. Miért is ne?

Pláne ha össznemzeti, „multikulturálisan” sokszínű ételként tekintünk rá. Szétosztása azonban problematikus: valakinek csak 0,16%-nyi jár (a lakosság nemzetiségi arányának pizza-kördiagramjából kiindulva), más a pizza közepét kérné, megint más elvileg csak a széléből ehetne stb. Csak közben valaki elvérzik az osztzkodásban.

A darab zárata, az ebben kifejezésre jutó képesség szerintem a legsikerültebb fogás. Merthogy itt már semmilyen nyelvnek nem lesz helye, de egyetlen hangfoslánynak sem. Egy férfi és egy nő tekint egymásra. Homokba túrt kézzel fognák meg egymás kezét. Kompozíció: sóvárgó tekintet.

Egy valóságos csatatéren keresztül hagyjuk el a kiüresedő színpadi tereket. Átlépünk a termékenységszimbólumok, pontosabban azok transzformációja fölött: a sár, a szennyvíz, a szétszórt magok, de még a pirospaprika fölött is. Az utolsók közt vagyok. A kép és a szag még azért alaposan arcul vág. Mellettem homoksivatag, homokpuszta művirágokkal. Kimentünk. Kompozíció: végtelen, kistérségi apokalipszis. A nyelvek pedig – a maguk nyers valóságában, valamiféle „jogformálóként” – még mindig ott lógnak.

Míg a szabadkai (szabadkai közönségnek „szánt”) verzió alapproblémája az eltérő nyelviségben ragadható meg, a szegedi (a szegedi közönségnek „szánt”) azonban a homogén nyelviség ellentmondásait, „pontosabban” ezen azonosságtudat oly különböző leképeződéseit ragadja meg (*Maga az Ördög – Pass-port Szeged/Segedin*). A kulturalitás vonatkozásában egy mesterséges objektum, ha úgy tetszik (folytatva az önellentmondásokat): „történelmi” jelenvalóság, a határhelyzet aspektusából szemlélődik. Annak egyik és másik fele formál kemény feszültségeket, pedig egy pár négyzetkilométernyi területről van szó. Maga a Mészárosördög, a „nyitókép”, a vajdasági falloszsátán pedig oly könnyedén ficáncol ebben a határterületben, hogy nem lehet kibírni röhögés nélkül.

Megint egy „nemzeti” ételféle, a spagetti csapja ki a szépen induló („magyarországi”) családi ebéd meghittnek tűnő, imával indított idilli képét. Merthogy a tálalt tészta nem magyar, és ami a legfontosabb, nem magyarországi összetevőkből – hófehér lisztből, tojásból – készült. Nem „kiváló hazai minőség” – mondanánk. És ha az előző darabban a pizza egy nemzetiségi kördiagramot reprezentál, akkor a spagetti „nagynemzeti” összetevője miért ne lehetne sztereotíp „lisztfogalom”, sztereotíp „tojásfogalom” stb., tehát kiváló magyar termék. Az étel körül kirobbant vita persze zsidó- és cigánykérdésbe is átcsap, mindent összegezve kiválóan summázza az „újabb kori magyar történelem” mindenki számára megragadható „problémáit”.

A kiscsaládi ebédet követő „vizes” jelenet végre kimondja azt az egyszerű és nyilvánvalóan tapasztalható „nemzeti” érzületet, amely arra a lét-

állapotra apellál, hogy milyen is a vajdasági és a magyarországi magyarok viszonya, milyen a „többség” irántunk való beállítódása. A színpadi kép itt szintén remekmű: az egész teret fekete nejlon borítja egy folyót kialakítva, amely vad hullámmásba kezd. Mű tavorózsák mindenütt. Szegény, külhoni, lubickoló – a szabadkai kórházban született – barátunk (Seres István Pipu) hiába kéri, nem juthat fel a szépmagyar sárga csónakra, csónakázzon inkább otthon – hallatszik a magyarországi magyar kirándulóktól (Csorba Kata, Mezei Kinga, Mészáros Gábor). Még a himnusz éneklése sem segít, sőt ez okozza a földink csónakázók általi vesztét.

A legtanulságosabb – a reality show-kat idéző sztárolásos formanyelven előadott – jelenetből derül ki konkrétabban, hogy az elemzett kérdőívek alapján hogyan viszonyul egymáshoz magyar és magyar. Utóbbi részletezve például bebizonyosodik, hogy magyarországi „nyelvtársaink” rendkívül lényeges turisztikai-kulturális attrakciót látnak a szabadkai „nagybani” piacon, merthogy ott olyan jó sok mindent lehet vásárolni. A kulturalitásból, a kulturális kontextusból fakadó valódi értékek iránti „kereslet” tehát devalválódik, állati konzumidiotizmusba csap át részükről. (A darab készítőinek azonban fel szeretném hívni a figyelmét, hogy az ebben a részben elhangzott „nagybani piac”-nak más a jelentése. Nyilván a szabadkai bolhapiacunkra kívántak utalni. A két fogalom azonban meglehetősen különböző, sőt a rossz használat zavaró.) Nem kell sok, hogy a konzumszörnyek, a tőzsdei fogalmak képekként bevillanjanak: „medvepiac” és „bikapiac” harcol egy üres bevásárlókocsival.

A hangsúly azonban arra a kérdéskörre fókuszálódik, hogy mi is a véleménye a vajdasági magyaroknak a magyarországi magyarokról. Az eredmények a háttérben, kivetítve láthatók, nem is nagyon lep meg, hogy többek között a következő jelzőkkel minősítettük anyaországi nyelvtársainkat: beképzelt, kétszínű, széthúzó, önző, képmutató, távolságtartó, nyálás stb. Mezei és Mészáros aztán külön meg is magyarázza ezeket a „magyarországi magyar” nézőnek, vagyis felsorolja azokat a tulajdonságokat, amelyeket vajdaságiként gondolunk róluk. Csak azt nem értem, hogy miért kell visszavonni aztán ezeket a megnyilatkozásokat? Az előadás kontextusában sem látok erre semmi okot, pontosan olyan melléfogásnak kezelem az aktust, mint amit a Borut Šeparović rendezte *Bikini demokráciában* tapasztaltam, amikor is a zárlatban a színészek kimondták: nem is akarnak befolyásolni, hogy a látott jelenetek fikciók stb.

Kárpótol azonban az a kvázi nemzetstratégiai vita, amely során a magyar címer lecseréléséről, újragondolásáról vitatkoznak csuhás (valamit) képviselők, és amelyen – nyilván valamiféle „kedvezményezett” státusban – még egy határon túli (pardon: külhoni) magyar is részt vehet. Megszü-

letik a döntés: Magyarország szimbóluma végül – a nyilvánvalóan magyar származású – Szűz Mária és egy mangalica lesz. Utóbbi, magyar húsát körülvevő többszörösen telítetlen zsírsavakban gazdag zsírrétege méltóképpen reprezentálhatja a külhoni magyarság nemzetstratégiai szerepét, képét. És itt már szinte követelem a záróképet. Nem is marad el a megtesztelt címerkoncepció: a mangalica és a magyarok nagyasszonyának, Szűz Máriának az első pillantásra tragikomikus, bár egyértelműen tanulságos kompozíciója (háttérben – újra – a turullal).

A *Pass-port Europe*-tól, a harmadik verziótól azt vártam, hogy nyelvmentes lesz. Nem tévedtem sokat, noha a nyelviség nem íródott ki a darabból, a logikus, átgondolt rendezői hozzáállást bizonyította számomra, hogy a diskurzusok itt már leépültek, az első két *Pass-port*hoz képest közel sem kaptak akkora szerepet. Sokkal inkább a képekre tevődött a fókusz, ami szinte követelte a nézői megszólalást, a nézői asszociációsorokat. Itt az első és a második verzió összes színésze megjelent (gondolom, Mészáros Árpádot cserélte Pletl Zoltán). Falloszsátánunk itt is – a *Pass-port Szeged*hez hasonlóan – a darabok közötti átvezető funkciót testesítette meg, egyben utalva a tériség kitágulására, az európaiságára.

Butaság lenne minden kétséget kizáróan kijelenteni, hogy a *Pass-port Europe* az előző két *Pass-port* „folytatása” lenne, de az tény, hogy több korábbi elem és kép felbukkant itt is. Az első verzióból például a bégető báránykák, a másodikból Szűz Mária alakja, a tőzsdei „kategóriák” – a medve és a (keménytökű) bika – stb. Utóbbiakkal a szegedi verzió kontextusában csak keveset tudtam kezdeni, az európaiban azonban főszereplőkké minősültek át: választható, uralkodó dimenziókká, az uniós gazdasági vízió – majdhogynem – létszimbólumaivá, uniós „értékkategóriáivá” alakultak.

A jelenetszerveződések, az átkapcsolások logikája (de sok esetben egy-egy konkrét jelenet) – nem ad választ, nem is akar döntésre sarkallni: kedvező-e az „európaiság” vagy nem, kell-e a csatlakozás (lásd: uniós szimbólumok) vagy nem stb. A vonzás és taszítás dialektikája képes a darab zárlatáig egyensúlyban tartani e kérdéseket, jóformán – az előző *Pass-port*okban is megjelenő – tudathasadásos állapotot teremt maga köré, és újabbnál újabb kérdéseket generál, jár körbe. Például azt, hogy vajon mi is az európaiság? Netán valami szellemi közösség lenne, vagy csak egy hatalmas nyílt piac, esetleg pusztán földrajzi kategória? Netán identitás? Vagy létforma? Mindenesetre valami ismeretlen, idegen. (Olyan általános értelemben vett jelenvalóság – teszem azt például: ismeretlentől való szorongás –, amit lokális megközelítésben az első és a második *Pass-port* szintén górcső alá vesz.) Mindezek a kérdések azokból az erőteljes szín-képekből is fakadnak, amelyeket a színészek kiválóan vittek színpadra, remekül kivi-

teleztek. Kellott ugyanis az összjáték, a szinkron. Szerb, vajdasági magyar, magyarországi magyar színész (olykor még ennél is több nép viseletébe öltöztetett) koprodukciója formálódott ideális összjátékká.

A zárlatban aztán egy hatalmas ágyat látunk. Szépen megágyazva, unióskek takaróval. Valaki hálóingben, a rituális, lefekvés előtti tejsi elfogyasztása után beleveti magát a fekvőhelybe, közben andalító zene szól. Az útkeresés(ünk), a(z) (ki)út immár imaginárius tájra vezet. Megfoghatatlan képet vizionál.

Bár mindegyik *Pass-port* verzió „önmagáért” beszél, a szabadkai „kiadást” tartom – üresjáratai ellenére – a legsikerültebb, a „legszebb” produkciónak. A *Pass-port Szegedet* és a *Pass-port Europe*-ot sokkal dinamikusabb – a *Dogs and drugs*ot is idéző – jelenetszerveződések, átfedések jellemzik. Mindenképpen tanácsolom azonban a darabok együtt nézését. Annak az ötletnek meg különösen örülnék, ha sikerülne megvalósítani egy egész estét betöltő, három felvonásos produkciót.

(Rendező: Urbán András, dramaturg: Antal Attila, jelmeztervező: Pletl Zoltán, díszlettervező: Sinkovics Ede, zene: Dobó Rihárd, zenei tanácsadó: Antal Attila, koreográfus: Seres István Pipu, állatszobrok: Daniela Mamužić.)

Útlevél az ismeretlenbe

Benyomások a Pass-port trilógiáról (Démonok városa – Pass-port Subitica/Szabadka, Maga az Ördög – Pass-port Szeged/Segedin, Pass-port Europe; Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka)

Nem szeretem, ha mindent a számba rágnak. Ha annyira „elkényeztetnek” egy előadással, hogy nekem már semmi más dolgom nincs, csak nézni, hallgatni, csöndben maradni, jól viselkedni és (természetesen) a végén tapsolni. Mi másért érdemes színházat csinálni, ha nem azért, hogy gondolatot ébresszenek bennünk, megérintsék a lelkünket, olyat mondjanak a világról, amit még nem tudtunk vagy nem tudatosult bennünk és úgy, olyan módon, ahogyan még előtte sosem?

A *Pass-port* trilógia befogadásához nyitottnak kell lennünk, az előadások képi világa, utalásai, szimbólumai ugyanis szokatlanok, újszerűek. Arra is készen kell állnunk, hogy elfogadjuk a velünk kapcsolatos kritikát, hogy beismerjük, nem csak önmagunkban létezzük, hogy belássuk, ahányan vagyunk, annyifélet gondolunk. Ilyen a világunk. Vannak közös értékeink, kapcsolódási pontjaink, ezer szálon összeköt bennünket az élet, ugyanakkor nagyon különbözőek is vagyunk, másként látjuk ugyanazt, mást tartunk fontosnak, más a habitusunk és mások a szokásaink.

Nem könnyű együtt élni Vajdaságban, mert a köztünk lévő feszültség szinte kitapintható. Ha valaki csak ferdén néz ránk, máris azt hisszük, ellenség. Valamikor régen ezt belénkkódolhatták, örökölhettük a viselkedésmintát és a gondolkodásmódot, talán ezért ilyen nehéz küzdeni ellene. Pedig legbelül tudjuk, érezzük, hogy ez így nincs rendjén. Ezt jeleníti meg a *Démonok városa – Pass-port Subitica/Szabadka* című előadás jellemző szituációkon, dialógusokon keresztül és ennél talán még beszédesebb képek által.

Egy fóliásátorban ülünk, ahol a levegő egy kicsit állott, meleg van, és nem látjuk a körülöttünk lévő világot. A nézőteret ugyanis a színpadon

helyezik el, a közönség kétoldalt két-két sorban foglal helyet a sátorban. A játék tere középen van, a fólia elejét és végét használják a szereplők be- és kilépéskor. Ez a mi kis közösségünk – utal rá a rendező –, itt élünk, egy kicsit bezárva, távol a külvilág hatásaitól, itt, ahol azért süt a nap és báránnyelűek is vannak az égen, de mégis messze mindentől, ami a világban zajlik. Ebben a kis térben zajlanak mindennapjaink, itt élünk mi egymással, egymás mellett, és itt lappang közöttünk a feloldhatatlan feszültség. Az előadás jeleneteiben rendre a köztünk lévő ellentétekre hívják fel a figyelmet. Akkor, amikor a szerb és a magyar férfi egymással szemben állva vitáznak, akkor is, amikor egy pizzán marakodva megölnék valakit, csak mert éhesek, és akkor is, amikor kővel fenyegetik egymást. Könnyen elszakadhat a cérna, csak egy mondvacsínált indok kell, néha még az sem. Gyónásszerű monológokat hallunk a fülhallgatón keresztül, amelyeket kendővel letakart szereplők suttognak. Hangosan ki nem mondott vallomások ezek egymásról, olyan gondolatok, amelyek bármelyikünkben megfoghatnak. A komoly téma mintegy feloldásaként kétszer is átcsap az előadás komédiába: amikor megelevenedik előttünk Jovan Nenad cár szobra, akiből a fiatalok gúnyt űznek, és amikor a külföldi házaspár a gyönyörűségtől szinte elalélva beleveti magát az ürülékkel teli, habzó mocsarunkba, a Palicsi-tóba, mert ez olyan unicum, ami máshol talán nincs is a világon. Kellenek ezek az ellenpontok az előadásban, mert egyrészt az élet igenis teremt ilyen komikus helyzeteket, másrészt ezekkel előkészítik a fontos, kijózanító, pattanásig feszült jeleneteket. Az előadásban mindezen kívül több olyan képet, illetve jelenséget látunk, amelyek előcsalogatják belőlünk az asszociációs képességet. Bégető birkák keresik a kiutat, papok illegetik magukat előttünk modellként, bakancsok verik fel a port tánc közben stb. A legmeghatározóbb, legmegrendítőbb kép az előadás végén tárul elénk: amikor a megkínzott, mocskos meztelen férfi szemben ül a nővel, majd a homokkal teli asztalra hajtja a fejét, és beletörődve sorsába, feladja a harcot. Az asszony csak ül, nézi, és nem tesz semmit. Nem mozdul, nem segít. Mi pedig végtelen szomorúságot érzünk. Hiába nőnek ki (mű)virágok a homokból, hiába csillan fel ezáltal valamiféle (csalfa) remény, a szomorúság nem szűnik. Mert nincs mit tenni. Mert nem tehetünk semmit. A képet most is élénken látom magam előtt. Olyan ez, mint egy festmény.

A második előadás, a *Maga az Ördög – Pass-port Szeged/Segedin* már mintha nyitna a világ felé. A közönség nem a sátorban ül, hanem a nézőterén foglal helyet. Megjelenik egy bizonyos képzeletbeli határ a szereplők és köztünk, nézők között. A téma is módosul, az előadás azt boncolgatja,

hogyan is látjuk egymást mi, magyarok. A sokat emlegetett és hangoztatott nagy és magasztos nemzettudat pillanatok alatt eltűnik a hétköznapokban, amikor a határon innen és túl élő magyarok egymásról vallanak. Az előadásból az derül ki számunkra, hogy nemcsak más nemzetiségekkel szemben vagyunk türelmetlenek, sokszor ellenségesek, hanem egymással is. Nem számít, hogy magyar, belerúgok, mert nem „olyan” magyar, mint amilyen én vagyok! Pontosan erről szól az egyik jelenet. A csónakázó magyarországi magyarok – önös érdekeiktől vezérelve – nem segítenek, sőt keresztbe tesznek az elfáradt, fuldokló vajdasági magyarnak. A rosszindulat, az előítélet, a gyűlölködés ott lappang bennünk, mert a történelem során elszenvedett sérelmeinket nehezen tudjuk vagy nem is tudjuk feldolgozni, elfeledni. Idő és helyzet kérdése, mikor bújnak elő belőlünk a szégyenteljes énnünk. Egy békésnek induló családi ebéd pillanatok alatt átváltozhat vádaskodó, gyűlölködő veszekedésé, csak azért, mert az asztalra kerülő étel és a benne lévő alapanyagok nem magyarok – látjuk a színpadon. És ez a momentum hozza magával a másikat, a harmadikat és a negyediket. Értelmes emberek fordulnak ki önmagukból, habzik a szájuk, szikrázik a szemük az utalattól. Úgy látszik, haragban vagyunk a világgal és önmagunkkal is.

A második és a harmadik *Pass-port*-ban maga az ördög is megjelenik. Az elsőben, amikor kis szabadkai közösségünk életképeit látjuk viszont, még nincs seholy, de a másik két előadásban elsőként az ördög jelenik meg a színen, nem véletlenül. Harsány, számító, élvhajász lényként látjuk, akiből árad a gonoszság. Ez a rossz erő vezet be bennünket a két előadás világába, tudatja velünk, hogy ő a főnök, ő irányít mindent és mindenkit. A szereplők úgy táncolnak, ahogy ő akarja. És már akkor megsejtjük, hogy az egyes ember egyénileg semmit sem tehet, kiszolgáltatott. Hogy a dolgok elsősorban nem tőlünk függenek, hanem valami hatalmasabbtól, valakitől, aki a háttérből irányít, jól szórakozik küzdelmünkön, esendőségünkön, gyarlóságunkon, és közben élvezkedik, bennünket szemlélve.

A *Pass-port Europe* is így indít. Maga az ördög ordít az arcunkba, miközben mosolyog a bajusza alatt. Provokatív módon, szinte teljesen méztelenül, gátlástalanul áll a színpad szélére, közvetlenül az orrunk elé, és mi zavartan kérdezzük magunktól: mindaz, amit majd látunk, az ördögtől való? Ez az előadás arról szól, hogyan vélekedünk mi az Európai Unióról, hogyan viszonyul az Európai Unió hozzánk, és arról is, milyen közös jövő bontakozhat ki idővel.

Európa közelít. Akarjuk is meg nem is. Akarjuk, mert ennél, ami most van Szerbiában, csakis jobb lehet. Az ismeretlen egyébként is vonzó szokott lenni. Ugyanakkor tiltakozunk, nem akarjuk elveszíteni azt, ami

azzá tesz, amik vagyunk: a vajdasági identitást, a magyarok, a szerbek, a horvátok, a bunyevácok stb. által létrehozott sokszínűséget, de legfőképpen önmagunkat. Erre utal az a jelenet, amikor a felvont uniós zászló alatt minden szereplő küzd magában az európai identitás ellen. Idegbeteg, tehetetlen rángatózást látunk a színpadon, a színészek belülről jövő, lázadó gondolatokat mondanak ki, kiabálnak ki magukból egy felsőbb, megfoghatatlan hatalmasság felé vagy ellen. Egy másik jelenetben pedig a szereplő mit sem sejtve, tiltakozás nélkül, önként vonul be a ketrecbe, ahol aztán rájön, hogy nincs elég hely, nem is olyan jó ott neki, mint ahogyan azt előtte képzelte. Megsebzett állat módjára küzd, hogy kikeveredjen a csapdából, de nem megy, csak összezúzza magát. Azután egyszer csak jön a segítség. Éppen az szabadítja ki, aki előzőleg rázárta az ajtót. Mindez azonban nem számít. A fogoly hálás, azon nyomban elfelejti, hogyan került kelepcebe. Beidomítva, meghunyászkodva, sorsába beletörődve, erejét vesztve, jó gyerek módjára csöndben követi a kiszabadítóját. Tehet mást? Tehetünk mást?

Vajon az alkalmazkodás elég ahhoz, hogy befogadjanak bennünket? Az előadás egyik jelenete azt mondja, nem. A tősgyökeres európai egy nemrég uniós állampolgárrá vált magyart másodrendű európai állampolgárként kezel. A „nyitott” Európa – úgy látszik – mégsem fogadja be maradéktalanul az újonnan csatlakozókat, vagy legalábbis tesz némi különbséget régi európai és új európai állampolgár között. Ez vár ránk is? – kérdezzük magunkban. Az Európába vezető út egyébként is rögös, különösen akkor, ha az ördög köveket gördít elénk. Megéri a fáradságot? Kell ez nekünk?

A harmadik *Pass-port*nak sincs hagyományos vett befejezése. Kérdéseket tesz fel, problémákat világít meg, de határozott válaszokat, megoldásokat nem ad számunkra. Nekünk, magunknak kell megemésztelnünk a látottakat, továbbgondolnunk a lehetőségeket és a ránk váró jövőt. Áltathatjuk magunkat, hogy az Európai Unióban minden szép és jó lesz, de minek. Ilyen csak a mesében létezik. Csak az álmunkban lehet minden tökéletes, a valóság azonban hideg, zord, kemény és kegyetlen. Ahogy az előadás zárójelenetében láthatjuk, felnőtt fejjel is olyanok vagyunk, mint a gyerekek. Este, lefekvés előtt, megiszunk egy pohár tejet, majd ágyba bújunk és tovább szöjünk az Európai Unióról szóló csodálatos álmunkat. És talán időnként, öntudatlanul, együgyű mosollyal az arcunkon bégetünk is hozzá, mint ahogyan azt a *Pass-port* előadásokban vissza-visszatérő birkák teszik.

Démonok városa – Pass-port Subotica/Szabadka. Szereplők: Béres Márta, Mészáros Árpád, Jelena Mihajlović, Mikes Imre Elek, Suzana Vuković.

Maga az Ördög – Pass-port Szeged/Segedin. Szereplők: Csorba Kata, Mezei Kinga, Mészáros Gábor, Seres István Pipu.

Pass-port Europe. Szereplők: Béres Márta, Csorba Kata, Mészáros Gábor, Mezei Kinga, Jelena Mihajlović, Mikes Imre Elek, Pletl Zoltán, Seres István Pipu, Suzana Vuković.

A sors hálójában

Újvidéki Színház: *Leonce és Léna*

„Mit meg nem tesznek az emberek unalmukban! Tanulnak unalomból, imádkoznak unalomból, és végül belehalnak az unalomba – és ez a dolgok humora – mindezt fontoskodó képpel, maguk se tudják, miért, s tudja isten, mit gondolnak közben. Miért éppen nekem kell ily világosan látnom?”

(Georg Büchner: *Leonce és Léna*)

„A szövegnek nincs mottója. Megijedtem, amikor az előbb hallottam, hogy a mottó ma már kínos, avított.”

(Nagy Abonyi Árpád. Híd-találkozó, 2012. december 7., Újvidék)

Az Újvidéki Színház november 14-én mutatta be Georg Büchner *Leonce és Lénáját*. A XIX. századi szerző egyetemi évei alatt írta ezt a szöveget (sokan, sokféleképpen definiálják: bohózat, szatíra, paródia), mintegy szórakozásképp. A világ színpadain ma is kedvelik, érdeme a témavilága, amely minden időben megállhatja a helyét. Mi más is lehetne ez a téma, mint a szerelem. Másrészről a komikum uralta daraboktól sosem ódzkodott a közönség. A túlzás, a karikírozás, a szerencsés kimenetel mind olyan alkotóelemek, melyeket általában tárt karokkal fogad a nagydídemű. Rendkívül sajnálatos és nehezen magyarázható, ha még az ilyen jellegű beszédmód sem vált ki elismerést. Újvidéken a siker homályba veszett, a publikum csak nehezen tudott utat találni a produkcióhoz. A néző kedvszegetten fogott az előadás feldolgozásához, amely során megállapíthatta, hogy az alkotói elhatározás és a befogadói tapasztalat nem mindig állnak konszenzusban. Nem rajzolja fel az előadás pontosan, hogy az alkotók ezúttal milyen feltételezett elvárások szerint dolgoztak. Hogy a befogadónak kívántak felejthetetlen esztétikai élményt nyújtani vagy inkább bizonyos művészi alaposág szerint akartak eljárni. Mert – ahogyan azt tapasztalhatjuk – a kettő nem jár együtt.

A *Leonce és Lénában* mintha háttérbe szorulnának azok az attitűdök, amelyek miatt az előadás pozitív értelemben töblettel rendelkezhetne. Hiányoznak, vagy legalábbis érzékelhetetlenek azok a rendezői megoldások, amelyek egy populáris darabot egyéni megvilágításban, más nézőpontból

láttatnak, és ezáltal kiemelik az alkotást abból a rendszerből, azon határvonalak közül, amelyekben eddig létezett. Így egy merőben más és attraktív színpadi műalkotás tárulhatna a publikum elé. A továbbgondolás, hangsúlyozás, kiemelés bevett szokás a térség színházi életében is, mely számos vonzó eredményt mutatott.

Az újvidéki közönség esztétikai felfogása gyaníthatóan más kulturális alapokon nyugszik, mint amelyekre a rendezés alapoz. A színpadi produkció önmagában csak üres játék, élettelen attrakció, és csak a publikummal folytatott diskurzus keltheti életre az önmagában üres beszédet. A *Leonce és Léna* esetében a kommunikáció egyirányú marad, mert az impresszió falba ütközik, és az impulzus nem jut el a publikumig, hanem elvesz a köztes térben. A mérsékelt humor uralja az előadást, amely ebben a közegben nem tudja áttörni a határokat. A hatásvadászat nem férkőzik be a darabba, így a hangulatvilág mértéktartó marad. A hatásvadászat egyébként nem áll távol a térség rendezői megnyilvánulásaitól, és talán a közönség ízlésvilágától és elvárásaitól sem. Esetenként a publikum akár jobban is díjazza az effajta megoldásokat mint a visszafogott próbálkozásokat.

A *Leonce és Léna* egy szövevényes szerelmi történet kacskaringós utakkal, sorsszerű találkozásokkal és beteljesüléssel. Egy ironikus, szatirikus megismeréstörténet véletlen fordulatokkal és néha monoton dialógusokkal. A konvenciók és a rendszer bírálata, illetve ironikus hangvételű bemutatása is hálót fon a cselekmény köré. A két főszereplő, Leonce herceg (Balázs Áron) és Léna hercegnő (Crnkovity Gabriella) – de leginkább Leonce – unalmában nem tud mit csinálni, és elmenekül egy más és a felsőbb osztálybéli elvárások, konvenciók elől, hogy aztán a sors egyengesse útjukat, és egymáshoz vezesse őket. A szerelem elől való menekülés és annak megtalálása a ma már klisészámba menő alap, amely köré a bonyodalom épül.

A két főszereplő parodikus jellemvonása kihangsúlyozott a Diego de Brea rendezésében és Gyarmati Kata dramaturgi munkájával készült darabban. Ugyanez érvényes Péter királyra, akit Szabó Eduárd, az Újvidéki Színház újonnan szerződötett színésze alakít. A filozófiai eszmefuttatások és a társadalmi-politikai rendszer torz tükörképben jelennek meg, megnyilvánul egyfajta kirekesztettségérzés is, de erősen specifikus színezettel, paródia formájában. A darab Leonce monológjával indít: „Mind a két kezem teli enivalóval, annyi a munkám, hogy azt se tudom, hol áll a fejem. Ide figyeljen, először is egymás után háromszázhatvanöttször kell leköpnöm ott azt a követ. [...] Aztán – látja ezt a maroknyi homokot? Dobálgom a magasba. Fogadunk? Hány homokszemecske van most a kezem fejn? A számuk? Páros, páratlan? Hogyan? Nem akar fogadni? Hát

pogány? Hisz az Istenben? Én általában önmagammal szoktam fogadni, és ezt naphosszat tudom csinálni. Nagyon lekötelezne, ha előkerítené nekem valakit, akinek kedve telnék fogadni velem. Aztán azon is eltűnődöm, milyen lenne, ha a saját fejem búbjára látnék. Ó, ha egyszer valaki láthatná a saját feje tetejét! Ez egyike az ideáljaimnak.”

Balázs Áron visszafogott marad Leonce szerepében, nem hangsúlyozza a poénokat, inkább az öniróniát, alakításában egy eltévedt, csetlő-botló, elkényeztetett herceget látunk, aki nem tud mit kezdeni magával. Szerepe meghatározó az előadás tekintetében. Leonce a darab egyik legreflektáltabb figurája. Hasonlóképpen viszonyulhatunk Péter királyhoz, akinek bár kisebb szerepe van, köré szerveződnek az események legfontosabb mozzanatai. Szabó Eduárd megformálásában a király egy feledékeny, szintén komikus személy, alakításának érzékletes pontjai az uralkodói önkény és a nép iránti teljes közömbösség. A feladatok elhárítása és a látszat megtartása szintén ábrázolást nyer a színész hiteles alakítása által. Egy életunt királyt látunk, aki belefásult a „munkába”, és megváltásként tekint a halálra: „Ó, fáradt lábam, táncolnod kell itt / tarka cipőben, / s inkább pihennél odalent mélyen, / mélyen a földben. / [...] Ó, két bús szemem, csillognod kell itt / a gyertyafényben, / s inkább kínodat pihennéd már ki / a sötétben.” Lénát Crnkovity Gabriella formálja meg. Léna ábrándozó, érzelmekben gazdag hercegnő. A címszereplők nem találják fel magukat a saját világukban, és egy merőben másmilyen közeget áhítanak, azonban még így is olyan életet élnek, amely sokaknak az álma. A problémájuk az, hogy nincs problémájuk. Az unalom mohóvá, telhetetlenné teszi őket. Pongó Gábor Valeriója nem mindig engedelmeskedő, hanem pimasz szolga. Általa a komikumot juttatták még inkább középpontba. Nemcsak tanácsadóként, szolgaként kíséri Leonce-t, hanem olykor kilép ebből a szerepkörből, és kommentálja az eseményeket, hangsúlyosabbá téve egyes mozzanatokot. A *Leonce és Léná*ban szerepelt még Ferenc Ágota, aki a Nevelőnőt alakította, Rosettát Figura Terézia, a Tanácsosokat pedig Hajdú Tamás, Német Attila és Gombos Dániel. A jelmeztervező Marina Sremac volt.

Ebben a történetben is nagy hangsúlyt helyeztek az út motívumára, amely több irányból közelíthető meg. Nyilvánvalóan egy alakulásfolyamatot fed. Azonosíthatjuk a felnőtté válás útjaként, a szerelemhez vezető útként, az önmegismerés útjaként, ebben a történetben azonban mindezekelőtt a szökés útja, melyet a rank rótt feladatok miatt veszünk igénybe, de gyakran visszavezet oda, ahonnan elindultunk.